

Kirsi Ojala

PATRIARKAALINEN KAUPUNKIYHTEISÖ
JA PALVELUSVÄKI

Turun piikat ja rengit vuosina 1722-1740

Suomen historian pro gradu-tutkielma

Jyväskylän yliopisto

Historian laitos

tammikuu 2002

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	1
1.1. Tutkimuksen lähtökohdat	1
1.2. Aikaisempi tutkimus	8
1.3. Tutkimuskysymykset	12
1.4. Lähteet ja metodit	17
2. TURUN PALVELUSVÄKITILANNE ISONVIHAN JÄLKEEN	22
2.1. Paljonko palvelijoita oli ja keitä he palvelivat?	22
2.2. Pestuumarkkinoilta vuosipalkalle – palkollisen pestuu, tulot ja varallisuus	27
3. PALKOLLINEN KONTROLLIN KOHTEENA	32
3.1. Toimiko kolmisäätyopin kontrollimalli käytännössä?	32
3.2. Kontrollia kolmelta suunnalta	36
3.2.1. Palkolliset, isännät, yhteisö ja lain kirjain	36
3.2.2. Ylellisyysrikokset – viskaali vartioi hierarkian loukkaamattomuutta	42
3.2.3. Naapuruston epäilykset siveellisyyskontrollin kulmakivenä	45
3.3. Kunnia se on palkollisellakin	48
3.4. Sosiaalinen ympäristö – turvaverkosto ja kontrolloija	51
4. YHTEISÖ PALKOLLISTEN SOSIAALISTEN SUHTEIDEN MÄÄRITTÄJÄNÄ	55
4.1. Naimaton piika tiukimmin valvottu	55
4.2. Palkollisten kihlautuminen – kahden kauppa patriarkaalisen yhteisön ehdoilla	59
4.3. Avioliiton myötä pois palveluksesta?	65
5. HUONO PALVELIJA UHKAA PATRIARKAALISTA JÄRJESTYSTÄ	70
5.1. Varastaminen oli vakava rikos	70
5.2. Mikä sai palvelijan karkaamaan?	75
5.3. Myrkytysyritys - äärimmäinen rikos	78
6. PALVELUSVÄKI PATRARKAALISESSA KAUPUNKIYHTEISÖSSÄ	80

LIITTEET

92

LÄHTEET

94

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta

Humanistinen

Laitos

Historian laitos

Tekijä

Kirsi Ojala

Työn nimi

Patriarkaalinen kaupunkiyhteisö ja palvelusväki. Turun piiat ja rengit vuosina 1722-1740.

Oppiaine

Suomen historia

Työn laji

Pro gradu-tutkielma

Aika

Tammikuu 2002

Sivumäärä

103

Tiivistelmä – Abstract

Tässä työssä tarkastellaan Turun palvelusväkeä mentaliteettihistorian näkökulmasta. Työssä luodaan kuva isonvihan jälkeisen ajan palvelusväen elämästä kämnerinoikeuden tuomiokirja-aineiston perusteella. Lähtökohtana on patriarkaalisuuden piirteiden tarkastelu kaupunkiyhteisössä.

Patriarkaalisuus oli vallitseva 1700-luvun yhteiskunnan toimintamallina ja –käytäntönä. Patriarkaalisuus oli kolmisäätöopin mukainen hierarkkinen järjestelmä, jossa alemman henkilön tuli kunnioittaa ja totella ylempäänsä nöyryyttä osoittaen, jolloin ylempi vastavuoroisesti sitoutuu opastamaan ja suojelemaan alempaansa Erityisesti patriarkaalisuus määritteli palkollisten ja isäntäväkien välisiä suhteita. Patriarkaalisuus oli toisaalta rajoittava tekijä palkollisten ja toisaalta se antoi suojaa, elannon ja asuinpaikan.

Sosiaaliset suhteet määrittivät ihmisen aseman ja sosiaalinen kontrolli valvoi ihmisen käytöstä. Käyttäytyminen ja tuttavapiiri vaikuttivat yksilön kunniaan ja maineeseen. Häpeä, kunnian menettäminen, ei ollut yksilön oma asia, vaan tarttui yksilön edustamaan talonväkeen.

Palvelijoiden tutkiminen 1700-luvun alkupuolella antaa tietoja arjesta ja käyttäytymismalleista. Samalla kartoitetaan lähtökohtia myöhemmälle mentaliteetin muutokselle.

Asiasanat

1700-luku, mentaliteetti, patriarkaalisuus, sosiaalinen kontrolli, kaupunki, palvelusväki, Turku.

Säilytyspaikka

Historian laitos

1. JOHDANTO

1.1. Tutkimuksen lähtökohdat

Turku oli Uudenkaupungin rauhan jälkeen vuonna 1721 tilanteessa, jossa elinkeinot olivat lamaantuneet, kaupunkilaisten veronmaksukyky oli heikentynyt ja kaupunki oli muutoinkin kärsinyt kahdeksanvuotisesta venäläismiehityksestä. Asukasluku oli vuoden rauhantekovuoden lopussa noin 5600. Ruotsiin oli paennut ylempien säätyjen tavoin suuri osa porvaristoa, joka oli piikojen ja renkien pääasiallinen työnantaja. Paluumuuton katsotaan alkaneen heti rauhanteon jälkeen ja olleen vilkkaimmillaan sitä seuraavana kahtena vuotena. Turun yleisestä tilasta isonvihan jälkeen mainittakoon, että kaupunki oli selvinnyt suhteellisen pienin aineellisin tappioin, olihan se ollut miehittäjien sotilas- ja siviilihallinnon keskittymä.¹

Turku tarjoaa oivan tarkastelukohteen palvelusväen² elämän tutkimiseen ja sitä kautta kaupunkiyhteisön ”ruohonjuuritason” mentaliteetin tulkitsemiseen isonvihan ja pikkuvihan välisenä aikana vuosina 1722-1740. Sodan jälkeiset ajat voivat paljastaa muutoksia tai merkkejä muutoksista yhteiskunnassa. Aikarajaus noudattaa poliittisen historian linjaa, mutta isovihan jälkeinen aika on hyvin kiinnostava mentaliteettikysymyksen kannalta. Isonvihan aikana esimerkiksi rahvaan tuntema ehdoton kunnioitus papistoa kohtaan oli muuttunut kyseenalaisemmaksi ylemmän papiston ollessa evakossa Ruotsin puolella. Tutkimusajanjaksoon ajoittuu myös palkollisten määrän lisääntyminen Turussa jälleenrakennuksen ja talouden elpymisen myötä.

Käsiteltävä ajanjakso on lyhyt, jolloin suurempia muutoslinjoja on mahdotonta saada esiin, mutta se ei ole tarkoituskaan, vaan kysymys kohdistuu kaupunkirahvaan sen hetkiseen mentaliteettiin ja kysymykseen käyttäytymisen muodoista. Lisäksi pyritään suuntaviivojen etsimiseen kysymykseen, onko havaittavissa muutoksia tavallisen ihmisen arkipäiväisessä tiedostamattomassa käyttäytymisessä normeihin verrattuna. Normit muodostavat tutkittuna ajanjaksona maallisen ja hengellisen esivallan antamat lait ja määräykset.

¹ Tarkemmin isostavihasta ks.esim. Luukko 1967, 743-769; isostavihasta Turussa, Ranta 1975; Nikula 1970, 1-11; Ahonen 1988, 15-41.

² Tässä työssä käytetään palvelusväen synonyymeinä sanoja palkollinen ja palvelija.

Mentaliteettihistorian kautta päästään käsiksi arkipäivän historiaan. Tavoittaakseen mentaliteetit on käytettävä sosiaal historian ja oikeushistorian lähestymistapoja. Palvelusväki muodosti Turussa merkittävän osan työtä tekevästä väestöstä. Palkolliset, rengit ja piiat, olivat nimenomaan raskaimpien ruumiillisten töitten tekijöitä. Taloudellisesta kannalta heidän olemassa olemisensa oli tärkeää. Palvelusväen sosiaalinen status puolestaan antaa mielenkiintoisen lähtökohdan tutkimukselle. He eivät kuuluneet säätyihin, mutta saattoivat olla perhetaustaltaan alempiin säätyihin kuuluneista suvuista.

Mitä mentaliteeteilla tarkoitetaan? Mitä on mentaliteettien historia? Sanan mentaliteetti voi suomentaa mielenlaaduksi. Mentaliteetti kattaa alitajuiset toiminnot, itsestäänselvytykset ihmisten elämässä ja ihminen myös toimii mentaliteettinsa mukaan jokapäiväisessä elämässä. Tutkijat eivät ole päässeet yksimieliseen määrittelyyn mentaliteettien sisällöstä. Yleisesti hyväksytyihin mentaliteettien piirteisiin luetaan mentaliteettien ja mentaliteettien historian ero aatteista ja ideologioista. Mentaliteetit eroavat tietoisista, julkilausutuista ja systematisoiduista aatteista, koska ne ovat tiedostamattomia tai esitiedostettuja normeja ja käsityksiä. Esitiedostettavuus ilmenee normaalin henkisen toiminnan kautta, missä mentaliteetit ovat edellytettäviä. Mentaliteetti liitetään myös käsitteisiin asenne ja jokapäiväiset tavat. Ne ovat hitaasti muuttuvia ja yhteisiä suurille kollektiiveille. Toisaalta myös selkeät aatteet voivat vastata mentaliteetteja, jos aatteiden ajatukset muovautuvat ja juurtuvat ihmisten mieliin niin, että niitä pidetään itsestään selvyksinä. Ero ei ole sisällössä vaan tietoisuusasteessa, mentaliteetti on alitajuinen ja sijoittuu käytöksen ja ajattelun välimaastoon.³

Mentaliteetit ja ideologiat symbolisoivat tiettyihin ihmisryhmiin sidoksissa olevia käsityksiä. Mentaliteetit rakentuvat asenteista ja ajatustavoista ja ovat yhteisiä tiettyssä ajassa ja paikassa asuvien kesken, toisin kuin ideologiat. Mentaliteetit mahdollistavat yhteiskunnan olemassaolon ja muokkaavat ja rajaavat ideologisia järjestelmiä.⁴

³Manninen 1989, 65, 67-68; Florén 1996, 162. Mentaliteeteista ja mentaliteettien historiasta myös esim. Pelttonen 1992; Katajala (toim.) 1995.

⁴Englund 1994, 17-18.

Palvelusväki muodostui palkatuista pöyhästä ja rengeistä, jotka viipyivät pestuutalossa sovitun pestuukauden ajan. Pestin päätyttyä heillä oli halutessaan mahdollisuus vaihtaa taloa. Palkolliset olivat heterogeeninen liikkuva ryhmä, yleisesti ottaen nuoria ihmisiä, joiden elämään vaikuttivat suhteet isäntäväkeeseen. Heidän elämänsä oli kontrolloitua, mutta ei täysin vailla oikeuksia patriarkaalisisessa kaupunkiyhteisössä, jossa lähinnä ihmisiä olevia auktoriteetteja olivat kirkko ja kämnerinoikeus.

Minkälainen oli sitten patriarkaalinen yhteiskunta, joka perustui kolmisäätyoppiin? Kolmisäätyopin mukainen yhteiskunta rakentui kolmen säädyn varaan: maalliseen esivaltaan, hengelliseen esivaltaan ja huoneenhallitukseen. Maallinen esivalta, jota ylimpänä edusti valtakunnan hallitsija, kuningas. Opin mukaan maallinen laki perustui järkeen, joka kertoo miten on meneteltävä siveellisen elämän saavuttamiseksi maallisen hallituksen ja perheen piirissä. Järki saattoi kuitenkin hairautua ja hengellistä hallitusta tarvittiin opettamaan ihmisiä evankeliumin hengessä elämään säädysissä Jumalaa luottaen. Kolmisäätyopin yhteiskuntamalli sisältyi Lutherin Vähä katekismuksen huoneentaulun lakiin.

Kirkko tuki opetuksillaan maallisia lakeja ja perusti asemansa uskoon, armoon ja henkisyyseseen. Maallinen ja hengellinen esivalta muodostavat yhteiskunnan järjestyksen ylläpidon ylemmän tason ja edustivat kuninkaan ja Jumalan lakia. Esivalta ei kuitenkaan olisi tullut toimeen ilman huoneenhallitusta, jokaista perhekunnan muodostavaa taloa, jotka pitivät yllä kolmisäätyopin mukaista järjestystä. Huoneenhallitus, joka muodostui kotitalouden koko väestä, niin perheenjäsenistä kuin palkollisistakin, oli kolmisäätyopin mukaan yhteiskunnan perusta, ikään kuin yhteiskunta pienoiskoossa. Huoneenhallitukseen päin, talon isännän, tehtävänä oli valvoa talonväkeään ja opettaa heitä kunnioittamaan niin maallista kuin hengellistäkin esivaltaa, joita käytännössä edustivat oikeutta valvovat virkamiehet, nimismiehet ja kaupunginviskaalit, ja kirkon edustajat, kirkkoherra ja alempi papisto.⁵

Ajatusmallit ja ideologiat ovat hitaasti muuttuvia. Niinpä kolmisäätyopin piirteet eivät katoa yhteiskuntaelämästä 1700-luvun aikana ja niiden vaikutus näkyy vielä 1800-luvullakin ennen sääty-yhteiskunnan murroskautta. Sääty-yhteiskunta oli teokraattisesti

⁵ Kuoppala 1963, 24-26; Normann 1948, 5-47; Pleijel 1951, 9-45; Wirilander 1974, 25-32; Englund 1994, 26-27, 29-32, 59; Karonen 1999, 161-170.

rakentunut, ja sille tyypillisiä ominaisuuksia olivat staattisuus ja patriarkalisuus. Yhteiskunta rakentui teoriassa ja monin osin myös käytännössä pappien julistaman kolmisäätyopin mukaan. Oppi oli syntynyt keskiajalla, mutta Melancton ja Luther olivat omaksuneet sen omiin oppeihinsa. Kolmisäätyoppi oli läpeensä teokraattinen, mutta sen periaatteet sopivat myös luonnonoikeudelliseen ajattelutapaan Jumalan tahdon vaikutuksesta ihmisiin.⁶

Mitä on patriarkalisuus? Patriarkaalinen yhteiskunta oli rakentunut säätyjärjestyksen varaan, tiukan hierarkkiseen järjestelmään. Patriarkalisuuden käsitettä ei voi selittää yhdellä määritelmällä ja tutkijat ovatkin usein vain määritelleet sen pelkästään isäntävaltaiseksi johtamistavaksi ja hierarkkiseksi järjestykseksi. Patriarkalisuudesta Ruotsin vallan ajalla ei voi puhua ilman kolmisäätyoppia, ja päinvastoin.

Patriarkalisuutta voisi luonnehtia vuorovaikutussuhteeksi yhteiskunnan hierarkkisesti jakautuneiden ryhmien välillä. Kolmisäätyopin patriarkalisuus loi yhteiskunnan järjestyksen, määrittäi kontrollin, mutta toisaalta toimi myös suojaverkostona. Isännät olivat velvollisia sekä opettamaan kristinoppia palkollisilleen että valvomaan heidän käyttäytymistä kotona ja kaupungilla. Kuitenkin samalla he antoivat heille laillisen suojelun turvan eli maksoivat palkollistensa henkirahan ja turvasivat heidän asemansa yhteisössä. Luonnollisesti työstä oli maksettava palkka ja palkollisiakin oli kohdeltava oikeudenmukaisesti. Palkollisen oli vastavuoroisesti osoitettava nöyryyttä ja kuuliaisuutta isäntävälle, oltava ahkera ja käyttäytyttävä kunniallisesti henkilökohtaisen ja talon maineen vuoksi. Patriarkaaliseen järjestykseen kuului myös perheen ja suvun merkitys yksilön sosiaalisen ja/tai taloudellisen turvan tuojina. Isä ja äiti tukivat ja puolustivat kotoa poismuuttaneitakin lapsiaan. Mikäli palkollinen joutui vaikeuksiin maallisen esivallan kanssa saattoi häntä puolustaa joko isäntä tai vanhemmat, riippuen tapauksesta. Tavallaan renki tai piika kuului kahden huoneenhallituksen piiriin: isänsä ja isäntänsä huoneenhallitukseen.

Huoneentaulun malli isäntävallan molemminpuolisuudesta oli ideaali isännän ja palkollisen suhteen toimimistavalle. Jos isäntä ei toiminut ideaalimallin mukaisesti, palkollisella oli periaatteessa mahdollisuus jättää työnsä. Käytännössä pestin purku

⁶ Lindberg 1980, 113, 122-123.

käsiteltiin yleensä oikeusteitse. Jos puolestaan palvelija toimi isännän toiveiden ja ohjeiden vastaisesti, isännällä oli oikeus todisteet esittämällä päästä eroon huonosta palvelijasta. Varastelevaa palvelijaa ei tarvinnut kenenkään sietää talossaan, vaan usein varkauksista kiinni jääneelle palkolliselle osoitettiin ovea, kuten kävi piika Riitta Tammelinille. Riitta ei ollut voinut vastustaa kiusausta omia piiankirstuunsa muun muassa emäntänsä hopealusikoita, pitsejä ja rahoja. Kesällä 1726 Riitan isäntä, kaupungin sihteeriksi Samuel Forsen⁷, oli saanut tarpeekseen varastelevasta ja valehtelevasta piiaastaan. Piika ei ollut parantanut tapojaan, vaikka Forsen oli häntä nuhdellut ja lyönytkin rangaistukseksi. Forsen toi hänet oikeuden eteen, esitti todisteet kuulustelemalla piikaansa julkisesti, ilmoitti erottavansa hänet palveluksestaan ja luovuttavansa hänet oikeuden tuomittavaksi.⁸

Ensimmäinen Ruotsin valtakunnan palkollisasetus on vuodelta 1664. Siinä toistettiin maanlakien säädökset ja määriteltiin perusasiat, kuten palvelusvelvollisuus ja palkkauksen yläraja. Toinen asetus annettiin vuonna 1686, jossa toistuivat samat muodot, mutta lisäyksenä annettiin määräys, jolla yhden isännän palvelusväen lukumäärää rajoitettiin. Ensimmäisiin palkollisasetuksiin vaikutti aateliston huoli työvoiman saamisesta itselleen. Asetuksista käy myös ilmi yleinen käsitys palvelusväen laiskuudesta ja palkkojen kalleudesta. Siitä huolimatta jo ensimmäiset asetukset korostivat, ettei isännällä ollut oikeutta kohdella palvelusväkeään huonosti.⁹

Vuosien 1723 ja 1739 lait toistivat edellisten lakien periaatteet. 1720- ja 1730-luvun lainsäädännön tarkoituksena oli estää väestön köyhtymistä ja kerjäämisen voimistumista. Pyrkimys johti laillisen suojelun muodostumiseen, joka pakotti jokaisen hankkimaan elantonsa valtiovallan hyväksymin keinoin. Samalla väestön liikkuminen läänistä toiseen joutui entistä tarkemman kontrollin alaiseksi. Vuoden 1723 asetus vahvisti lisäksi läänikohtaiset palkkataksat. Merkittävämmäksi asetukseksi palkollisten elämässä muodostui vuoden 1739 asetus. Siinä tiukennettiin irtaimen väestöosan saattamista palveluksen piiriin. Irtolaisen eli pestittömän ilmiantajalle luvattiin palkkio

⁷ Tässä työssä esiintyvien sukunimien kirjoitusasu on tarkistettu Nikulan 1970, ja Rannan 1975, esittämistä nimiluetteloista sekä Turun seurakuntien historiakirjoista HisKi-tietokannasta, www.genealogia.fi/hiski?fi. Etunimet on suomennettu käyttäen apuna Sukututkijan sanat ja nimet-sanakirjaa, Mäkelä-Alitalo – Alitalo, 1998.

⁸ KA TKO 6.6.1726: 616-625. Isännän ja palvelijan suhteesta huoneentaulun mukaan esim. Kuoppala 1963, 50-51.

⁹ Kallio 1913, 24; Braconier 1945, 366.

ja kiinni joutunutta odotti joko sotaväki tai pakkotyö. Ilmiantajalla oli myös mahdollisuus saada palkollinen omaan palvelukseensa vuodeksi puolen vuoden palkalla.¹⁰

Kysyntää ja tarjontaa ei tunnustettu oikeutetuiksi palvelijoiden työmarkkinoilla, koska yleinen mielipide oli, että palvelijapula suurenee tai pienenee eri vuosina sen mukaan, kuinka mahdolliseksi palkolliset katsoivat saaneensa tilaisuuden laiskotteluun ja oman etunsa tavoitteluun. Tämän vuoksi esiintyi ehdotuksia pestuumarkkinoiden lakkauttamisesta ja palveluspaikan arpomisen käytäntöön ottamisesta. Vaikuttimena vakuutettiin olevan valtakunnan etu. Alin yhteiskuntaryhmähän oli hyödytön, ellei se palvelemalla auttanut elinkeinonharjoittajia.¹¹

Palvelusväen pitoa säätelivät lakien ja asetusten lisäksi yleiset hyvät tavat ja jokaisen isäntätalouden tottumukset ja käytännöt. Tavan mukaan isännän oli avustettava uskollista palvelijaansa, joka oli menossa naimisiin. Palvelijan sairastuessa oli isäntäväen taattava hoito. Lisäksi kauan palvelutta palvelijaa ei saanut hylätä hänen tullessaan vanhaksi. Vanhuksen hoito on taattava, eikä häntä saanut jättää yleisen köyhäinhoidon piiriin.¹² Tapojen toteutuminen riippui isäntäväestä, mutta kunnian merkitystä korostavassa yhteisössä lähimmäisestä huolehtiminen katsottiin kristilliseksi ja kunniakkaaksi, välinpitämättömyys taas vaikutti talon maineeseen.

1.2 Aikaisempi tutkimus

Palvelusväen tutkimiseen on yleensä kiinnitetty melko vähän huomiota, niin Suomessa kuin kansainvälisestikin. Palvelusväkeen keskittyneissä tutkimuksissa on lähes yksinomaan keskitytty maaseudun palkollisväestöön. Topi Kallion väitöskirja, *Palvelijapolitiikasta Suomessa 18. vuosisadalla*, oli pitkään ainoa erillinen tutkimus palvelusväestä. Toivo Nygårdin sosiaalishistoriallinen tutkimus, *Suomen palvelusväki 1600-luvulla*, käsittelee palkollisten määrää, työtä, palkkausta ja suhteita isäntäväkeen. Jorma Wilmi on kirjoittanut väitöskirjansa, *Isäntäväet ja palvelusväen pito 1600-luvulla*

¹⁰ Wilmi 1991, 71-75.

¹¹ Kallio 1913, 155-157.

¹² Kallio 1913, 155-157.

ja 1700-luvun alkupuolella, maaseudun isäntäväkien kannalta lähinnä taloudellisia näkökulmia esiin tuoden. Varsinaisesti kaupunkien palvelusväkeen keskittynyttä tutkimusta ei ole tehty, lukuun ottamatta Merja Mannisen tutkimusta Oulun piikojen elämästä 1700-luvulla.¹³

Paikallishistorioissa on jonkin verran käsitelty palkollisia 1600- ja 1700-luvulla, kuten Oscar Nikulan Turun historiassa. Nikula antaa palvelusväen elämästä perin ankean kuvan. Kuitenkin hyviä isäntiä oli siinä missä huonojakin. Oliko palkollisen elämä aivan sattuman varassa ja tuurista kiinni? Kuten Nygård osoittaa palvelusväkitutkimuksessaan, palvelijoilla oli omat, joskin rajalliset, keinonsa selvittää hankalista tilanteista ja he myös käyttivät tilaisuuksiaan hyväksi.¹⁴

Palvelusväkeä ja maatyöläisiä on tutkittu muun muassa Ruotsissa, Englannissa, Skotlannissa ja Ranskassa, Itä-Euroopassa ja Japanissa 1600- ja 1700-luvulla. Tutkimukset ovat poikkeuksetta kohdistuneet maaseudun palvelusväkeen ja tutkimuskysymykset ovat käsitelleet sosiaalisia seikkoja, asemaa ja oloja, avioliittoja ja työpanosta. Länsi-Euroopassa palkollistenpito oli likimain samanlaista kuin Skandinaviassa. Yhtymäkohtia olivat pestuupaikan vaihtaminen, pitempien ja lyhyempien pestuukausien mahdollisuus ja palkan maksaminen rahana. Ann Kussmaul on lisäksi tutkinut palvelusväen avioitumista Englannissa, mikä näyttää myös pääpiirteittäin noudattavan samaa kaavaa kuin Ruotsin valtakunnassa 1700-luvulla: avioliiton myötä etsittiin muita töitä. Itä-Euroopan ja Japanin palvelusväenpito ja palkollisten elämä eroaa selvästi länsieurooppalaisesta.¹⁵ Tutkimukset on pääosin tehty 1970- ja 1980-luvulla ja tutkimusote on ollut hyvin kvantitatiivinen.

Ruotsalaisesta palvelusväkitutkimuksesta mainittakoon Börje Harnesk, joka on tutkinut renkejä, piikoja ja talonpoikia 1800-luvun ruotsalaisella maaseudulla. Hän on käsitellyt palvelusväkeä osana maaseudun väestöä ja suhteessa isäntiinsä. Muita varsinaisesti palvelusväkeä käsitteleviä tutkimuksia ei Ruotsistakaan löydy, vaikka tutkimuksissa

¹³ Kallio 1913; Nygård 1989; Wilmi 1991; Nikula 1970; Manninen 1984.

¹⁴ Nikula 1970, 299-300; Nygård 1989, 165.

¹⁵ Clarkson, L.A 1982; Goubert 1987; Kussmaul 1981; Laslett 1977.

sivutaan erityisesti piikojia moneen otteeseen.¹⁶ Rengeistä ei sen sijaan juuri puhuta muuta kuin ehkä mainintana salavuoteustapauksissa haluttomana tunnustamaan aviotonta lasta omakseen. Piikojakin käsitellään yleensä säätyjen ulkopuolelle kuuluvien naisten näkökulmasta, ei niinkään palkollisina.

Harneskin mukaan palvelusväki oli usein myös sosiaalisesti samassa asemassa isäntäväen kanssa. Harnesk on kuitenkin tutkinut yksinomaan maaseudun palvelusväkeä. Maaseudulla sosiaaliset erot eivät olleet niin suuria kuin kaupungissa. Vaikka kaupungissa porvariston lapset saattoivat pestautua palvelemaan oman säätynsä edustajia, tuli kaupunkiin myös paljon väkeä maaseudulta piikomaan ja rengin pestiin. Talonpoikaissäätyyn kuuluvia saatikka säätyjen ulkopuolisesta perheestä kotoisin olevia katsottiin kaupungin säätyläispiireissä alaspäin. Asia oli itsestäänselvyys, eikä sitä tarvinnut tuoda tietoisesti esiin, mutta esimerkiksi kirjurin ja piian avioliittosuunnitelmat päättyivät kämnerinoikeuden käsittelyyn kirjurin vanhempien vastustaessa miniäehdokasta, joka oli paitsi piika myös talonpoikaisista perheestä lähtöisin.¹⁷

Ajatukset palkollisten oikeudesta samaan ihmisarvoon kuin säätyihin kuuluvilla eivät olleet arkipäivää 1700-luvulla, mutta ne ovat tunnettuja Anders Chydeniuksen ajatuksina. Hänen kirjoituksensa, Palkollisten oikeus, vuodelta 1778, on ensimmäisiä suomalaisia palvelusväkeä käsitelleitä tekstejä. Hän asettui kirjoituksessaan vastustamaan kiinteitä palkkataksoja palkollistenpitoon sekä palvelusväen jakamista taloittain arpomalla. Erityistä hänen kirjoituksissaan oli se, että hän luonnonoikeuteen vedoten korosti ihmisten syntyvän tasa-arvoisina ja näin ollen kaikilla on yhtäläinen oikeus onnen tavoitteluun elämässään, vaikka he olisivat toisen palveluksessa.¹⁸

Börje Harnesk osoittaa, että Anders Chydeniuksen ”liberaalit” ajatukset palkollisväen oikeuksista itse asiassa korostivat vanhaa patriarkaalista mallia, jonka mukaan isäntä

¹⁶Harnesk 1990; aviottoman lapsen saaneista naisista ks. Lindstedt Cronberg 1997; miesten ja naisten välisistä suhteista ks. Lennartson 1999; yksinelävistä kaupunkilaisnaisista ks. Artæus 1992; suurvalta-ajan naiset ks. Österberg, toim. 1997.

¹⁷Harnesk 1986, 326-355; KA TKO, 5.4.1736: 291-295. Kirjuri Carl Gustav Rijknäckin ja piika Anna Jussintyttären kihlauksesta tarkemmin luvussa 5.2.

¹⁸Virrankoski 1986, 316-325.

kohteli lempeästi opettaen ja ojentaen palkollistaan, joka puolestaan osoitti kunnioitusta ja ahkeruutta isännälleen ollen näin isännän maksaman palkan väärti.¹⁹

Isäntävalta on kiinnostanut tutkijoita 1990-luvulta alkaen. Patriarkaalisuus ruukkiyhteisössä on ollut Kustaa H. J. Vilkun tutkimuskohteena. Vilkun ja Harneskin tutkimukset tuovat esiin isäntävallan eri puolia. Patriarkaalisuus ilmenikin eri muodoissa tarkasteltaessa yhteiskunnan eri yhteisöjä. Maaseutu, kaupunki ja ruukkiyhteisö toimivat kaikki saman periaatteen mukaan, mutta niiden ajatusmallin arvostukset olivat lähtöisin eri näkökulmista. Millaisia arvostuksia tulee esille kaupunkiyhteisössä palkollisina olevien tekemisistä, puheista ja suhteista sosiaaliseen ympäristöönsä?

Hilding Pleijel on tutkinut kolmisäätyoppia laajalti kirkkohistorian näkökulmasta. Eva Österberg on kritisoinut Pleijelin jäävän tutkimuksissaan liiaksi yhteiskunnan ylätasolle. Sekä Pleijelin että Österbergin käsitykset kolmisäätyopista jättävät kysymyksen patriarkaalisuudesta toisarvoiselle sijalle ja vaille vastausta. Harnesk puolestaan määrittelee käsitettä negaation kautta rajaamalla pois sen, mitä käsite ei pidä sisällään. Hän korostaa määrittelyssään kolmisäätyopin mukaista talouden ja perheen roolia yhtä tärkeänä kuin isännän kontrollioikeutta talonväkeensä.²⁰ Kustaa H.J. Vilkun määrittelee patriarkaalisuuden keskeisimmäksi tekijäksi isäntävaltaisuuksien, jossa työntekijältä odotettiin ahkeruutta, kuuliaisuutta ja uskollisuutta, jolloin isäntä oli velvollinen huolehtimaan työntekijän hyvinvoinnista.²¹ Palvelusväkeä ajatellen isännän ja palvelijan suhde oli vastaavanlainen.

Patriarkaalisuus oli kokonaisvaltainen järjestelmä, joka liittyi yleisesti ihmisten ajatusmaailmaan. Petri Karonen on käsitellyt patriarkaalisuutta yrityksen johtamisen näkökulmasta ja jakaa Harneskin mielipiteen käsitteestä, mutta korostaa yrityksen johtajien työntekijöilleen osoittaman huolenpidon ja työntekijöiden uskollisuuden, ahkeruuden ja alistumisen merkitystä. Karosen mukaan eri kaupunkielinkeinojen harjoittajien, esimerkiksi käsityöläisten ja suurkauppiaiden (ulkomaankauppaa käyvät kauppiaat) patriarkaalisuus erosi toisistaan, mikä näkyi muun muassa suhteessa alaisiin,

¹⁹ Harnesk 1986, 331.

²⁰ Harnesk 1990, 46-48.

²¹ Vilkuna 1996a.

perheeseen ja muihin talossa asuviin. Kauppiaiden oppipojista tuli suuremmalla todennäköisyydellä kauppiaita kuin kisälleistä mestareita.²²

Bengt Ankarloon mukaan patriarkalisuus on kuvaus miehen hallintosuhteesta, ylemmydestä yleensä, suhteessa naiseen, vaimoon. Lisäksi käsite kattaa isän suhteen lapseen, isän suhteen aikuisiin lapsiinsa, erityisesti poikiinsa. Kolmanneksi käsitteen piiriin Ankarloo lisää omaisuutta omistavan ylemmän säädyn miehet suhteessa palvelijoihinsa, nuorempiin miehiin ja naisiin, aikana, jolloin työnjako ja -teko oli organisoitu talon pidon muotoon (*hushållsform*). Ankarloo viittaa isäntä-palvelijasuhteissa talonpoikien ja käsityöläisten talouksiin.²³ Palvelijalla oli myös oikeudellinen asema isäntäväkensä lapsena.²⁴ Ikätekijä tulee ottaa huomioon puhuttaessa palvelusväen ja isäntien välisistä suhteista. Jo raamatunkin opetukset neuvoivat vanhempien kunnioittamiseen, olkoon kyseessä biologiset vanhemmat tai muut enemmän vuosia nähneet ihmiset.

Juuri nöyryyden korostaminen ja isännän ja palkollisen välinen alistussuhde ovat Harneskin mukaan huoneentaulun lain peruspiilareita Vastavuoroisuuden lisäksi eriarvoisuus ja kokonaisvaltaisuus ovat tunnusomaisia piirteitä patriarkalisuudelle. Sosiaalisen eriarvoisuuden hallitsemassa yhteiskunnassa jokainen tiesi paikkansa ja tämän järjestyksen mukaan yhteiskunta toimi. Harnesk on kuitenkin suhtautunut kriittisesti omiin päätelmiinsä. Hänen myöhempien tulkintojensa mukaan eriarvoisuuden periaate patriarkalisissa suhteissa ei välttämättä pidä paikkaansa. Hän pitää kokonaisvaltaisuutta kolmesta periaatteestaan varminpana piirteenä, joka pitää sisällään myös vastavuoroisuuden. Isäntä oli vastuussa palvelijoiden toiminnasta työssään, mutta myös vapaa-aika kuului isännälle siinä mielessä, että palvelijan oli vapaallakin ollessaan käyttäytyttävä isännälle kunniaksi. Isäntä oli vastuussa myös palvelijoiden henkilökohtaisesta ja moraalista kasvatuksesta, aivan kuten omien lastensa kasvatuksesta.²⁵

Patriarkalisuus oli ideologinen rakenne, jonka ympärille sosiaaliset konfliktit rakentuivat ja josta sen saivat myös sisältönsä. Patriarkalisuutta voi selittää Harneskin

²² Karonen, julkaisematon käsikirjoitus 2001, 189-193.

²³ Ankarloo 1999, 9.

²⁴ Nygård 1989, 112.

mukaan kahdella tasolla. Toisaalta sen sisällön perusteella, sen toimintana yhteiskunnassa. Toisaalta sen ulkoiset muodot toimivat tunnistettavuudessaan tarkastelun lähtökohtana. Ensimmäisellä tasolla patriarkalisuuden funktioita tulee tulkita sen ja taloudellisten, sosiaalisten ja poliittisten tekijöiden yhteistoiminnan kautta. Harnesk viittaa Eugene Genoveseen, jonka mukaan patriarkalisuuden funktio oli riistotai hyväksikäyttöjärjestelmän moraalisen oikeutuksen luominen. Myös Howard Newby on määritellyt käsitteen samoin, mahtisuhteiden muuntamisena moraaliseksi suhteiksi. Harnesk nimittää patriarkalisuutta löyhäksi ja heikoksi ajatusten ja/tai käytösmallien yhteenliittymäksi, jotka ilmenevät sosiaalisesti ja ajallisestikin erilaisissa yhteyksissä. Juuri patriarkalisuuden moninaiset piirteet tekevät siitä mielenkiintoisen analyysin kohteen. Liialliseen tarkkuuteen pyrkivä määritelmä aiheuttaa sen, että tutkija löytää joka asiasta jonkin patriarkalisuuteen sopivat kriteerin, jolloin kokonaisuus vääristyy.²⁶

Jotta tämä työ ei jäisi vain palvelusväen elämän ulkoisten seikkojen tutkimiseksi, on tutkimuksessa käytetty apuna mentaliteetteja käsitteleviä tutkimuksia. Eva Österbergin, Matti Peltosen, Antero Heikkisen ja Kustaa H.J. Vilkkunan mentaliteettia käsittelevät tutkimukset ovat tärkeitä, unohtamatta Pentti Renvallin tulkintoja 1500-luvun ihmisestä. Paikallistasolle keskittyneet mentaliteettitutkimukset ovat paljastaneet yhteisön käyttäytymisen normit ja toimintaperiaatteet sekä sosiaalisen vuorovaikutuksen.²⁷

Österbergin tutkimukset talonpoikien käsitysmaailmasta osoittavat mentaliteettien koostuvan monesta osasta. Ihanteena oli varovaisuus suhteissa muihin ihmisiin, vaatimattomuus puheessa ja olemuksessa ja lupauksien pitäminen. Yhteiskunta-ajatuksena oli kolmisäätyopin mukaiset säädyt, joilla oli kullakin omat tehtävänsä. Rahvas tiedosti kuuluvansa kolmanteen, työtä tekevään, säätyyn. Lisäksi Österbergin mukaan oli hyväksytty käsitys patriarkalisesta säätyjen sisäisestä järjestyksestä ja ehkä myös säätyjen välisestä suhteesta.

Koska pappien tuli saarnata ja opettaa rahvaalle luterilaista oppia, olivat kolmisäätyopin periaatteet varmasti aikansa yleisesti tiedossa olevia asioita. Palvelusväki ymmärsi asemansa ja varmasti käsitti huoneentaulun oppien mukaan kuuluvansa isännän

²⁵ Harnesk 1986; 1987; erityisesti 1990, 40-48.

²⁶ Harnesk 1991, 45.

huoneenhallitukseen. Isännän ja palkollisen suhde määrittyi pestuusopimuksen myötä. Näin ollen Österbergin ajatukset tuntuvat päteviltä.

Mistä muodostui 1600- 1700-luvun mentaliteetti? Österberg on lähestyy kysymystä kolmelta eri taholta. Hänen mukaansa yleinen mentaliteetti 1600-luvulla koostui patriarkaalisuudesta, perinteisistä tavoista ja kolmisäätyopista. Hän korostaa kuitenkin, että näitä tekijöitä arvostettiin eri tavoilla eri yhteiskunnan tasoilla. Hän esittää myös olettamuksen, että jollakin tietyllä ryhmällä saattoi mentaliteetin kollektiivisesta luonteesta huolimatta olla täysin omanlaiseksi muotoutunut käsitysmailma.²⁸

Österberg on myös aiheellisesti kysynyt, millainen osa uskolla ja kirkolla oli rahvaan arvojärjestelmässä ja oliko kirkon ideologia sama kuin rahvaan mentaliteetti. Rahvaan kuuliaisuus joutuu epäilyksien alaiseksi, kun ottaa huomioon kuinka kiivaasti ja jatkuvasti pappien piti saarnata huoneentaulun lakeja. Österbergin näkökulma on jäänyt kuitenkin melko yleiselle tasolle sekin, vaikka hän onkin tuonut kolmisäätyopin tutkimuksen kirkkokeskeisyydestä lähemmäs tavallisen ihmisen elämää.²⁹

Kolmisäätyoppi kiinnostaakin tutkijoita jatkuvasti ja tuoreimmissa jyvaskyläläisissä opinnäytetöissä ja muissa tutkimuksissa onkin keskitytty tarkastelemaan kolmisäätyopin maailmaa paikallistasolla, mikä on antanut uusia näkökulmia Ruotsin vallan ajan tutkimukselle. Maaseutua on tarkasteltu pappien ja leskien näkökulmasta, kaupunkeja taas noituuden ja seksuaalirikosten kautta. Kaupunkia ja maaseutua on tutkittu myös rinnakkain suurten kuolonvuosien maailmankuvan peilaajina. Tutkimuksissa korostuu patriarkaalisen yhteisön kollektiivisuus ja kunnian ja maineen merkitys.³⁰

²⁷ Renvall 1949; Österberg 1992, 1995; Peltonen 1992; Heikkinen 1993, 1997, Vilkuna 1995, 1996a&b, 1997; Waris 1999; Sirén 1999. Ks. myös Mikkeli 1984.

²⁸ Österberg 1992, 92-93; 1996, 179-181.

²⁹ Harnesk 1986, 326-355; Österberg 1992, 90-92, 1996, 184-187. Ks. myös Pleijel 1987, 221-234.

³⁰ Jari Eilola on tutkinut noituutta ja taikuutta 1600-luvun lopun pikkukaupungeissa mm. kotitalouden asemaa, kunniaa ja mainetta tarkastellen. Jenni Toivanen on lähestynyt kolmisäätyopin maailmaa 1700-luvun lopun jämsäläisen maaseutuyhteisön leskien näkökulmasta. Sivilisoituminen on ollut Mika Jokiahon pääkysymys tutkimuksessa Pietarsaaren seksuaalirikkomuksista 1500- ja 1600-luvulla. Seppo Kärpänen on pohtinut Perniön papistoa pitäjäyhteisön jäsenenä puhtasoppisuuden ajalla. Susanna Terhon aiheena puolestaan on ollut vaasalaisten ja mustasaarelaiten kollektiivinen mentaliteetti ja maailmankuva suurten kuolonvuosien aikana. Ks. Eilola 1997, 2001; Toivanen 1999; Jokiaho 2000; Kärpänen 2000; Terho 2000.

1.2. Tutkimuskysymykset

Tämän työn lähtökohtana on patriarkaalisen yhteisön, Turun kaupunkiyhteisön, tarkastelu erityisryhmän, palkollisten, elämän kautta. Pääkysymyksenä ovat palvelusväen mentaliteetti ja kysymys kolmisäätyopin ja patriarkaalisuuden vaikutuksista palvelusväen elämään. Koettu isonvihan aika vaikutti asenteisiin, arvoihin, arvostuksiin, uskomuksiin ja pelkoihin. Maine ja kunnia olivat tärkeitä tekijöitä sosiaalisessa elämässä. Miten maineen ja kunnian merkitys tuli esille arkipäivässä? Miten ihmiset käyttäytyivät suhteessa normeihin?

Entä voivatko opitut normit vaikuttaa mentaliteettiin? Per-Johan Ödman korostaa mentaliteettien muodostuvan kasvatusopillisista toiminnoista. Hänen mukaansa vanha totuus varhain opittujen asioiden pysyvyydestä pätee mentaliteettien kohdalla. Mentaliteetti paljastuu uuden ja vanhan ajattelumallin kohtaamisissa³¹ Ödmanin teorian mukaan kolmisäätyoppi olisi mentaliteetti, mutta millaisen käsityksen siitä saa Turun tuomiokirjojen perusteella?

Todellisuus normien takana oli monisäikeinen. Tämän työn tutkimusteemat muodostuvat asenteiden, arvojen ja arvostuksien, uskomuksien, pelkojen ja yksilöllistymisen tulkitsemisesta. Näiden kysymyksiä kautta pyrin pääsemään käsiksi ihmisten käyttäytymiseen eri tilanteissa ja tulkitsemaan ajatusmaailman osasia.

Ensimmäiseksi otettava selville millainen on palvelusväkeen kuuluvien ryhmä ja kysyttävä, keitä palkolliset olivat. Palkolliset olivat homogeeninen erityisryhmä, jonka jäsenet eivät kuuluneet säätyihin. Sen sijaan he palvelivat, tekivät töitä, säätyihin kuuluville. Tässä tutkimuksessa keskitytään lähinnä käsityöläisten ja porvareiden palkollisina perustyötä tekevien, piikojen ja renkien, tarkasteluun. Toisin sanoen kauppiaiden harjoittelijat, käsityöläisten oppipojat ja kisällit sekä niin sanotut paremmat palvelijat, kuten aateliston lakeijat ja kamarineidit, on rajattu tämän työn ulkopuolelle. Piikat ja renkit olivat tärkeä ja näkyvä ryhmä ruumiillisen työn tekijöinä.

³¹ Ödman 1995, 301-305.

Työpanosta lukuun ottamatta palkollisten olisi vallanpitäjien silmissä pitänyt olla näkymättömiä. He eivät olleet tärkeitä yhteiskunnallisia toimijoita, kuten muutkaan säätyjen ulkopuolella olevat väestön osat. Piikat ja renkit kuitenkin erottuivat muista säätyihin kuulumattomista monessakin mielessä. He kuuluvat palkollisten sosiaaliryhmään. Yleisesti ottaen he olivat nuoria ihmisiä, jotka lähtivät kotoaan palkolliseksi ennen avioliiton solmimista. Juuri palkollisten ikää ja palvelusaikaa on pidetty ratkaisevina tekijöinä palkollisen määrittelyssä. Yksittäisen palvelijan sosiaalisella taustallaan oli merkitystä hänen statukselleen palkollisena. Etenkin maaseudulla talollisten lapset ottivat pestuun toisista taloista tavallaan harjoitellakseen tulevaa talonpojan ammattiaan varten. Kaupungeissa porvarein ja käsityöläisten lapset suorittivat samalla periaatteella pestejään.³²

Palkolliset erotti esimerkiksi loisista tai itsellisistä ja muusta säätyihin kuulumattomasta rahvaasta ammattinimike, piika tai renki. Heillä oli pestuun mukana tuoma laillinen suojele turvanaan ja pestuukauden ajaksi varma toimeentulo, rahapalkka ja parselit, ja sosiaalinen turva huoneenhallituksen pään, isännän ja emännän, palveluksessa. Isäntäväki huolehti ja puolusti kunniallista palkollistaan, jonka velvollisuutena oli osoittaa kunnioitusta ja kuuliaisuutta pestaa-jilleen. Piikalla ja rengillä oli myös tietty määrätty työalue, jonka hoitamisesta he ansaitsivat palkkansa, toisin kuin kausityöntekijöillä tai loisilla, vaikka he olisivatkin periaatteessa tehneet saman tyyppisiä töitä. Pestautuminen oli merkittävä kahden osapuolen, isäntäväen ja palkollisen, sopimus, joka takasi piikan ja rengin kuulumisen huoneenhallituksen alaisuuteen ja samalla yhteisön sosiaalisen suojaverkon – ja kontrollin piiriin.

Mikä sitten oli palkollisen, piikan ja rengin, tarkempi määritelmä? Renki (*trenki*) oli aikuinen miespalkollinen ja nimike vaikuttaa olleen itsestään selvä. Rengiksi saatettiin kutsua ruotsin kielessä myös nuorta miestä tai poikaa. Piika- sanan (*pijca*) merkitys on joko aikuinen naispalkollinen, neitsyt tai holhouksen alainen lapsi tai alaikäinen tyttö. Naiset olivat lain mukaan aina miehen holhouksen alaisia, lukuun ottamatta leskiä. Miehet sen sijaan tulivat täysi-ikäisiksi 21-vuotiaina. Yli 15-vuotiailla oli oikeus pitää

³² Palkollisen määrittelystä ks. esim. Harnesk 1986, 336-337; Laslett 1977,45.

itse ansaitsemansa palkka, ja henkiraha maksettiin myöskin saman ikävuoden ylittäneistä.³³

Kuinka päästiin tai tultiin palvelijaksi? Mitä palvelusväki teki? Palkollinen oli pestattu henkilö, joka oli ottanut pestirahan vastaan sopimuksena pestuukauden, lyhemmän tai pidemmän, täyttämistä. Yleisin pestuukausi kesti vuoden, ”mikkelistä mikkeliin” (Mikkelin päivä 29.9.). Piiat ja rengit saattoivat olla myös erikoistuneita tiettyihin työtehtäviin. Sisäkköpiiat ja keittiöpiiat palvelivat talossa ja navettapiiat pitivät huolta karjasta. Tallirengit oli arvostettu renkien keskuudessa, hänelle maksettiin parempaa palkkaa arvokkaiden hevosten hoitamisesta. Puotirengit autoivat kauppiaita ja käsityöläisten rengeillä oli omat tehtävänsä. Palkollisten keskinäinen hierarkia määräytyi heidän tehtäviensä mukaan.

Palkollisen elämää määrittivät kaksi pääasia: työ ja sosiaaliset suhteet. Työtä antoi isäntäväki, joka maksoi henkirahan ja palkan sekä tarjosi perusturvan: asunnon, ravinnon ja osittain vaatetuksen. Palveluspaikka takasi myös laillisen suojelun irtolaisia ja kulkureita etsiviltä valtiovallan virkamiehiltä, jotka passittivat pestittömän ja pennittömän naisen kehruhuoneelle ja miehen armeijaan. Laillisen suojelun tarve aiheutti palveluspakon tietyille ihmisryhmille. Mielestäni termi on liian jyrkkä, vaikka palvelus saattoi joillekin olla ainoa vaihtoehto oman paikkansa lunastamiseen yhteisössä. Palkollisena oleminen ei kuitenkaan ollut negatiivista. Pestuukausi saattoi toimia myös ”ammattikouluna” tulevaa ammattia varten³⁴.

Millaiseen sosiaaliseen verkostoon palkolliset kuuluivat? Isäntäväki muodosti tärkeän osan patriarkaalisen ja hierarkkisen yhteisön sosiaalista turvaverkostoa. Isäntää ja emäntää tuli palvella kuuliaisesti ja nöyrästi talolle kunniaa tuottaen. Vastalahjana isäntäväki puolusti palkollistaan oikeuden istunnossakin. Millä tavoin sosiaaliset suhteet ja kontrolli vaikuttivat palvelijan elämään? Kuinka paljon isäntäväki määräsi palkollisten sosiaalisista suhteista? Kuinka palkollisten avioliittoaikeisiin suhtauduttiin?

³³ Ruotzin Waldakunnan laki 1984, 202; Svenska Academiens Ordbok, <http://g3.spraakdata.gu.se/saob>. Ks. Myös Toivanen 1999, 23.

³⁴ Kallio 1913, 154; Stadin 1980, 307.

Kehityopsykologiassa on tutkittu ihmisen kehitykseen vaikuttavia tekijöitä. Kehityksen tekijät ovat kiinnostavia tämän työn kannalta, koska niiden osa-alueiden kautta on mahdollista päästä tutkimaan ihmisen toimintaan vaikuttaneita seikkoja. Teorian mukaan ihmisen kehitykseen vaikuttavat normatiiviset ja ei-normatiiviset tekijät. Normatiivisia vaikuttajia ovat ikätekijät ja historialliset tekijät. Ikätekijöitä ovat fyysisen ja psyykkisen kasvun lisäksi erillisten yhteiskunnallisten instituutioiden määrittelemät, yksilön iän mukaan määräytyvät, velvollisuuksien ja mahdollisuuksien alkamiset. Ihmisen kehitykseen vaikuttavat myös historialliset tekijät, jotka ovat yhteisiä tietynä aikana eläville ihmisille, mutta puuttuvat edellisiltä ja tulevilta sukupolvilta. Ei-normatiiviset tekijät puolestaan kuvaavat biologista ja sosiaalista ympäristöä. Niiden esiintyminen yksilön kannalta on satunnaista ja ennustamatonta, eivätkä ne ole sidottuja ikään tai historiallisiin tekijöihin³⁵.

Ikätekijät ja historialliset tekijät tulevat selkeästi esille palvelijan ja isännän välillä. Palvelijan pestautuminen tapahtui pääasiassa viidentoista ikävuoden tienoilla. Ikä oli tekijä, joka määräsi henkirahan maksuvelvollisuuden alkamisen. Isäntäväet olivat yleensä palkollisia vanhempia, kokeneet myös ajan ennen suurta Pohjan sotaa. Palkolliset, jotka pestautuivat töihin vuosina 1722-1740 puolestaan olivat pääsääntöisesti syntyneet sodan ja miehityksen aikana. Turku oli 1720-1740-luvulla palaamassa jälleenrakennuksen myötä rauhan aikaan, kriisiaika oli ohi. Sodan jälkeinen aika ei kuitenkaan ollut samanlainen kuin sitä edeltänyt aika, mikä käy ilmi ihmisten erilaisesta suhtautumistavasta asioihin.

Tämän työn kannalta kiinnostavin osa on ei-normatiiviset tekijät, joiden kautta päästään käsiksi yksilön tutkimiseen. Ei-normatiivisia tapahtumia ovat esimerkiksi sairastuminen, vammautuminen tai noitumisen³⁶ kohteeksi joutuminen. Tavallaan palkollisen elämän kriisitilanteet saattoivat joissain tapauksissa olla satunnaisia ja ennalta ennustamattomia. Esimerkiksi isännän tuomittaviin mittoihin yltynyt väkivalta palkollistaan kohtaan tai väärin perusteluin pestistä erottaminen saattoivat ainakin osittain olla tällaisia tapahtumia. Myös maineen loukkauksen kohteeksi joutuminen oli joissain tapauksissa yllättävä kriisitilanne palkolliselle. Toisaalta mainitut esimerkit ovat rajatapauksia, koska isännän ja palvelijan toiminta luonnollisesti vaikutti siihen,

³⁵ Kuusinen - Korkiakangas 1991,88-92.

³⁶ Noitumisen kohteeksi joutumisesta ks. Eilola 2001, 194.

millaiseksi heidän välinen pestuusuhde muodostui. Samoin yksilön kunniaan vaikutti aina hänen oma käyttäytymisensä. Kuitenkin, jos tapahtumat eivät olleet ennustettavissa, eikä palvelijan toiminta antanut aihetta isännän ratkaisuihin, voisi niiden sanoa kuuluvan ei-normatiivisten tekijöiden piiriin.

Ei-normatiivisten tilanteiden käsittelytavat puolestaan pohjautuvat mentaliteetteihin, esimerkiksi toiminta tietyissä tilanteissa ja reagointi tiettyihin tapahtumiin. Ei-normatiiviset tilanteet pyrittiin saamaan mahdollisuuksien mukaan takaisin normatiivisiksi. Kuten sairaalle oli tärkeää parannuskeinojen käyttäminen, oli loukatulle palvelijalle kunnian palauttaminen ja vääryyksien oikaiseminen yhtä tärkeää. Konfliktitilanteiden käsittelytavat tulevat esille tuomiokirja-aineiston perusteella ihmisten puheena ja tekoina eri tilanteissa sekä tässä työssä lähinnä sosiaalisen ympäristön vaikutuksena. Tilanne kämnerinoikeudessa käsittelee normia rikkoneita tapauksia. Ennen rikosta rikoksen tekijä ja uhri elävät normien mukaan ja normatiivisten vaikuttimien alaisena. Rikoksen tapahtuessa tekijä rikkoo normia vastaan ja uhri joutuu ei-normatiiviselle alueelle. Ei-normatiiviset tapahtumat ovat normatiivisuutta arvokkaampia tälle tutkimukselle, koska ne antavat viitteitä ajatusmaailmasta norminmukaisuuden takana.

1.4. Lähteet ja metodit

Palvelusväkeä koskevan yhteisöelämän perustekijät ovat maallisen ja hengellisen esivallan lisäksi huoneenhallitus ja valtion palvelijapolitiikka.³⁷ Perhe oli tavallaan oikeudenkäytön tyyssija, yhteisöelämän peruspilari, jonka kautta maallinen ja hengellinen esivalta vaikuttivat isäntien oikeutena ja velvollisuutena perheensä kontrollointiin ja opetukseen.³⁸

Pro gradu-työni tärkein alkuperäislähde on Turun kämnerinoikeuden tuomiokirjat vuosilta 1722-1740. Kämnerinoikeuden pöytäkirjoista löytyy runsaasti aineksia arkipäivän ja mentaliteetin tutkimiseen. Raastuvanoikeuden pöytäkirjoja ei ole käytetty tässä työssä. Toinen tärkeä lähde on Turun kaupungin henkikirjat 1720-1730-luvulta,

³⁷ Nygård 1989, 34-50.

joiden pohjalta olen laskenut palkollisten lukumääriä ja tutkinut palveluspaikkoja. Lisäksi olen käyttänyt Suomen sukututkimusseuran puhtaaksi kirjoittamia Turun suomalaisen seurakunnan historiakirjojen vihittyjen luetteloita vuosilta 1722-1740. Turun ruotsalaisen seurakunnan osalta historiakirjojen vihkimäluettelot alkavat tämän työn aikarajauksen kohdalla vuodelta 1736. Seurakuntien vihkimäluetteloita olen hyödyntänyt tutkiessani palvelusväen avioliittoja.

Kämnerinoikeuden pöytäkirjoissa olen keskittynyt tapauksiin, joissa esiintyy palvelusväkeä, joko kantajana tai vastaajana. Tapauksia on runsaasti³⁹, mikä mielestäni osoittaa palkollisen aseman oikeusjärjestelmän piirissä olleen hyvä, verrattuna esimerkiksi loisiin ja irtolaisiin, jotka esiintyvät tapauksissa vain satunnaisesti ja yleensä todistajina. Kantajina heitä ei juuri tapaa. Palvelusväki sen sijaan toimi oikeudessa kuin säätyläiset suhteessa oikeuden hakemiseen asialleen.⁴⁰

On totta, että syytettyjenkin penkiltä löytyy palkollisia: kevytkenkäisiä, juoppoja, hienostelijoita, näpistelijoita ja laskelmoivia varkaita, valehtelijoita ja jopa karkureita, yksi isäntänsä murhaamista hautonut piika ja eräs lapsensa murhannut piika. Kuitenkaan palkolliset eivät olleet yksinomaan syytettyinä. He tiesivät asemansa ja oikeutensa ja tarpeen vaatiin haastoivat isäntänsä maksamattomista palkoista sekä ilman syytä haukkumisesta ja kurittamisesta. Palkolliset saattoivat myös tuoda keskinäiset riita-asiansa oikeuden ratkaistavaksi, kuten velkomiset, itse ilmiannetut siveysrikokset, kiistat tavaroitten omistuksesta ja kunnianloukkaussyytökset. Lisäksi palkolliset olivat kantajina tapauksissa yhteisön muita jäseniä vastaan, esimerkiksi naapuritalon emäntää tai isäntää vastaan, kaupunginpalvelijaa vastaan tai talossa vierailutta henkilöä vastaan.⁴¹ Palvelusväki oli usein myös todistamassa tapauksissa. Olivathan he lähes aina läsnä: he tekivät askareitaan taloissa ja pihossa, toimittivat asioita ja tapasivat ihmisiä puodeissa, kaduilla, teillä, toreilla, pelloilla ja satamassa.

³⁸ Pleijel 1951; Sundin 1982, 48; Harnesk 1990, 40-48.

³⁹ Vuosilta 1722-1740 Turun kämnerinoikeuden pöytäkirjoissa on palkollisia koskevia tapauksia kaikkiaan 226 kpl. Lukuun voi arvioida noin kymmenen tapausta lisää lähempänä todellisuutta olevaksi luvuksi. Perusteena arviolle on, että salavuoteustapauksissa naista nimitettiin *qvinspersoniksi*, eikä piiksi. Usein tuomiolla oleva saattoi olla piian pestissä oleva nainen, mutta ammatti ei aina käy ilmi pöytäkirjamerkinnoista. Ks. liite 1. ja 3.

⁴⁰ Tarkemman tutkimuksen kohteena on ollut 107 tapausta. Tavoitteena on ollut mahdollisimman monipuolinen otos oikeusjuttujen kirjosta, ei tyypillisten tai yleisimpien tapauksien etsiminen.

Tarkemmin tapauksien luonteesta, ks. liite 2.

⁴¹ Tapauksien aiheet, ks. liite 3.

Oikeuden pöytäkirjojen asema historiantutkimuksen lähdeaineistona on vakiintunut. Vanhempi lähdekritiikki pohti tekstien uskottavuutta ja esitettiin epäilyksiä niiden epäsystemaattisuuden ja kertomuksellisuuden vuoksi. Vaikka kämnerinoikeuden pöytäkirjojen tekstit ovat kirjurien kirjoittamia ja muistiin on merkitty vain tapauksen käsittelyn pääkohdat, pöytäkirjat ovat silti ainoa lähde arkipäivän historian tutkimiseen.⁴²

Uudemmassa tutkimuksessa käsitellään lähdekritiikkiä hieman eri näkökulmasta. Kuten Kimmo Katajala ja Kustaa H.J. Vilkuna toteavat, tuomiokirjojen kautta päästään ilmiön kokonaisuuteen tulkinnan kautta. Sosiaalishistorian kvantitatiivinen todistaminen on väistynyt tulkinnan tieltä. Katajala huomauttaa, että on korostettava että tuomiokirjan esimerkit vain havainnollistavat lausumaa, jolloin todistaminen ei ole itsetarkoituksellista. Vilkuna puolestaan painottaa tavallisen elämän tulkinnan tulevan mahdolliseksi juuri poikkeusten kautta. Rikos on poikkeama normista, jonka kautta voi esittää tutkimuskysymyksiä tavallisesta arkielämästä. Hänen mukaansa myös sanomatta jättäminen voi kertoa enemmän kuin jonkin lausunnon antaminen. Tuomiokirja ei aina kerro mitä tapahtui, vaan paljastaa enemmän kertojan suhteesta ja suhtautumisesta tapahtumaan, mikä antaa mahdollisuuden aikalaistulkintaan.⁴³

Turun kämnerinoikeuden tuomiokirjat johdattavat tutkijan palvelusväen arkeen. Palkollisista valitettiin usein, että he olivat uppinkaisiakin, laiskoja ja siveettömiä. Väite ei vielä kerro paljoakaan palvelusväen elämästä, mutta kontrollista se antaa viitteitä. Tuomiokirjat osoittavat hyödyllisyytensä juuri edellä mainitun tapaisten väitteiden alkuperän jäljittämisen kautta. Retoriikka tulee suoraan isäntäväkien puolelta. Palvelusväen keinoksi puolustautua jäi väitteen kumoaminen kuuliaisuuteen, ahkeruuteen ja siveellisyteen vedoten. Tuomiokirjojen tapauksista käy ilmi kuinka palkolliset perustelevat omat asiansa ja ajavat oikeutta itselleen.

Tuomiokirjat kertovat palvelusväkeen kohdistuneesta kontrollista, joka valvoi heitä kolmisäätyopin mukaisesti: isäntäväki valvoi työntekoa ja silloinkin, kun töitä ei tehty, maallisia normeja tuli noudattaa ja kirkon opetukset oli pidettävä mielessä. Pöytäkirjat kertovat myös, että epämuodollinen sosiaalinen kontrolli viimeistään piti yhteisön

⁴² Vanhempi tuomiokirjojen lähdekritiikki, Korhonen 1945; Renvall 1947; Virrankoski 1970.

⁴³ Katajala 1994; Vilkuna 1996a; lisäksi Matikainen 2000 (toim.); Eilola 2001.

jäseniä valvonnassa siinä, mistä auktoriteettien silmät olivat välttyneet. Kontrollin muodot ja normien rikkomiset paljastavat tutkijalle piirteitä palkollisten sosiaalisista suhteista ja yhteistoiminnasta yhteisön jäsenten kanssa. Sosiaalisten suhteiden kautta taas pystytään sanomaan jotakin palkollisten asemasta yhteisössään ja piirtämään heidän elämänkaartaan nuoruuden vaiheen osalta.

Tuomiokirjoista paljastuva kontrolli ei ollut kuitenkaan pääasia kämnerinoikeudessa, se oli väline, joka toi tapaukset sinne ratkottaviksi. Oikeus pyrki pitämään yhteisön elämän tasapainossa ja sovittelu olikin eräs konfliktin ratkaisutapa. Kaikki konfliktitapaukset tapaukset koskaan menneet oikeuskäsittelyyn asti vaan sovitteluissa sovittiin esimerkiksi taloudellisista korvauksista riidan osapuolten välillä. Sovinnosta ilmoitettiin oikeusistunnossa. Kämnerinoikeuden toimintatapa olikin hyvin sovitteleva ja usein ratkaisuun pyrittiin jo ennen varsinaista oikeuden istuntoa. Tästä huolimatta yleisesti ottaen ihmiset eivät kaihtaneet oikeussalia asioidensa selvittelyfoorumina.⁴⁴

Wilmi on esittänyt kysymyksen, missä palvelusväen pitoon liittyvissä konflikteissa kulki raja, jonka ylityksen jälkeen asia katsottiin niin vakavaksi, että isännän määräysvalta ei enää riittänyt, vaan asia oli ratkaistava käräjillä⁴⁵. Turun kämnerinoikeuden pöytäkirjojen palvelusväkeen liittyvien tapausten pohjalta voi suuntaa-antavasti todeta, että tapauksien oikeuden eteen viemiseen vaikutti kuka oli kantaja ja kuka vastaaja. Isännät haastoivat palvelijansa pestuasioista ja varkauksista. palvelijat haastoivat isäntänsä palkka-asioissa ja kunniaan liittyvissä asioissa. Jos osapuolena olivat kahden eri talon palvelijat, isännät eivät puuttuneet asiaan kuin ehkä tukemalla omaa palvelijaansa. Palvelija saattoi haastaa myös toisen talon isännän, jos aihetta oli. Samoin toisin päin. Talon ulkopuolelle menevät riidat näyttäisivät löytäneen tiensä helpommin kämnerieitten ratkottaviksi. Talon isännän ja palvelijan välisissä tapauksissa oli yleisimmin kyseessä pestuuseen liittyvät asiat, muissa tapauksissa oikeussalissa setvittiin tapauksien kirjoa laidasta laitaan.

Henkikirjoja historian tutkimuksen lähteenä on kritisoitu niiden epäluotettavuuden takia, mutta väestöhistoriallisista kysymyksistä ei selviä ilman niitä tutkittaessa aikaa ennen

⁴⁴Esim. Karonen 2001a, 99-104.

⁴⁵ Wilmi 1991. Wilmi on kuitenkin rajannut kysymyksen taloudellispohjaisen tutkimuksensa ulkopuolelle liian laajana ja liiaksi sosiaaliseen näkökulmaan painottuneena.

1700-luvun puoliväliä. Väestötauluja alettiin laatia vasta 1700-luvun puolivälin jälkeen⁴⁶. Henkikirjojen lähdearvoa ei pidä myöskään vähätellä tutkittaessa ihmisten sosiaalista asemaa, kuten juuri tässä työssä. Vaikka kirjoissa lukee vain nimi ja arvo, eikä sinällään muuta informaatiota ole tarjolla, auttaa sekin jäsentämään kuvaa 1700-luvun alkupuolen Turusta ja sen asukkaista. Status oli tärkeä seikka ihmisen elämässä kyseisenä aikana, mitä kuvastaa sitä määrittäneiden nimikkeiden käyttäminen kaikissa virallisissa dokumenteissa. Jokaisen talon piikat ja renkit merkittiin henkikirjaan merkiksi, että isäntä oli maksanut heidän henkirahansa. Näin ollen henkikirjat ovat paras keino piika- ja renkilukumäärän kartoittamiseen, samoin katsauksen luomiseen heidän palveluspaikoistaan.⁴⁷ Rippikirjat voisivat olla toinen vaihtoehto palvelusväen määrän selville saamiseksi, mutta Turusta ei niitä ole säilynyt 1720-1740-luvulta.

Kirkonkirjojen vihittyjen luetteloita olen käyttänyt hyväkseni tutkiessani palvelusväkeen kuuluneiden avioliittoja. Kiinnostukseni kohteena on ollut kartoittaa solmittujen avioliittojen määrät ja pohtia kysymystä jatkoivatko palkollisina vihityt työssään. Vihittyjen luettelo on toiminut myös erinomaisena lähteenä kysymykseen piikojen ja renkien puolisoitten statuksista. Henkilön ammatti tai asema kirjattiin aina luetteloon.⁴⁸

⁴⁶ Wilmi 1991, 42; Sirén 1999, 169-179.

⁴⁷ Henkikirjoista yleisesti ks. Orrman 1980, 1-21.

⁴⁸ Kirkonkirjoista historian tutkimuslähteenä ks. Niemelä, 1991.

2. TURUN PALVELUSVÄKITILANNE ISONVIHAN JÄLKEEN

2.1. Paljonko palvelijoita oli ja keitä he palvelivat?

Varsinais-Suomessa oli yleisesti ottaen runsaasti palvelijoita 1690-luvulta alkaen. Yhteensä palvelusväkeä koko alueella oli lähes 5000 henkeä. Määrä ylittyi 1720-luvun puolivälin tienoilla. Sota ja nälkävuodet vaikuttivat vain vähän Varsinais-Suomen maaseudun palkollistilanteeseen.⁴⁹ Turun henkikirjoista on 1720-luvulla havaittavissa juuri päättyneen isonvihan vaikutus. Heti Uudenkaupungin rauhaa seuranneena vuotena 1722 henkikirjassa toistuvat merkinnät ”autio” (*öde*), ”venäläisten tuhoama” (*förstört af Ryssarna*) tai ”venäläisten polttama” (*afbrännt af Ryssarnna*). Selvää oli, ettei Turku ollut kovin hyvissä taloudellisissa kantimissa. Henkikirjoihin merkityistä palvelijamääristä voi päätellä kaupungin asukkaiden talouksien olleen vielä suurimmaksi osaksi lamassa.⁵⁰

Tavallisilla porvareilla ja kauppiaille oli yleensä vain yksi piika tai renki palveluksessaan, mutta monet porvarin ammattia harjoittavatkin joutuivat selviämään töistään ilman palkollisia 1720-luvun alussa. Heti rauhan jälkeisenä vuonna Ruotsissa pakolaisina olleet ulkomaankauppaa harjoittaneet suurkauppiaat eivät olleet edes palanneet Turkuun. Henkikirjoista saatuja palvelijamääriä voidaan pitää vain suuntaa-antavina. Näkyvissä on kuitenkin selkeä piikavaltaisuus. Seuraavassa taulukossa esitettävät Turun piika- ja renkiluvut on saatu laskemalla henkikirjoista vuosien 1722, 1726, 1731 ja 1739 palvelijat.⁵¹

⁴⁹ Wilmi, 1991, 79.

⁵⁰ Vrt. myös Kuvaja 1999.

⁵¹ KA THK 1722: 3762-3816; 1726: 5569-5609; 1731: 4759-4814; 1739: 3948-4003. Vuoden 1725 luvut ovat Nikulan, A. Raivion mukaan. Lähdettä ei ole ilmoitettu. Nikula 1970, 272. On kuitenkin huomattava, että vuoden 1725 henkikirjaan ei ole merkitty lainkaan palvelijoita.

Taulukko 1: Palvelijamäärä Turussa

VUOSI	PIIAT	RENGIT	YHTEENSÄ
1722	174	64	238
1725	402	64	466
1726	355	85	440
1731	495	126	652
1739	466	128	594

Syitä piikavaltaisuuteen voidaan etsiä sodan ajasta ja palkkauksesta. Käsityöläisten oppipojat ja kisällit ja kauppiaiden puotipojat, jotka eivät kuuluneet palkollisiin tekivät varmasti tavallisesti rengeille kuuluvia töitä muiden töidensä ohella. Tämä oli tietenkin edullista isäntäväelle, koska oppipojille ei maksettu palkkaa. Piioille maksettiin alhaisempaa palkkaa kuin rengeille, joten oli edullisempaa palkata piika, jos mahdollista. Riuskalla piialla saatettiin teettää myös renkien töitä, ellei kyseessä olleet varsinaiset miestentyöt, kuten tallityöt ja kaupunkilaistenkin talouteen kuuluneet maanviljelystyöt, joista miestentöihin kuului muun muassa kylväminen.

Rauhanajan alussa ainoastaan pari suurkauppiasta oli taloudellisesti voimissaan, mikä on pääteltävissä heidän maksamistaan piikojensa, renkiensä, oppipoikiensa ja kisälliensä henkirahoista, siis talonväen runsaslukuisuudesta.. Kauppias Johan Heldtillä oli vuonna 1722 kahden kauppiaskisällinsä lisäksi palveluksessaan piika Agnes ja renki Matti. Pari vuotta myöhemmin, vuonna 1724, kauppias Johan Flegeä palvelivat kaksi piikaa. Kauppias Hans Schelellä puolestaan oli palkollisinaan piikat Liisa ja Saara sekä rengit Erkki ja Simo. Kyseiset kauppiat edustivat suurporvaristoa, kauppiaita, joilla oli oikeus käydä ulkomaankauppaa. Kauppiaita nimitetään henkikirjassa nimellä *handelsman*. Yleisin ammattinimike oli porvari (*borgare*) ja tämä ammattiryhmä koostui sekatavarakauppiaista ja muista pienkauppiaista. Porvareilla ei juurikaan ollut vielä varaa palvelusväkeen 1720-luvun alkupuolella, mutta tilanne oli toinen kymmenen vuotta myöhemmin. Esimerkiksi kauppias Heldtillä oli silloin kolme piikaa ja neljä renkiä palkollisina.⁵²

⁵² KA THK 1722: 3762; 1724: 4972; 1731: 4759.

Henkikirjoista käy ilmi kaupungin elpyminen väkimäärän ja nimenomaan palkollisten ja oppipoikien sekä kisällien määrän lisääntymisen perusteella 1720-luvun kuluessa. Vuonna 1724 kaupungissa asui postitarkastaja Alanus, jolla oli kaksi postinkantajaa, renki ja piika. Samana vuonna henkikirjaan on kirjoittautunut myös peruukintekijä Johan Backman ja hatuntekijä Salomon Sneider, joilla molemmilla oli kaksi palkollista: Backmanilla Anna ja Maria ja Sneiderilla Maria ja Tuomas.⁵³ Kaupungin väki ei luultavasti kaikkien kurjimmassa tilanteessa ollessaan tarvitse hatuntekijän tai peruukkimestarin palveluksia, vaan näiden käsityöläisten asiakaskunta oli varakasta ylempien kansankerrosten väkeä. Yleisesti ottaen Turun elinkeinoelämä pääsi lamasta vasta 1730-luvulla, mutta kaupungin toipuminen oli varsin hyvässä vauhdissa ennen vuoden 1728 paloa, mikä luonnollisesti viivästytti jälleenrakentamista.

Palvelijapula vaikeutti isäntäväkien palvelusväen etsintää 1720-luvulla, joten voidaan katsoa vallinneen palvelijan markkinat. Kaikilla ei ollut varaa palkollisiin. Niillä, joilla ei ollut varaa tai varsinaista tarvettakaan palvelusväen palkkaamiseen, oli mahdollisuus ottaa loisia (*inhyses*) asumaan kattonsa alle. Sodan jälkeen henkikirjoista löytyy useita loisia, joista useimmat olivat sotamiesten leskiä. Loiset olivat velvollisia tekemään töitä ruokansa eteen, joten heidän voidaan katsoa tehneen palvelijankin töihin kuuluneita askareita.

Ruumiillisen työn tekijöitä olivat palkollisryhmään kuuluvien lisäksi renkien vaimot, kisällien vaimot, sotilaiden vaimot, talonvahdit (*huuswachten*, usein naisia), peltovahdit ja *qwinsperson*-leiman saaneet ”langenneet naiset”, jotka usein olivat käytännössä piikoja, mutta kirjattiin henkikirjaan halventavalla nimityksellä maineensa vuoksi. Käytännössä he olivat aputyöläisiä ja kausityöntekijöitä. Sen sijaan loisia ei juurikaan ole vuosien 1731 ja 1739 henkikirjoissa. Varakkaimmilla porvareilla oli taloudenhoitajia (*huushållerska*), jotka olivat piikojen ”esimiehiä”. Kellaripiioksi nimitettiin piikoja, joilla oli pääsy talon elintarvikevarastoihin. Lisäksi rikkaimmissa taloissa oli imettäjiä ja lastenhoitajia. Varsinaisten renki- ja piika-nimikkeellä henkikirjoitettujen lisäksi taloissa saattoi asua ja työskennellä muutakin palvelusväkeä sekä aputyöläisiä, jotka maksoivat vuokransa ja asumisensa työllä, tehden samoja töitä kuin varsinaiset palkollisetkin.⁵⁴

⁵³ KA THK 1724: 4972-4974.

⁵⁴ KA THK 1731: 4758-4814; 1739: 3948-4003.

Lastenhoitajille ei maksettu täyttä piian palkkaa, mikä käy ilmi Maria Laurintyttären peräessä maksamatonta puolen vuoden piianpalkkaa, yhdeksää kuparitaalaria. Hän oli työskennellyt kanttori Simon Ireenin talossa vuoden ja saanut palkkseen 12 kuparitaalaria ja 25 äyriä sekä vaatteita ja kenkäparin. Oikeudessa palkka katsottiin riittäväksi korvaukseksi, koska Maria oli palkattu lastenhoitajaksi, eikä piiaksi.⁵⁵ Kaikkein ylempiin säätyihin kuuluvilla perheillä oli myös kamarineitoja tai seuraneitejä, jotka kuuluivat palkollisten yläkastiin, niin sanottuihin parempiin palvelijoihin. Renkien ammattiryhmään kuuluivat palkkarengit (*lönedreng, löntienare*), jotka lienee olleet lyhytaikaisten pestien työntekijöitä, peltoreнкеjä, tiilireнкеjä, puutarharenкеjä (*trädgårdsdreng*) ja humaliston renкеjä (*humlegårdsdreng*) tai myllärirenкеjä. Piijat ja rengit, joiden ammattinimikkeeseen liittyi erityisosaamista määrittävä lisänimäare olivat erikoistuneet juuri kyseiseen työhön ja olivat varmasti arvokkaita työntekijöitä isännilleen.⁵⁶

Mikäli palkollisella oli lapsia, oli lastenkin oltava hyödyksi isäntävälle. Palvelijan lapsen oli vuoden 1723 lain mukaan palveltava isäntää niin kauan, että tämän lapsesta aiheutuneet kulut tulisi peitettyksi. Lisäksi lapsen olisi mieluiten pysyttävä ”kasvattaja-isännän” palveluksessa vuoden 1739 säännön mukaan 18-vuotiaaksi, vaikka jopa 30 ikävuoden rajaa ehdoteltiin. Lähimmäisenrakkaus lienee ollut kortilla mitä tulee piikojen ja heidän aviottomien lapsiensa kohteluun. Aviottomilla lapsilla oli yleisesti ottaen huonommat kasvuolosuhteet kuin avioliitossa syntyneillä.⁵⁷

Jotkut palkolliset maksoivat myös itse henkirahansa, mikä osoittaa erityisasemaa sekin. Samalla heidän kohdallaan kumoutuu käsitys palkollisen ehdottomasta sitoutumisesta isännän kotitalouteen. Esimerkiksi vuonna 1731 rykmentinkirjuri Grundströmin Annika-piika maksoi itse veronsa, samoin nuohooja Simo Ojalan lesken piika, Maria.⁵⁸ Syynä saattoi olla piian säästöt tai muu omaisuus tai asema suvun myötä. Muista palkollisryhmistä muun muassa kamarineidit maksoivat usein itse henkirahansa. Isäntä ei siis välttämättä ollut velvollinen palveluksessa olevan henkirahan maksuun, jos palvelijalla oli omaisuutta kolmen markan arvosta, jolloin oli siis maksuvelvollinen.

⁵⁵ KA TKO 13.9.1729: 824; 19.9.1729: 840.

⁵⁶ KA THK 1722: 3762-3816; 1726: 5569-5609; 1731: 4759-4814; 1739: 3948-4003.

⁵⁷ Kallio 159-160; Begfeldt 1997, 50.

⁵⁸ KA THK 1731: 4762.

Voisi hyvällä syyllä olettaa itse henkirahansa palvelijoiden olleen paremmassa asemassa kuin ”tavalliset” piiat ja rengit, joiden henkirahan isännät maksoivat. Palvelusväkeen kuuluvien ryhmässä oli oma sisäinen hierarkiansa, joka määrittyi sekä palkollisen taitojen ja tehtävien kautta että hänen sosiaalisen taustansa perusteella.

Keitä piiat ja rengit loppujen lopuksi palvelivat, on hieman ongelmallinen kysymys. Henkikirjoissa esiintyvät isäntien ammatit ovat melko ylimalkaisin, lähinnä ammattiryhmittäisiä. Porvari on yleisin nimike, mutta oliko kyseessä ruokakauppias, teurastaja vai sekatavarakauppias, se jää hämärän peittoon. Porvariston pienituloisimmilla ammatinharjoittajilla oli korkeintaan yksi piika palveluksessaan. Samoin käsityöläisillä oli yleisemmin piika kuin renki palveluksessaan. Suurporvarit puolestaan tarvitsivat miestyövoimaa ruumiilliseen työntekoon, kuten kauppatavaroiden lastaukseen ja purkamiseen ja heillä oli varaa palkata myös taloutta hoitamaan piikoja ja erityisesti 1730-luvulla ns. parempia palvelijoita. Palkollisia pitivät siis talot, joissa oli tarvetta ruumiillisen työn tekijöihin ja varaa palkkaukseen.

Uusia renkejä ja piikoja muutti Turkuun lähialueilta ja vähän kauempaakin. Kylästä tai suvusta ensimmäisenä rengiksi tai piikaksi lähtenyt saattoi etsiä palveluspaikkaa sisaruksilleen tai tuttavilleen. Renki Erkki Paulinpoika oli palveluksessa Turussa 1737 ja hän oli sopinut kapteenin rouva Marja Fuhrmanin kanssa, että hänen veljensä Heikki Paulinpoika Kangasalta tulee rouvalle töihin mikkelinpäivästä 1738 alkaen. Asia oli sovittu palkkaa myöten, mutta Heikki ei ilmestynytkään sovittuna aikana, eikä myöhemminkään ja velipoika sai maksaa rouvalle korvauksia 10 kuparitaalerin edestä.⁵⁹ Palkollisten liikkuvuutta pitäjistä toiseen on vaikea tutkia, ennen tabellijärjestelmän luomista vuonna 1750. Tuomiokirjoista käy satunnaisesti ilmi palvelusväen kotipaikat, jotka kangasalalaisten veljesten tapauksen mukaisesti osoittavat Turun houkutelleen palkolliseksi väkeä pidemmänkin matkan päästä.

Turun vetovoima tehoi siis paitsi Turun lähipitäjien nuorisoon myös Lounais-Hämeen palkollisiksi aikoviin. Tammelasta, Somerolta ja Urjalasta muutti palvelusväkeä Turkuun siinä määrin 1720-luvulla, että Uudenmaan läänin maaherra Stjerncranz vaati Turun ja Porin läänin maaherra Yxkullia palauttamaan pakolaisiksi kutsumansa ihmiset.

⁵⁹ KA TKO 4.11.1738: 868.

Turku oli lähin kaupunki Lounais-Hämeestä muuttaville, joten sinne oli suhteellisen helppo etsiä. Turun asema suurimpana Suomen puolen kaupunkina ei voinut ainakaan vähentää sen kiinnostavuutta. Turussa oli suuremmat mahdollisuudet valita pestuupaikka kuin pienemmissä pitäjissä. Myös Jämsästä, Längelmäeltä, Sahalahdesta ja Pälkäneeltä muutti väkeä Turkuun palkollisen pestiin.⁶⁰

2.2. Pestuumarkkinoilta vuosipalkalle – palkollisen pestuu, tulot ja varallisuus

Pestuutapahtuma oli tärkeä hetki sekä pestaajalle että pestattavalle. Pestuukausi oli yleisimmin puoli vuotta tai vuosi, joten pestausaikoja olivat lain mukaan kevät ja syksy. Tarkkoja päivämääriä ei ollut määrätty, vaan pestuut ajoittuivat etenkin maaseudulla vuodenajan työrytmiin sopiviksi. Kevään pestuutapahtuma ajoittui helluntain tienoille (toukokuun kymmenennen päivän ja kesäkuun puolivälin välille). Syksyn yleinen pestuupäivä oli mikkelinpäivä (29. syyskuuta), mutta Laurin päivänä (10. elokuuta) ja Martin päivänä (11. marraskuuta) oli myös mahdollista pestautua palvelukseen.⁶¹

Sopimus oli suullinen ja pestuurahan vastaanottaminen teki sopimuksesta pitävän. Välittäjän käyttäminen pestaamisessa oli tavallista, mutta isäntä ja pestin haluava saattoivat tehdä sopimuksen keskenään. Välitystilanteessa välittäjänä toimi yleensä piian tai rengin sukulainen.⁶² Pestirahan merkitys korostui, varsinkin, jos pestattava henkilö halusi taktikoida ja etsiä parasta mahdollista palveluspaikkaa ja samalla varmistaa, että saa myös paikan, kävi miten kävi. Pestirahan palauttaminen oli merkki siitä, ettei henkilö halunnutkaan ottaa vastaan paikkaa. Palauttaminen piti tapahtua mahdollisimman pian pestuutapahtuman jälkeen, jos henkilö halusikin jonkun toisen isännän tai emännän palvelukseen. Muussa tapauksessa palvelija syyllistyi tuplapestaukseen ja joutui maksamaan korvauksia tai etsimään palkollisen itsensä tilalle.

⁶⁰ Koskimies 1954, 141. Väestön muuttamisesta yleisesti ks. Rosenberg 1967, Rosenberg, Antti, Väestön maantieteellisestä liikkuvuudesta Suomessa 1700-luvulla. Historiallinen aikakauskirja 1967. Lisäksi esim. paikallishistorioissa on kiinnitetty huomiota paikkakuntalaisten muuttamiseen. Ks. esim. Niemelä 1989, Niemelä, Jari, Uudenkaupungin rauhasta kunnallisen itsehallinnon alkuun (1721-1868). Teoksessa Punkalaitumen historia. Vammala. Myös Ranta, 1975.

⁶¹ Wilmi 1991, 154-155.

⁶² Nygård 1989, 99; Wilmi 1991, 151-152.

Pestirahan merkityksestä kertoo Anna Eskelintyttären tapaus: Annan äiti, Valpuri Markuksentytär, oli toimittanut tyttärensä asiaa ja pestannut hänet pellavankutoja Antti Holmbergin palvelukseen. Äiti oli vienyt pestuurahan Annalle, mutta Anna olikin lähettänyt rahat takaisin Holmbergille. Yhdeksän kolikon arvoinen ploatu oli kulkeutunut takaisin pellavankutojalle varsin monimutkaista tietä. Ilmeisesti pestuurahan palauttaminen ei ollut kovin helppoa, sehän purki sopimuksen, mikä ei ollut kunniakasta.

Anna oli saanut pestuurahan äidiltään, mutta oli jättänyt sen pestuusta kieltäytymisen merkiksi kaupunginpalvelija Bodlinille ja pyytänyt porvari Spijkin vaimoa toimittamaan rahan pellavankutoja Holmbergille. Spijkin vaimo ei kuitenkaan tehnyt niin, vaan hän antoi rahan Annan emännälle, porvari Jutilan vaimolle, joka puolestaan vei rahan Holmbergille. Anna korosti, ettei raha ollut hänen hallussa tuntiakaan, eikä hän sitä paitsi ollut koskaan puhunut Holmbergin väen kanssa, että olisi tulossa taloon palvelukseen. Hän sanoi myös, että hänen äitinsä oli toiminut hänen tietämättään. Äiti vastasi tähän, että hän oli hankkinut pestin tyttärelleen, koska hän oli puhunut haluavansa vaihtaa palveluspaikkaa. Holmberg vaati Annalta ja Valpurilta piian vuosipalkkaa korvaukseksi, koska hän ei ollut onnistunut saamaan piikaa palvelukseensa lainkaan. Vaihtoehtona naisilla oli myös kunnan piian etsiminen pellavankutojan palkolliseksi.⁶³

Annan tapaus osoittaa palvelijan viimekädessä itse päättäneen ottaako hän pestin vastaan, vaikka sukulaiset tai tuttavat olivatkin usein puhemiehinä pestiä hankittaessa. Annan toiminta paljastaa myös aukkoja kolmisäätyopin maailmassa. Tapaus rikkoo kolmisäätyopin periaatteen ehdottomasta vanhempien kunnioittamisesta.

Sekavat pestuut saatettiin selvittää myös ilman virallista oikeudenkäyntiä. Näin voi ainakin olettaa, koska aina osapuolet eivät saapuneet edes paikalle. Porvari Ditlov Blomin ja piika Kirsti Simontyttären pestuukiista sai alkunsa, kun piika ei ollut ilmestynyt työpaikalleen sovittuna aikana. Kumpikaan ei kuitenkaan ilmestynyt oikeuden kuultavaksi ilmoitettuna käsittelyaikana.⁶⁴

⁶³ KA TKO 3.9.1739: 717-712. Pestuukiistoista myös Wilmi, 1991.

⁶⁴ KA TKO 27.11.1738: 936-937.

Wilmi on tutkinut palvelusväen palkkoja maaseudulla, Ala-Satakunnassa ja Pohjois-Pohjanmaalla, 1600- ja 1700 -luvulla. Palkkakysymykseen vaikuttivat hänen mukaansa merkittävästi isännän ja palkollisen välinen suhde. Periaatteessa maksettiin niin vähän palkkaa kuin mahdollista ja varsinkin sukulaisille maksettiin niukasti, jos ollenkaan. Isäntäväki pyrki lain ja asetusten puitteissa halpaan työvoimaan, mutta palvelusväki sen sijaan alkoi 1600-luvun lopulta lähtien vaatia parempaa palkkaa.⁶⁵

Palkoista puhuttaessa on kuitenkin otettava huomioon, kuten Wilmikin huomauttaa, että palkkataksoissa esiintyi eroja lääneittäin, samoin kuin maaseudun ja kaupungin palkoissa. Renkien palkat olivat kautta maan piikojen palkkoja parempia. Täysi-ikäisten renkien keskimääräinen palkka vaihteli Satakunnassa ja Pohjois-Pohjanmaalla vuosina 1700-1739 20 kuparitaalarista 22 kuparitaalariin. Naisten keskimääräiset palkat samoilla alueilla puolestaan pysyivät vuosina 1700-1740 13 kuparitaalarin ja 15 kuparitaalarin välillä. Alinta palkkaa saivat Pohjois-Pohjanmaalla piikoneet ja Ala-Satakunnassa renkinä olleet.⁶⁶

Piioille maksettiin Turussa vuosina 1722-1731 18-24 kuparitaalaria, mikä osittain laskettiin parseleina⁶⁷. Rengeille maksettiin vuosipalkkana 40 kuparitaalaria. Täyttämättä jätetystä rengin paikasta joutui sopimuksen rikkonut renki maksamaan korvausta kuusi kuparitaalaria ja lisäksi pestuurahan, kolme kuparitaalaria⁶⁸.

Palkollisen taloudellinen asema määräytyi pitkälti isäntäväen, työtehtävien ja paikkakunnan mukaan. Turun kämnerinoikeudessa käsiteltiin vuosina 1722-1740 kahdeksan tapausta, joissa kiisteltiin palkoista. Muihin käsiteltyihin tapauksiin nähden palkkakiistat eivät nouse erityisesti esille.⁶⁹

Pestuukiistoja selviteltiin useammin, yhteensä 11 kertaa tutkittavana ajanjaksona. Pestirahan suuruus oli taksoitettu lääneittäin isonvihan jälkeen vuosien 1723 ja 1739

⁶⁵ Wilmi 1991, 173-174.

⁶⁶ Wilmi 1991, 192, 199.

⁶⁷ KA TKO 9.10.1722: 322; 2.12.1724: 571-574; 12.11.1729: 971; 7.7.1731:432. Vuosien 1723 ja 1739 palkollissääntöjen taulujen mukaan Turun ja Porin läänissä täysikasvuisen piian palkka oli kahdeksan hopeataalaria vuodessa ja puolikasvuisen piian kuusi hopeataalaria, Kallio 1913, 122.

⁶⁸ KA TKO 7.11.1737; 4.11.1738: 1193. Vuosien 1723 ja 1739 palkollissääntöjen taulujen mukaan Turun ja Porin läänissä täysikasvuisen rengin palkka oli kymmenen hopeataalaria ja puolikasvuisen rengin kahdeksan hopeataalaria, Kallio 1913, 122.

⁶⁹ Ks. liite 3.

palkollisasetuksissa. Turun ja Porin läänin alueella tuli taksan mukaan maksaa täysikasvuiselle rengille noin kaksi kuparitaalaria eli 21,5 äyriä hopeaa ja piioille ja keskenkasvuisille (alle 21-vuotiaille) piioille ja reneille 1,5 kuparitaalaria eli 16 äyriä hopeaa. Sodan jälkeen oli palvelijapula, mikä nosti palkkoja.⁷⁰ Palkkataksoja ei muutoinkaan käytännössä noudatettu kovin tarkasti, vaan ne olivat käytössä suuntaa-antavina ohjeina isäntien halutessa maksaa mahdollisimman vähän ja palvelusväen tahtoa mahdollisimman paljon palkkaa.⁷¹ Määrävänä tekijänä lienee ollut palvelusväen ”kysyntä ja tarjonta” sekä isäntäväen palkanmaksukyky ja tarve saada työntekijä taloon.

Palkollisten varallisuudesta saa viitteitä seuraamalla esimerkiksi palkollisten välisiä riita-asioita, joissa usein syytetään toista osapuolta varkaudesta tai kiistellään tietyn esineen tai vaateparren omistusoikeudesta. Esimerkiksi piit Riitta Heikintytär ja Maria Laurintytär kiistelivät paidasta, joka osoittautui Riitan omaisuudeksi. Isäntäväet ovat perin harvoin osallisina tämän laatuissa tapauksissa.⁷²

Hyvin menestyvien porvariain piit ja rengit saivat ilmeisen hyvää palkkaa, koska heillä oli varaa ostaa itselleen vaatteita ja tavaroita, joita ei aina säätyläisten kesken eikä lainkaan mukaan katsottu hyvällä. Maaherran piialla, Riitta Flögerillä, oli varaa pitää kenkiä, joissa oli hopeasoljet. Solkikengät olivat sen verran hienot ja viiden kuparitaalerin arvoiset, että ne katosivat piian jätettyä ne kellarin rappusille ja Riitta Flöger syytti pormestari Anders Lindhin piikaa, Katariina Matintytärtä varkaudesta. Kenkien katoamishetkellä he olivat vuorotellen kantaneet juotavaa kellarissa juopotteleville isännilleen ja Riitta oli varma, että Katariina oli vienyt ne.⁷³

Vuoden 1734 ylellisyysasetuksen jälkeen kaupungin vouti seurasi tiiviisti piikojen ulkoasua kirkkopyhinä. Yhteensä 14 piikaa joutui käräjillä selvittämään miksi hänellä oli asetuksessa rahvaalta kiellettyjä silkkejä myssyssään tai miksi hänellä oli jopa silkkihuivi harteillaan. Koreilusta rangaistiin ankarimmillaan kahdeksan päivän vesi-

⁷⁰ Kallio 1913, 122; Wilmi 1991, 160. Kallion mukaan summat on ilmoitettu hopeataalareina ja Wilmin mukaan kuparitaalareina. Kuparirahan suhde hopearahaan oli 3:1 vuosina 1643-1766. Rahajärjestelmästä tarkemmin ks. Möller, 1951, 190-197. Teoksessa Axel Micwitz, Sylvi Möller, Kokkolan kaupungin historia. Osa 1. Ajanjakso 1620-1713. Turku.

⁷¹ Wilmi 1991, 160, 173-174

⁷² KA TKO 23.9.1728: 543-544.

⁷³ KA TKO 14.8.1722: 212.

leipä kuurilla putkassa, mutta jotakin muun muassa piikojen ostovoimasta kertoo värikkäiden silkkinauhojen ja huivien yleisyys.⁷⁴

Joissain tapauksissa palkolliset lainasivat rahaa isäntävälleen tai muille tuttaville. Venäläinen renki Simon Ivanoff peri saataviaan muutamalta turkulaiselta. Puotirenkinä palvelut Simon vaati vaimo Valpuri Heikintytärtä neljän karoliinin velkaa maksettavaksi. Valpurin mies lupasin maksaa. Eräs toinen vaimo Katariina Jussintytär puolestaan oli jo maksanut velkansa Simonille: seitsemän taalaria ja 16 äyriä kuparia. Lisäksi naishenkilö (*qwinperson*) Kristiina Simontyär oli velkaa viisi karoliinia venäläiselle, muttei voinut maksaa, koska hän oli lainallaan ostanut maltaita tarkoituksenaan saada sijoituksensa tuottamaan. Maltaat olivat kuitenkin palaneet marraskuussa, minkä oli myös todistettavissa. Simon Ivanoff tyytyi kompromissiratkaisuun ja Kristiina lupasi maksaa kaksi karoliinia takaisin mikä vahvistettiin kättä lyömällä.⁷⁵ Velanantajana saattoi toimia kuka tahansa, jolla vain oli varaa. Palkolliset saattoivat harjoittaa itsenäistä toimintaa, esimerkiksi velanantajina, mutta kaupusteluun pakolliset tarvitsivat isäntänsä luvan.

⁷⁴ Ks. liite 3.

⁷⁵ KA TKO 7.3.1722:16-17.

3. PALKOLLINEN KONTROLLIN KOHTEENA

3.1. Toimiko kolmisäätyopin kontrollimalli käytännössä?

Kolmisäätyopin mukaisesti kirkko, kruunu ja kotitalous kontrolloivat yksilöä yhteisön jäsenenä. Millaista valtaa kirkko käytti? Entä maallinen esivalta? Entä isäntä suhteessa palkolliseensa? Eli valta johonkin nähden oikeuttaa kontrollin. Mitkä olivat palkollisen toimintamallit arkipäivässä ja mitä kontrolli merkitsi hänelle?

Paikallistasoa kontrolloitiin kolmelta taholta kolmisäätyopin mukaisten säätyjen kautta. Maallinen ja kirkollinen esivalta edustivat muodollista kontrollia. Yhteisön kaikki jäsenet, jotka aina edustivat tiettyä huoneenhallitusta eli taloa, valvoivat myös toisiaan esivallan oppien mukaisesti pyrkien säilyttämään yhteisönsä tasapainon. Tätä kontrollin muotoa voidaan nimittää epämuodolliseksi kontrolliksi. Muodollinen kontrolli liittyi suoraan muodolliseen lakiin ja moraaliin ja käsitti tahdon saattaa lakia rikkoneet oikeuden eteen samoin kuin itse toiminnon, oikeuden virkamiehen antaman haasteen tulla kuulusteltavaksi. Epämuodollinen kontrolli oli valikoivampaa. Se edellytti valmiutta teon havaitsemiseen ja halun saattaa teko virallisesti tuomittavaksi. Epämuodollisen kontrollin tunnuksia ovat myös sovittelukäytännöt ja epäviralliset rangaistukset, jotka perustuivat kansanomaisille tapoihin, normeihin ja käsityksiin. Muutokset sekä muodollisessa että epämuodollisessa kontrollissa saattavat tulla ilmi muuttuneissa toimintatavoissa rikoksien suhteen.⁷⁶

Palkollisten tekemisiä seurattiin naapurustossa ja varsinkin piirit, joissa piiat ja rengit liikkuiivat, olivat sosiaalisen kontrollin kohteena. Renkejä ja piikoja ei sitonut lain lisäksi muut rajoitukset kuin isäntäväen määräykset. He eivät olleet sidottuja säädyn määräyksiin, koska olivat säätyjen ulkopuolella, mutta sosiaalinen kontrolli piti heitä valvonnan alla. Turun kämnerinoikeuden tuomikirja-aineisto osoittaa selvästi, että esivallan näkökulmasta kansaa oli kontrolloitava moraalialia ja siveyttä korostaen muun muassa seurustelun ja kihlauksien suhteen, jotta avioliiton ja samalla huoneenhallituksen asema pysyisi vakaana ja tukisi näin ollen yhteiskuntajärjestystä.

⁷⁶ Liliequist 1992, 19.

Sosiaaliset suhteet, niin ystävyyssuhteet, suhteet naapureihin ja tuttaviiin kuin seurustelusuhteet olivat puolestaan tärkeitä kontrollin kohteita yhteisön sisällä. Yksilön maine muodostui ihmisten puheissa tietynlaiseksi paitsi yksilön oman käytöksen perusteella myös hänen sosiaalisten suhteiden vaikutuksesta. Yhteisön kollektiivien kunnia ei ehkä vaikuttanut kaupungissa niin perusteellisesti kuin maaseudulla enää isonvihan jälkeisenä aikana. Kollektiivisen yhteisön merkitys Turussa ei ollut niin kaikenkattava kuin pienemmillä maaseutupaikkakunnilla, vaikka yhteisöllisyys ei ollutkaan täysin menettänyt merkitystään. Sen voisi sanoa jakautuneen kaupungin sisällä oleviin ryhmiin. Käsityöläisillä oli kiltansa, naapurien kanssa oli hyvä elää sovussa ja talon maineella oli edelleen tärkeä asema. Yksilön maine, esimerkiksi rengin tai piian maine, vaikutti palvelustalon kunniaan ja sitä kautta koko naapurustoon ja yhteisöön, johon esimerkiksi pestitalon kortteli kuului.

Miehen ja naisen kunniallisuus perustui hyvän maineeseen. Miesten mainetta ja kunniaa uhkasi väärinkäytökset tai laiskuussyytökset jokapäiväisessä työssä, yleisten velvollisuuksien laiminlyönti, kuten viranomaisten kunnioitus ja ehtoollisella käyminen, ja epärehelliseksi varkaaksi syyttäminen. Naisen maine perustui samoihin asioihin kuin miehellä päivittäisiin työtehtäviin liittyvissä asioissa ja rehellisyyden merkityksessä. Varkausseutökset tutkittiin aina tarkasti, mutta kaikkein tärkein naisen kunniaa määrittävä tekijä oli siveellisyys. Epäilykset naisen kevytkenkäisyydestä olivat vakava uhka hänen maineelle. Marie Lindstedt Cronberg liittää kontrollin patriarkaalisin yhteisön piirteeksi, jossa naisen osa oli synnyttää ja pitää huolta taloudesta. Kunniallisen naisen ihannekuva oli äiti ja vaimo, joka huolehti miehestään ja lapsistaan. Naisen asema määräytyi aina suhteessa mieheen, mutta myös naiset tarkkailivat toisiaan etenkin siveellisuuden ja rehellisyyden suhteen.⁷⁷

Turun kämnerinoikeuden tapaukset, joissa palvelusväki oli mukana 1722-1740,⁷⁸ käsittävät sekä muodollisen että epämuodollisen kontrollin kautta ilmi tulleita asioita. Tapaukset tulivat ilmi kantajan ilmoituksena oikeuden edustajalle. Kantaja tunsii tällöin kokeneensa vääryyttä, jota ei voinut sovittaa ilman esivallan päätöstä. Voudin aloitteesta käsittelyyn puolestaan tulivat useimmat siveysrikokset, ylellisyysasetuksen rikkomukset ja yleistä kaupungin kurinpitoa koskevat tapaukset.

⁷⁷ Lindstedt Cronberg 1997, 223-224, 232-234.

⁷⁸ Tapauksien luonteesta ks. liite 3.

Kuritusoikeuteen liittyvissä tapauksissa isäntä oli yleensä käyttänyt suoranaista väkivaltaa palkollistaan kohtaan, jolloin uhriksi joutunut itse ilmiantoi isännän tai joissain tapauksissa jopa esivalta saattoi puuttua kaikkein räikeimpiin tapauksiin, jotka kyllä jäivät poikkeustapauksiksi. Karkaustapauksia, joihin yleensä liittyi palvelijan osakseen saama julma kohtelu, on neljä tutkittujen vuosikymmenien ajalta.

Varkaustapauksien tullessa oikeuskäsittelyyn asti yleensä palvelijat joutuivat syytettyjen penkille. Esiintyi myös palkollisten keskinäisiä tai palkollisten ja heidän tuttavapiirin kesken tapahtuneita varkauksia ja näpistelyjä. Palvelijat olivat myös etenkin 1720-luvun puolella osallisina omaisuuskiistoissa ja perintöriidoissa, joissa he saattoivat syyttää myös isäntiään tai muita ylemmän statuksen omaavia väärinkäytöksistä. Kunnianloukkaustapauksia, joissa palkollisia oli mukana oli 15 kappaletta tutkitun 18 vuoden aikana. Palvelusväkeen kuuluvat eivät epäröineet valittaa, jos heidän kunniaansa oli loukattu. Harvinaisemmiksi jäävät puolestaan tapaukset, joissa palvelija olisi loukannut puheellaan isäntäväkeään, vaikka sitäkin tapahtui.

Kontrollin muodot maallisen oikeuden taholta olivat kaupan kontrolli, moraali ja yleinen kuri ja sisäinen järjestys kaupungissa. Valtakunnan alamaisia koskivat kaikkia samat lait. Hengellinen hallinto kontrolloi moraalia ja vastasi ihmisen sielun tilasta. Huoneenhallituksen jäsenenä palkollinen totteli isäntäänsä ja emäntäänsä toimien talon tapojen mukaan.

Jan Sundin on painottanut kirkon vaikutuksen merkitystä Ruotsin valtakunnan ankaran moraalikurin luomisessa. Papisto painosti maallista esivaltaa säätämään kirkon moralioppienmukaiset lait ja valvomaan niitä tiukasti. Toisaalta hän huomioi kruunun roolin hengellisen esivallan tuomiovallan rajoittajana. Aalto on asiasta toista mieltä. Hän esittää vasta-argumenttina lainsäädännön muutokset 1600-luvulla, jolloin kruunu pyrki Mooseksen lain mukaisesti vahvistamaan omaa auktoriteettiaan ja kiristämään lainsäädäntöä yleisellä tasolla. Hallintoa keskitettäessä tarvittiin myös lisää tuomareita, joiden merkitys oikeudenkäytössä lisääntyi Sundinin mukaan 1600-luvulla. Kirkon merkitys kansan opettajana ja hallinnollisena instituutiona lävisti kuitenkin koko yhteiskunnan, vaikka kruunu kavensi kirkon tuomiovallan seksuaalirikoksissa lähes olemattomaksi. Aallon mukaan kirkon ja kruunun työnjako on ollut selvä 1500-luvun jälkipuoliskolta lähtien. Toisaalta Martti Takalan tutkimus kirkon ja valtiovallan

suhteista sekä käsityksistä rangaistusoikeudesta osoittaa valtataistelun olleen käynnissä vielä 1600-luvun alussa. Kolmantena elementtinä yhteiskunnassa oli paikallistaso, johon molempien esivaltojen toimet kohdistuivat. Näiden kolmen tahon intressit eivät kuitenkaan aina kohdanneet. Tilanne 1700-luvun alkupuoliskolla oli kuitenkin selvä. Kirkko hoiti alamaisten kontrollin ja kruunu tuomarin tehtävät.⁷⁹

Kirkon kontrolloiva käsi ulottui arkielämän joka tasolle, ihmisten välisistä suhteista ja kasvatuksesta aina juomatapoihin ja puheenparteen. Kiroilu, kortinpeluu, juopottelu, tanssit ja pelit, joutuivat tutkimuksien kohteeksi, etenkin jos näihin synteihin syyllistyi sapatin aikaan. Kirkon opetusten arkipäiväinen ilmentyminen oli sosiaalinen kontrolli, jonka mukaan yhteisö valvoi jäseniensä pysymistä normien ja totuttujen tapojen rajoissa. Tosin on muistettava, että kansan käsitys hyväksyttävästä toiminnasta saattoi olla kirkon ja esivallan näkökulmasta normien vastaista. Nuorisoa kontrolloitiin erityisesti edellä mainittujen ”harrastusten” suhteen. Oli yleisessä tiedossa, minkä talon palkolliset kävivät tansseissa, tapasivat toisiaan tai olivat juopotteluun taipuvaisia.⁸⁰

Aallon mukaan isäntien ja voutien kotikurioikeus oli arkipäivää ja palvelusväen ja talonpoikien ylemmiltään saamat iskut olivat yleisiä. Kurituksessa mentiin välillä yli sallitun rajan, mutta palvelusväki tai talonpojat uskalsivat vain harvoin nostaa syytteen Porvoon kihlakunnan alueella 1600-luvulla⁸¹. Turussa vuosina 1722-1740 tilanne näyttää tuomiokirjojen valossa hieman toisenlaiselta. Palkolliset pitivät kiinni oikeuksistaan ja menivät asiansa kanssa kämnerinoikeuteen asti, jos tunsivat kärsineensä vääryyttä. Vaikka oikeuskäsittelyssä pyrittiin sovitteluun osapuolten kiistoja, aina ei ollut helppo ylittää oikeussalin kynnyksiä, jo syystä, että useimmiten palvelusta oli jatkettava samassa paikassa oikeudenkäynnin jälkeenkin.

Turun kämnerinoikeuden tuomiokirjat tarkastellun ajanjakson osalta todistavat tapausten sovittelun olleen vakiintunut tapa. Kämnerinoikeus itse asiassa tuntuu suorastaan kannustaneen osapuolia sovintoon, jottei rangaistuksia tarvitsisi määrätä.

⁷⁹ Sundin 1982, 45-47 ja 1992, 130; Aalto 1996, 138,141; Kaarle IX:n politiikasta ja ristiriidasta papiston kanssa, Takala 1993, 167-174.

⁸⁰ Nuorison yhteydenpidosta esim. KA TKO 6.9.1725: 796-798; maininta piian kaupungilla ja tansseissa käymisestä KA TKO 13.9.1729:824; rengit kaupungilla lauantaisin sapatin alkamisen aikaan KA TKO 18.2.1729: 51-52; 18.3.1730: 143-145.

Usein osapuolet olivatkin päässeet sopuun jo ennen istuntoa, jolloin heidän velvollisuutenaan oli ilmaista asia julkisesti. Kirjallisella tai suullisella ilmoituksella kämnerinoikeudelle voitiin myös peruuttaa koko istunto. Kesällä 1733 olivat piijat Leena Jaakontytär ja Maria Jaakontytär joutuneet pahaan riitaan. Maria oli velkaa Leenalle ja maksun viivästyessä Leenan kärsivällisyys oli pettänyt. Seurauksena oli sanasota, jossa Maria oli herjannut velkojaansa. Leena oli vienyt asian kämnerinoikeuteen, mutta piijat olivat päässeetkin sopuun ennen istuntopäivää. Leena luopui syytteistä Marian luvatta maksaa kuuden kuparitaalarin velkansa, joka oli piijan vuosipalkkaan nähden melko suuri summa. Tällöin asia vain ilmoitettiin pöytäkirjassa sovituksi tapaukseksi. Lain mukaan sovinnonteon tuli olla julkinen, yhteisöltä salassa tehdyt sopimukset eivät olleet pitäviä.⁸²

Toisinaan osapuolet saapuivat paikalle ja ilmoittivat päässeensä yhteisymmärrykseen mahdollisista korvauksista ja julkisesta anteeksipyyntöä. Joulukuussa 1725 piika Kirsti Yrjöntyttö oli valittanut oikeudelle, että tullimiehen vaimo Maria Launontytär oli väittänyt häntä varkaaksi. Maria oli kiirehtinyt todistamaan, ettei ollut herjannut piikkaa millään tavoin ja samoin hän vakuutti Kirsti-piikan maineen olevan täysin nuhteeton. Kirsti luopui syytteistä saatuaan julkisen puhdistuksen mainettaan loukanneista pahoista puheista. Sovinto vahvistettiin osapuolten kädenlyönnillä.⁸³

3.2. Kontrollia kolmelta suunnalta

3.2.1. Palkolliset, isännät, yhteisö ja lain kirjain

Kauppias Carl Merthen vaati elokuussa 1722 kirjallisesti korvauksia piioiltaan, Valpuri Tuomaantyttyäreltä ja Maria Tuomaantyttyäreltä. Piijat olivat olleet kauppiaan mukana Tukholmassa heinäkuun lopulla ja kauppias oli jättänyt piijat laivaansa vartioimaan arkkua, jossa oli 2,5 tusinaa hattuja. Hattuarckku oli kadonnut ja kauppias vaati 105 kuparitaaleria korvausta laivan kapteenilta, joka ei ollut käsenyt piikojen vahtia arkkua. Kapteeni Bertel Jacobsson oli kysynyt piioilta eivätkö he olleet totelleet

⁸¹ Aalto 1996, 46.

⁸² KA TKO 2.6.1733: 466; Sovinnon lainpitävyydestä Österberg & Lindström 1988, 134-136.

⁸³ KA TKO 18.12.1725: 1128.

kauppiasta, mutta nämä olivat sanoneet, että heillä oli niin kiire ompeluksiensa kanssa, etteivät he tienneet arkun katoamisesta mitään. Kapteeni ei ollut laivalla koko yötä ja piiatkin olivat nukkuneet. Asiaan ei saatu varmaa ratkaisua, mutta koska osapuolet olivat tulleet oikeuteen vapaaehtoisesti päädyttiin kompromissiin: kapteeni ja piiat maksavat kukin kauppiaalle 35 kuparitaalaria.⁸⁴

Korvausvaade oli kova piioille, se merkitsi noin puolentoista vuoden tienestien menetystä ja käytännössä siis mitä todennäköisimmin kauppias Merthenin palvelemista palkatta, kunnes summa tuli maksetuksi. Piiat olivat toimineet huolimattomasti tehtävissään, mutta Merthenin inhimillisyyttä kuvaa, ettei hän vaatinut piioiltaan korvauksia, vaan kapteenilta, jolla luultavasti olisi ollut paremmat taloudelliset edellytykset saada summa maksetuksi. Tässä kohtaa näyttää patriarkaalisuuden periaate suojelevasta isännästä toteutuneen. Kauppiaan näkökulmasta piiat olivat kapteenin vastuulla, koska palvelusväkeä olisi pitänyt aina valvoa ja opastaa töissä ja kapteeni oli kauppiaalle vastuussa lastista. Hänen olisi siis pitänyt valvoa, että kauppiaan piiat hoitaisivat tehtävänsä kunnolla. Toisaalta vastuun säilyttäminen kapteenin harteille piti kauppiaan oman kotitalouden koskemattomana. Miksi kämnerinoikeus rankaisi myös piikoja, vaikkei isäntä vaatinutkaan heiltä korvauksia?

Kapteeni ja piiat kuuluvat eri sosiaaliryhmiin, vaikka he periaatteessa kaikki tekivät töitä kauppiaalle. Kapteeni vain ei ollut palvelija, hänellä oli status laivansa kapteenina ja hän oli ”isäntä” laivassaan. Piiat olivat luultavasti jo oikeudenkäyntipäivään mennessä saaneet rangaistuksen isännältään, joten sekin saattoi vaikuttaa Merthenin korvausvaatimuksen kohdistumisen pelkästään kapteeni Jacobsoniin. Kuitenkin vahvimman syytetyn, tässä tapauksessa kapteenin, etu voitti. Kämnerinoikeus katsoi oikeaksi ja jopa lieväksi antamansa tuomion. Lieventävänä asianhaarana mainittiin osapuolten vapaaehtoinen ilmoitus ja tunnustus asiasta. Piioille ratkaisu ei ollut lieventävä, päinvastoin se merkitsi taloudellista ahdinkoa. Kapteenille luonnollisesti kelpasi oikeuden päätös alkuasetelmiin verraten mainiosti.

Lain tulkinnat paikallistason konflikteissa olivat hyvinkin tapauskohtaisia. Edellisen esimerkin osoitettua oikeuden toimineen vahvemman edun mukaan, antaa seuraava

⁸⁴ KA TKO 4.8.1722: 209.

Johan Petter Flachseenin talossa tapahtunut konflikti täysin erilaisen kuvan oikeuden suhtautumisesta palvelusväkeen.

Akatemian rahastonhoitaja herra Johan Petter Flachseen haastoi piikansa Kaisa Mikontyttären tappelusta ja talon emännän haukkumisesta oikeuteen lokakuussa 1722. Sotilaan vaimo, Kaisa-piika, oli talon kodinhoitoaskareita toimittaessaan suuttunut, kun Flachseenin rouva, Brita Sundh, oli kysellyt Kaisalta entisestä piiastaan. Piika oli karannut hieman aikaisemmin, eikä häntä ollut tavoitettu. Kaisa oli raivoissaan haukkunut rouvaa Tukholman naikkoseksi (*roddryka*) ja repinyt tämän yövaatteen. Oikeudessa Kaisa kielsi näin tehneensä, ja väitti, että oli pikaistuksissaan vain tokaissut rouvalle jotain ajattelematonta, mitä hän halusi pyytää anteeksi sekä herralta että rouvalta. Lisäksi hän vakuutti, ettei tiedä herrasta ja rouvasta muuta kuin hyvää. Oikeus hyväksyi anteeksipyyntönsä riittäväksi, samoin herrasväki.⁸⁵

Kaisa Mikontyttären purkaus emäntäänsä vastaan oli harvinaislaatuinen. Palveluksesta karkaaminen puolestaan oli palvelijan äärimmäisin keino selvittää vaikeasta asemasta tai huonoista oloista. Kaisa-piikan reaktio on tulkittavissa katkeruudeksi karanneen piian puolesta. Kuinka akatemian virkamiehen talossa kohdeltiin palvelusväkeä? Kiristynyt tilanne sai Kaisan haukkumaan emäntäänsä, mikä oli vastoin kaikkia palvelijalle asetettuja vaatimuksia nöyryydestä, kuuliaisuudesta ja tottelevaisuudesta. Ylemmässä sosiaalisessa asemassa olevan loukkaamista pidettiin niin vakavana asiana, että se tuli tästä tapauksesta kahdentoista vuoden päästä myös lakiin, jolloin ylemmän henkilön loukkaamisesta langetettiin ankarampi sakko kuin osapuolten ollessa tasavertaiset.

Talon emännän siveellisyyden epäilyksen alaiseksi asettaneet haukkumasanat loukkasivat myös miehen kunniaa ja sitä kautta koko taloa. Miehen oli nostettava syyte tällaisissa tapauksissa, jotta mahdolliset epäilyksetkin kunniattomuudesta saataisiin katoamaan julkisesti. Vakava asia kuitenkin tuli kuitatuksi julkisella anteeksipyyntöllä ja nopealla käsittelyllä. Rahastonhoitaja Flachseen rouvineen oli todennäköisesti ollut Tukholmassa venäläismiehitystä paossa. Oliko Tukholmasta kantautunut huhuja? Kenties taustalla oli asioita, joita ei haluttu tutkia tarkemmin, jottei juttu paisuisi suuremmaksi konfliktiksi. Antero Heikkinen on osoittanut tutkimuksessaan 1800-luvun

⁸⁵ KA TKO 2.10.1722: 308; ks. myös Andersson G 1998, 152.

kylähallinnosta, että tapaukseen liittyvät kytkökset paikalliseen elämään vaikuttivat asian käsittelytapaan: oli olemassa kynnyks, joka erotti julkisuuteen nostetut tapaukset ja omassa piirissä käsitellyt asiat⁸⁶. Esitetyn esimerkin perusteella voisi sanoa olleen myös tapauksia kynnyksen päällä. Flachseenin talon tapahtumia ei käsitelty kaikilta osin julkisuudessa, vain emännän loukkaus toi asian viralliseen käsittelyyn.

Missä sitten kulki oikeudenmukaisuuden ja epäoikeudenmukaisuuden raja isännän palvelijoihinsa kohdistamassa vallassa? Lain mukaan palvelijaa sai kurittaa ankarastikin, jos hän oli sen ansainnut, mutta ruumiinvammoja ei saanut tuottaa. Äärimmäisissä tapauksissa maallinen esivalta ulotti kontrollinsa myös talon isäntään, jonka tuli hallita taloan lakia ja oikeudenmukaisuutta kunnioittaen.

Soljentekijämestari Gustav Hård oli viranomaisille tuttu henkilö mitä tulee palvelusväen väärinkohtelemiseen. Häntä oli jo aiemmin kämnerinoikeudessa kielletty kohtelemasta kaltoin piikojaan. Kuitenkin marraskuussa 1732 Hårdin piika Liisa Mikontytär valitti isäntänsä pahoinpidelleen häntä ja vielä antaneen potkut perusteettomasti. Mestarin toinen piika, Liisa Jaakontytär oli kaupungin raadin määräämänä todistamassa isäntänsä väkivaltaisuudesta. Hård hakkasi Liisa Mikontytärtä hiilihangolla (*med brandstakan*) lukitun oven takana. Liisa Jaakontytär oli kuullut hänen huutavan kivusta. Välskäri oli tutkinut piian vammat ja käskenyt hänen mennä oikeuteen. Hän ei ollut ainoa huoneenhallituksen ulkopuolinen auktoriteetti, joka huolestui Hårdin väkivallasta piikoja kohtaan, sillä piikat olivat oikeuden edessä hyvin pelokkaita, he korostivat, etteivät ole kuultavana omasta tahdostaan, vaan pormestarin ja raadin kutsumana. He halusivat jättää jutun käsittelemättä, mutta viskaali katsoi tarpeelliseksi tutkia asiaa. Tapaukseen liittyi myös Liisa Mikontyttären epäselvä pestautuminen kesken pestuukauden Hårdin palvelukseen.⁸⁷

Vaikka tapaukseen liittyi pahoinpidellyn piian pestuusotkut, ei se vähentänyt oikeuden huolta Hårdin piioista. Mestari Hårdin maine väkivaltaisena isäntänä oli tunnettu ja jopa pormestari, kaupunkilaisten ylin auktoriteetti paikallistasolla puuttui asiaan. Huoneenhallituksen sisällä isännällä oli kyllä valtaoikeudet, muttei mielivaltaista

⁸⁶ Heikkinen 1997, 113.

⁸⁷ KA TKO 15.11.1732: 906, 17.11.1732: 918, 20.11.1732: 924-928, 25.11.1732: 975-977.

oikeutta. Laki oli viimekädessä heikomman puolella, silmitön väkivalta ei ollut yhteisössä hyväksyttyä.

Toinen esimerkki osoittaa mestari Hårdin jatkaneen piikojensa julmaa kohtelua. Vuonna 1735 Anna Tuomaantytär nosti kanteen isäntäänsä vastaan väkivaltaisuudesta ja laittomasta pestin irtisanomisesta. Parin vuoden takaiset tapahtumat olivat viranomaisten tuoreessa muistissa ja jälleen piian ruhjeista todistanut välskäri Geitel sanoi mestari Hårdin olevan julma mies ja jatkoi, että Hård oli vaimonsa kanssa aina ollut ilkeä palkollisiaan kohtaan. Oikeudessa kuultiin mestarin kahta muuta piikaa, jotka eivät selvästikään uskaltaneet todistaa isäntäänsä vastaan. Mestari haastoi Annan tottelemattomuudesta, uskottomuudesta ja varastelusta, joista hän oli myös kurittanut Annaa. Varkaussyytösten tutkinnassa Anna syytti emäntäänsä hänen syylliseksi lavastamisesta. Annan mukaan rouva Hård oli laittanut messinkinapit, -soljet ja – sormuksen hänen piian kirstuunsa, jotta häntä voitaisiin syyttää. Hårdin asianajaja Törnin mukaan asia oli selvä ja piika oli syyllinen naurettavista selityksistään huolimatta. Varkaussyytökset syrjäyttivät tutkinnassa pahoinpitelytapauksen, mutta välskäri Geitelin vaatimuksesta tutkinta Hårdin väkivaltaisuudesta jatkui.⁸⁸

Toisaalta palvelijan rikkoessa sopimusta häntä ei puolustanut mikään tapahtumaan johtanut asia. Soljentekijämestari Hårdin edellisestä oikeudenkäynnistä piikansa kanssa oli kulunut vuosi, kun hänen jälleen vaihtunut palveluskuntansa osoitti hänen kannaltaan katsottuna niskoittelun merkkejä. Hårdin piika, Liisa, karkasi maaliskuussa 1736, kahdeksan päivää kynttelinpäivän jälkeen. Syyksi piika ilmoitti, että mestarin vaimo oli heittänyt hänet ulos talosta hiilihangolla (*med eldbrand*) uhaten hakattuaan häntä pahoin sitä ennen. Liisa ilmoitti, ettei halua missään nimessä takaisin Hårdin taloon ja oikeus määräsi hänet korvaamaan soljentekijämestarille vuosipalkkansa, pestirahansa ja lisäksi jo saamansa osapalkka sekä kaikki Hårdille aiheutuneet kulut, yhteensä 12 hopeataalaria Liisa ilmoitti oikeudessa, ettei hän pysty maksamaan summaa Hårdille, mutta mikään ei lieventänyt tuomiota. Karkaaminen katsottiin vakavimmaksi sopimuksen rikkomiseksi, josta aiheutui isännälle aina ylimääräisiä kuluja ja vaivaa. Karkaamisen voi katsoa olevan myös loukkaus isäntää kohtaan, se osoitti, ettei palvelija kunnioita isäntää ja heidän välillä solmittua pestusopimusta.⁸⁹ Karkaaminen oli

⁸⁸ KA TKO 3.3.1735: 234-239; 5.3.1735: 242-244; 19.3.1735: 318-323; 14.4.1735: 474-476.

⁸⁹ KA TKO 13.3.1736: 206-210.

palkollisen viimeinen keino päästä eroon väkivaltaisesta isännästä, mutta siitä langennut hinta oli kova.

Edellisissä tapauksissa oikeudessa esiintyneet palvelijat olivat joutuneet joko syytettyjen puolelle tai uhrin osaan työpaikallaan, isäntänsä tai emäntänsä määräämissä töissä. Palvelusväellä oli myös vapaa-aikansa, vaikka sekin oli isännän määräysvallan alla. Vapaa-aikaa ei pidä käsittää nykyajan lähtökohdista, vaan piikojen ja renkien vapaa-ajalla tarkoitetaan tässä toimintaa, joka poikkesi talossa ja sen välittömässä lähiympäristössä tapahtuneista arkirutiineista. Talosta sai lähteä luvan kanssa asioita toimittamaan tai kirkkoon sanaa kuulemaan. Mahdollista oli myös luvatta omille teille lähteminen. Aina eivät seuraukset olleet lähdön hetkellä päällimmäisenä mielessä tai niistä ei välitetty. Myös kaupungilla asioita hoitaessa saattoi houkutus ”omaan lomaan” käydä liian suureksi.

Huonosti käyttäytyvä palkollinen, joka ei noudattanut isäntänsä ohjeita ei voinut välttyä rangaistukselta. Asianajaja Lars Johan Ehrenmalm valitti rengistään, joka oli ollut uppiniskainen, vastahakoinen ja huolimaton tehtävissään. Renki Jussi Färdig oli saanut käskyn käydä ostamassa humaloita, mutta oli jäänyt matkalle kahdeksi päiväksi ryypäämään venäläisen laivamiehen kanssa. Asiaa pahensi se, että Jussilla oli ollut tallin avaimet taskussaan ostoksille lähtiessään ja tallin ovi oli pitänyt murtaa, jotta hevoset saatiin ruokituksi. Rengillä oli ollut ryppymatkaksi muuttuneella kaupparamatkallaan myös puntari mukana ja se oli kadonnut. Jussi muisteli nähneensä puntarin viimeksi kauppias Heldtin kellarissa. Venäläinen laivuri ilmeisesti tiesi ryppykaverinsa teon vakavuuden ja lieventääkseen Jussin aiheuttamia harmejä lupasi asianajajalle korvata puntarin, koska hän, eikä suinkaan Jussi, oli ollut syyllinen sen häviämiseen. Jussille määrättiin ruumiillinen kuritus rangaistukseksi, jonka pormestarin vahvistamana toteutettaisiin.⁹⁰

Jussi oli lähetetty rengin ominaisuudessa humalaostoksille, eikä hän varmasti lähtiessään aavistanut, että humala kävisikin hänen päähänsä ja lopulta nahkaansa rangaistuksen muodossa. Hän oli suorittamassa työtehtävää, mutta astui isännän määräämän rajan yli käydessään laivurin hilpeään seuraan.

⁹⁰ KA TKO 21.1.1729: 11-13.

3.2.2. Ylellisyysrikkokset - viskaali vartioi hierarkian loukkaamattomuutta

Palkollisia kontrolloitiin myös pestuutalon ulkopuolella ja nuhteeton piikakin saattoi joutua viskaalin kuulusteluihin 1730-luvulla kirkkomatkansa vuoksi muutaman silkkinauhan vuoksi. Ylellisyyden kontrolliin oli kiinnitetty huomiota laissa 1600-luvun loppupuolelta lähtien. Vuoden 1720 laissa säädettiin ylellisyysasetus, joka pyrki säännöstelemään tai kieltämään ylellisyystavaroiden kulutusta. Tiukemmin asetusta alettiin tulkita vuosien 1731 ja 1734 lakien astuttua voimaan. Muun muassa rahvaan pukeutumiseen kiinnitettiin huomiota. Hierarkian tuli näkyä myös ihmisten vaatetuksessa siten, että hienoimmat kankaat ja pitsit olivat sallittuja vain ylempiin säätyihin kuuluville. Kuinka tämä vaikutti tavallisen piian kirkkomatkaan, johon hän oli saanut luvan isännältään?

Keväällä 1732 alkoi kaupungin viskaali toden teolla kiinnittää huomiota rahvaan naisten pukeutumiseen etsien asetusta rikkovia. Kauppias Johan Reinholdt Heldtin piika Helena Erkintytär oli kerran käyttänyt puolisilkkistä myssyä ja raidallista paitaa, jossa oli vihreä silkipäärmäys hihoissa. Hän oli kuitenkin mennyt itse ilmoittautumaan viskaalille ja selvisi pelkällä varoituksella. Samoin asianajaja Erik Saloniuksen piika Annika Jussintytär selvisi myös varoituksella silkkiliinasen käytöstä. Lieventävänä asianhaarana todettiin, että hän oli asianajajan ainoa piika ja toimi myös taloudenhoitajana. Pellavankutoja Washmanin piika Liisa Yrjöntyttä sai varoituksen hienostelusta. Viskaalin mukaan Washmanin holhouksessa oleva piika oli oppinut virheestään ja rangaistuksena saamastaan varoituksesta. Pellavankutoja antoi myös lahjoituksen köyhäinkassaan, mikä selvitti asiaa. Porvari Brusilan piika Liisa Tuomaantytär puolestaan antoi selvityksen viskaalille sinisestä myssystään, jota oli käyttänyt kirkossa. Liisa todisti, ettei myssyssä ole rahvaalta kiellettyjä kangaslaatuja, vaan se on sinistä puuvillaa. Viskaali totesi ettei Liisa ollut rikkonut lakia.⁹¹

Lain sisältöä oli varmasti opetettu rahvaalle jo alusta alkaen pappien saarnojen yhteydessä annetuissa kuulutuksissa. Tuttuudesta todistaa itse itsensä ilmiäntäminen lievemmän rangaistuksen toivossa, mikä kauppias Heldtin Helena-piian tapauksessa

⁹¹KA TKO 13.3.1732: 231; 19.2.1732: 132; 10.5.1732:423; 13.5.1732:429 ja 10.6.1732: 524. Ylellisyysrikkomuksia on tutkimusjaksossa yhteensä 14 kpl. Ks. liite 3.

toimikin. Nuhteilla ohjattiin oikealle tielle asiassa, joka oli vastikään tullut tarkemman kontrollin piiriin.

Pari vuotta myöhemmin vuoden 1734 laissa toistettiin ylellisyysasetukset ja rangaistukset hienostelusta kovenivat. Piijat Marketta Antintytär ja Anna Jussintytär olivat käyttäneet värikkäitä silkkinauhoja myssyissään ja kulkeneet kadulla usein myös säätyläisten tyyliin kuuluvissa puseroissa. Piijat selittivät, että tiesivät silkkinauhakiellosta, mutta eivät ymmärtäneet puseroittensakin olevan kiellettyä kangasta. Lisäksi he vetosivat vaatteiden olevan jo hyvin kuluneita, joten he olivat arvelleen niiden senkin puolesta sopivan piijan asemassa oleville. Selitykset eivät auttaneet vaan kova tuomio oli kahdeksan päivää vedellä leivällä kaupungin putkassa. Lisäksi vaatteet oli luovutettava. Vielä ankaramman rangaistuksen sai piika Anna Jussintytär oli kesällä 1734 kolmatta kertaa viskaalin kuulusteluissa hienostelusta. Myös hän sai rangaistukseksi kahdeksan päivää vedellä ja leivällä. Koska piijan olisi pitänyt oppia aiemmista kerroista läksynsä ja asian siis ollessa hänelle hyvin tuttu määrättiin hänet lisäksi menettämään puolen vuoden palkkansa.⁹²

Marketan ja Annan puolustuspuheesta selviää heidän olleen hyvin tietoisia hienostelukielloista ja niiden merkityksestä hierarkkisessa yhteiskunnassa. He vetosivat tietämättömyyteensä puserokankaan laittomuudesta ja korostivat puseroiden olleen kuluneita ja siten palvelijalle sopivia. Piijat toteuttivat lausunnossaan taktisesti nöyrän ja kuuliaisen palvelijan oppia. Palvelijat olivat tietämättömiä ja tarvitsivat opetusta. Heille kelpasi kuluneet vaatteet, jotteivät he olisi millään muotoa loukanneet ylempiarvoisia ja rikkoneet hierarkiaa. Viskaalille selitykset eivät enää kelvanneet, vaan koreilulla normin rikkoneet saivat rangaistuksensa.

Palkolliset vetosivat muutoinkin usein tyhmän palvelijan statukseensa, kun heitä syytettiin erinäisistä rikkeistä. Koska laki ei ollut enää uusi ja sitä oli jo parin vuoden ajan opetettu kansalle, armoa enää tunnettu. Ankarimman kohtalon, puolen vuoden palkan menetyksen vapausrangaistuksen lisäksi, koki Anna Jussintytär, joka ei ollut välittänyt nuhteista, vaan kulkenut piialta kielletyissä vaatteissa toistuvasti.

⁹² KA TKO 30.3.1734: 240-243; 13.7.1734: 542-545.

Ylellisyysrikkomusten käsittelytavassa huomio kiinnittyy seikkaan, ettei missään tutkituissa tapauksissa piioilla ollut isäntäväkeä tukena, lukuun ottamatta holhouksen alaista piikaa. Piiat eivät oikeastaan olleet tehneet vääryyttä isäntäväkeään kohtaan, eikä heitä sen tähden isännät olleet syyttämässä. Miksi heitä ei kukaan puolustanutkaan?

Viskaalin edustaman maallisen lain pykälien mukaan piiat rikkoivat hierarkiaa vastaan yrittäen olla vaatteidensa puolesta korkeammassa asemassa kuin oikeasti olivatkaan. Samalla he rikkoivat Jumalan säätämää pyhää järjestystä, jossa jokaiselle on määrätty paikkansa niin, että alempien on oltava kuuliaisia ylemmilleen. Myös alempaa porvaristoa kontrolloitiin ylellisyyden suhteen. Porvarin vaimo oli oikeutettu käyttämään puvussaan yhden sormen levyistä pitsiä⁹³, ei enempää. Lain kontrolli tavallaan niputti myös alemmat säätyläiset yhteen säätyjen ulkopuolisten kanssa mitä tuli vaatteilla koreiluun, jolloin isäntäväki ei voinut puuttua tai puolustaa piikojensa hienosteluun. Koska piika ei missään nimessä voinut teoillaan tai olemuksellaan olla emäntänsä yläpuolella, olettaa sopii, että emäntien vaatearkuista löytyi myös laittomia silkkejä, jos piiallakin oli nauha myssyssään.

Ylellisyysrikkeet olivat kuten todettua, yleisiä 1730-luvulla kontrollin tiukentuessa ja mitä todennäköisemmin elintason noustessa, jolloin piiallakin oli mahdollisuus omistaa silkkinauhoja, niin laitonta kuin se olikin. Edellisellä vuosikymmenellä ei Turussa juurikaan tavattu hienostelevia piikoja. Ainoa kämnerinoikeudessa käsitelty tapaus on syksyltä 1725. Tapaus poikkeaa sinänsä 1730-luvun vastaavista, että hienostelu ei tapahtunutkaan kaupungissa, vaan maaseudulla, kaupungin ulkopuolella. Viskaali oli sattunut näkemään varanotaarin piian siellä käyttävän palvelijalle sopimattomia hienoja vaatteita.⁹⁴ Piian isäntä oli kaupungissa tapahtumahetkellä ja edusti häntä myös oikeudessa. Asia jäi lepäämään, kunnes piika olisi palannut maalta. Palvelusväen kontrolli ulottui siis kaupungin ulkopuolellekin. Palvelija ei päässyt asemastaan niin kauan kuin hän oli pestuusuhteessa. Pestuu ja sen tuoma kontrolli seurasivat palkollista aina.

⁹³ KA TKO 26.5.1736: 417.

⁹⁴ KA TKO 16.10.1725: 938-939.

3.2.3. Naapurien epäilykset siveellisyyskontrollin kulmakivenä

Marja Jussintytärtä syytettiin lapsenmurhasta elokuussa 1739. Hän oli 21-vuotias ollessaan toista vuotta piikana kauppias Gustav Wittfoothin leskellä, madame Catharina Havemanilla. Marja oli myöntänyt, että edellisenä syksynä ennen joulua Havemanin renki Matti Mikonpoika oli häväissyt hänet ja hän oli tullut raskaaksi. Suhde Matin kanssa oli jatkunut, kun Madame oli ollut poissa kotoa vävynsä, luutnantti Ahlgrenin, luona. Matti oli eronnut palveluksesta myöhemmin ja työskenteli kaupungin kirvesmiehenä. Marja tunnusti Matin viettäneen kanssaan useita öitä⁹⁵.

Marja kertoi oikeudessa, että hän synnytti lapsen 25. päivä heinäkuuta ollessaan aamulla neljältä poimimassa herneitä. Hän salasi synnytyksensä ja hiljensi lapsen läimäyksillä ja kuristamalla sukkanauhallaan. Lapsen ruumiin hän piilotti madame Havemanin kellariin.⁹⁶

Marian raskaudesta oli levinnyt huhuja ja aiemmin kesällä eräät vaimot olivat tulleet kysymään Marjalta, oliko hän jo saanut lapsen ja kehottaneet madame Havemania antamaan luvan Marjan tutkimiseen. Varmuutta piian tilasta ei kuitenkaan saatu ja Marja salasi raskautensa lihavuutensa varjolla. Vielä 22. heinäkuuta hän oli sanonut hänet sattumalta porttikäytävässä tavanneelle ja kuulustelemaan alkaneelle herra luutnantti Ahlgreenille hymyssä suin, ettei ollut raskaana. Luutnantti todisti oikeudessa, että koska hän oli vanha mies ja lastensa isä oli hän koetellut Marjan rintoja ja lantiota ja sanonut, että Marja valehteli. Asianajaja Kekonius kehotti Marjaa oikeudessa kertomaan kaiken, mitä hänellä oli omatunnollaan. Marja vakuutti, ettei hänellä ollut enää mitään salattavaa ja sanoi äitinsä tienneen hänen olevan raskaana. Hänen äitinsä eikä kukaan muukaan ollut kertonut hänelle keinoja sikiönlähdetykseen. Hän lisäsi, ettei hänellä olisi edes varaa sellaisiin aineisiin, jotka aiheuttaisivat sikiön enneaikaisen syntymisen. Hän oli kyllä ottanut kipuihinsa paloviinaa, jossa oli murskattuja yrtejä, mutta sanoi, ettei se voinut aiheuttaa lapsen enneaikaista syntymistä.⁹⁷

⁹⁵ KA TKO 6.8.1739: 640-642.

⁹⁶ KA TKO 6.8.1739: 643-646, 651, 656.

⁹⁷ KA TKO 6.8.1739: 647-649.

Matti Mikonpoika oli ensin kieltänyt olleensa edes hyvissä väleissä Marjan kanssa, mutta myönsi sitten viettäneensä öitä Marjan kanssa. Matti oli vakuuttanut suomalaisen seurakunnan papille, ettei ollut harjoittanut laitonta yhteyttä Marjan kanssa, joten hän ei voinut missään tapauksessa olla kuolleen lapsen isä, minkä hän voi kaikkivaltiaan Jumalan edessä vanna puhtaalla omatunnolla.⁹⁸

Matti taipui kuitenkin myöhemmin ja myönsi olevansa lapsen isä. Kun Marjan ja Matin lausunnoista otettiin todistukset, kielsi Matti taas isyytensä. Tällöin Havemanin toinen piika, Liisa Tuomaantytär, ja pihapiirissä asuva leskirouva Helena Kallmann todistivat Marjan ja Matin olleen oikein läheiset ja nukkuneen yötkin yhdessä aina madamen ollessa poissa kotoa.⁹⁹ Viskaali olisi halunnut kuulustella vielä madame Havemania, mutta oikeus katsoi sen tarpeettomaksi. Käsittely päätettiin siirtää raastuvanoikeuteen. Marja Jussintytär määrättiin Turun linnaan vankeuteen ja kuulemaan papin opetuksia kristinopista.¹⁰⁰

Lapsenmurhan tutkimuksissa korostuu yhteisön konkreettinen kontrolli piikoja kohtaan. Kontrolloijana ei ole talon emäntä, vaan naapuruston ja tuttavapiirin, kaupunkilaisnaisten, joukko, joka ilmaisi madamelle huolensa piika-Marjan tilasta. He saivat madamen luvalla tutkia Marjan. Oikeus piian tarkkailuun ja kuulusteluun oli myös perheenjäsenillä, jotka eivät asuneet madame Havemanin talossa. Madamen vävyllä oli ”vanhana miehenä ja lastensa isänä” oikeus koskemalla tunnustella, oliko hänen anoppinsa piika raskaana vai ei. Madamella oli selvästi hyvät välit vävyynsä, koska oli usein vieraisilla tämän luona. Vävy saattoi olla myös madamen Havemanin perillisten päämies ja vaikka madame hallitsikin omaa talouttaan, saattoi vävy katsoa itsellään olevan myös jonkinasteisia isännän oikeuksia anoppinsa talossa. Mitä kaupungilla puhuttiin, ei myöskään ollut merkityksetöntä, vaan se vaikutti suoraan Marjan joutumiseen todellisen tutkinnan kohteeksi.

Kuulusteluissa vedotaan usein omaantuntoon. Kuulusteltavien piti kertoa kaikki omaantuntoa painavat asiat ja he myös vannoivat omantuntonsa kautta. Tosin Matti vannoni myös väärän valan omantuntonsa kautta, joten omantunto oli tässä tapauksessa

⁹⁸ KA TKO 8.8.1739: 663.

⁹⁹ KA TKO 8.8.1739: 663-666.

¹⁰⁰ KA TKO 13.8.1739: 669-673.

jotakin opittua, jonka kautta tuli tietyissä tilanteissa vannoa. Sen kautta vannominen ei ainakaan Matille ollut niin vakava paikka, etteikö hän olisi voinut valehdella nahkansa pelastamiseksi. Oikeus painosti Mattia tunnustamaan isyytensä. Vaikka käytäntö oli tavallinen salavuoteustapauksissa, eivät miehet joutuneet yhtä ankaran kuulustelun kohteiksi kuin naiset. Marjan ja Matin laitton suhde oli johtanut vakavaan rikokseen, josta ankarin rangaistus oli kuolema. Vaikka avioton lapsi oli naiselle suuri häpeä, ei se voinut olla koskettamatta miehenkin kunniaa, vaikkakin lievemmin. Marjan surmatyö teki asiasta kuitenkin häpeällisen myös Matille, mikä sai hänet vuoroin kieltämään ja myöntämään isyytensä. Häntä todennäköisesti myös pelotti syytökset avunannosta rikokseen, mikä lisäsi häpeäntunnetta.

Lapsenmurhan syiksi on tutkimuskirjallisuudessa mainittu yhteisön negatiivinen suhtautuminen aviottomiin äiteihin ja taloudelliset vaikeudet. Keskeinen selittävä tekijä on häpeä. Nainen joutui häpeän kohteeksi odottaessaan aviotonta lasta. Häpeä johtui kontrollista, niin muodollisesta kuin epämuodollisestakin kontrollista. Osa naisista kesti yhteisön paheksunnan ja vei asian käräjille asti yrittäen saada lapsen isän tunnustamaan elatusvelvollisuutensa tai joissain tapauksissa lunastamaan avioliittolupauksen. Hyvin pieni osa aviottoman lapsen saaneista naisista ei kestänyt sosiaalista painetta ja häpeän tunnetta, vaan tappoi vastasyntyneen lapsensa.¹⁰¹

Marja onnistui kieltämään raskautensa ja hämäämään tarkkailijoitaan huhuista huolimatta vetoamalla tukevaan ruumiinrakenteeseensa. Valehtelemalla ja salaamalla tilansa hän rikkoi yhteisön tapoja vastaan ja pahensi asemaansa maallisen ja hengellisen esivallan edessä. Hyväksytyssä raskaudessa yhteisön siirtymä- ja liittymäriitit varmistavat sekä äidin että lapsen yhteisökelpoisuuden¹⁰². Salatessaan raskauden piika käänsi selkänsä yhteisölle, mutta ei voinut estää mainettaan kolhivien puheiden leviämistä. Paradoksaalista kyllä, raskauden salaamisella ja yhteisön sisäisten sääntöjen rikkomisella, sekä lapsensa murhaamalla hän pyrki vain takaisin yhteisön hyväksytyjen jäsenten piiriin.

Marjalla ei juuri ollut keinoja puolustautua oikeudessa. Hänen ainoiksi mahdollisuuksiksi jäi valehtelevinen ja itsensä esittäminen hyvänä palvelijana, kaikesta

¹⁰¹ Pohjola-Vilkuna 1995b, 116-117. Ks. myös Ödman 1995, 187-188.

¹⁰² Pohjola-Vilkuna 1995b, 121.

huolimatta. Hän kertoi oikeudessa, että kivuista välittämättä oli aina jatkanut töitään¹⁰³, mikä toisaalta liittyi myös raskauden salaamiseen. Ahkeruuden lisäksi hän korosti nöyryyttään, vetoamalla tekonsa johtuneen tyhmyydestään ja hämmentyneisyydestään. Palvelusväen yleinen puolustus oikeuden edessä oli tietämättömyyteen vetoaminen¹⁰⁴, joka tietyissä lievemmissä tapauksissa saatettiin hyväksyä vaikuttavaksi asiaksi, etenkin jo syytettynä oli nuori henkilö. Marja oli nuori, 21-vuotias, ja palkollisen asemassa. Hän tiesi, että hänen tuli osoittaa kuuliaisuutta ja nöyryyttä ylempiään kohtaan. Tyhmyyteen vetoaminen oli eräs keino osoittaa alemmuuttaan, mikä siis oli palkollisella hyvä ominaisuus isäntäväen näkökulmasta.

Marjan emäntä, madame Catharina Haveman ei ollut oikeudenkäynneissä mukana, eikä oikeus halunnutkaan häntä todistamaan viskaalin ehdotuksesta huolimatta. Tapaus vaikutti varmasti madame Havemanin talon maineeseen. Oikeutta istuvat miehet kuuluivat samaan kauppiassäätyyn madamen kanssa, eivätkä luultavasti halunneet madamea julkisesti selvittämään palvelusväenpitoaan. Oikeuden mukaan Madame ei ollut tehnyt rikosta, vaan hänen piikansa. Madame oli kuitenkin paljon poissa talostaan, mikä toisaalta antoi hänelle puhtaat paperit asiassa, toisaalta herättää kysymyksen emännän velvollisuuksien, palkollisten opetuksen ja kontrolloinnin, täyttämisestä.

Madame saatettiin jättää rauhaan epäilemättä kiusallisiksi käyviltä kysymyksiltä myös siksi, että toisen taloudenhoitoon tai palvelusväenpitoon ei ollut ulkopuolisilla mitään asiaa ilman pätevää syytä. Oikeus katsoi, ettei Havemanin talon tapahtumat vielä täyttäneet kriteereitä. Palvelusväki oli tavallaan talon omaisuutta, jonka hallinnan epäonnistumista ei haluttu liikoja levitellä. Oman talouden ja samaan säätyyn kuuluvien talouksien tuli näyttää puhtoiselta ainakin ulospäin.

3.3. Kunnia se on palkollisellakin

Isäntäväen ja palkollisten väliset suhteet olivat toisaalta määritelty tiukan hierarkkiseksi, jossa periaatteessa isäntä määrää ja palvelija tottelee ja jos joku pyytää anteeksi käytöstä se on kuuliaisen ja nöyrän palvelija osa. Palkollisetkin olivat kuitenkin ihmisiä, joten

¹⁰³ KA TKO 6.8.1739: 643-646.

¹⁰⁴ Nuoruus ja tietämättömyys saattoivat lieventää tuomiota ylellisyysrikkeistä, esim. KA TKO 10.5.1732: 423.

heitäkään ei saanut perusteetta haukkua. Kunnian ja maineen merkitys korostuu kaikissa herjaus- ja solvaustapauksissa. Mitä tapahtui kun isäntä kyseenalaisti alaisensa kunnian?

Herjaus ilmaisi väitteen normin rikkomisesta ja herjatun täytyi maineensa puhdistamiseksi tehdä asiasta julkinen, jotta mahdolliset epäilytkin herjauksen kohteen nuhteettomuudesta kaikkoaisivat. Solvaus oli muodoltaan lievempi loukkaus ja kohdistui henkilön statukseen. Panettelu oli myös yksi kunnianloukkauksen muoto, joka oli lähellä huhua. Sekä panettelu että huhupuheet tapahtuivat kohteen korvien kuulumattomissa, kun taas herjaus ja solvaus lausuttiin suoraan loukattavalle henkilölle.¹⁰⁵

Tyypillinen herjaustapaus oli varkaaksi nimittäminen, jonka kohteeksi palvelusväki saattoi joutua. Piika Anna Matintytär valitti isäntänsä suutari Johan Öfwerbergin herjanneen ja nimitellen häntä ilman syytä. Suutari ja piika olivat kuitenkin sopineet asian ystävällisessä hengessä ja suutari maksoi myös Annalle oikeudenkäyntikulut, kolme kuparitaalaria. Lisäksi hän ilmoitti Annan olevan rehellinen ja kunnollinen palvelija, mikä lepytti Annan.¹⁰⁶

Piika Johanna Tuomaantytär syytti isäntäänsä kauppias Gabriel Malmelinia herjauksesta. Kauppias oli vienyt piikansa raatihuoneelle vangittavaksi ja lyönyt hänen kasvonsa verille ja muutenkin käyttäytynyt Johannaa kohtaan kuin hän olisi mikä tahansa rikollinen. Johanna vaati julkista asianoikaisua ja oikeuskuluja korvattavaksi. Kauppias selitti toimineensa pikaistuksissaan ja hätiköiden. Oikeus julisti Johannan vapaaksi kaikista kauppiaan syytöksistä, mihin hän tyytyi.¹⁰⁷

Sekä Annan että Johannan tapauksissa toistui tuttu kaava, joka puhdisti syytetyn maineen. Maineen puhdistus tapahtui julkisella areenalla, oikeudenkäynnissä. Kuitenkin ratkaisevat sanat saattoi sanoa joko herjaaja julkisena sovittelun merkinä anteeksi pyytäen, kuten suutari Öfwerbergin ja Annan tapauksessa, tai vapautus syytteistä tuli varsinaisen oikeudenkäynnin myötä kauppias Malmelinin ja Johannan tapauksen mukaisesti.

¹⁰⁵ Katajala 1994, 140-142; Ylikangas 1999, 105-106; Andersson, G. 1998, 151. Lisäksi kunnian merkityksestä mm. Vilkuna 1996a; Andersson, H. 1994; Eilola 1997.

¹⁰⁶ KA TKO 13.5.1738: 487-488.

Huomionarvoista tapauksissa on isäntien syyllistyminen alaisensa herjaamiseen. Turun tapauksien perusteella voidaan nähdä eroja herjaustapausten luonteessa verrattaessa niitä tutkimuskirjallisuudessa esitettyihin tuloksiin, joiden mukaan yleensä kunnianloukkausjutuissa osapuolet olivat tasavertaisia. Näin ollen hierarkkisuus ja kuuliaisuussuhde eivät rikkoutuneet. Kuitenkin paikkakuntaakohtaisia eroja ilmeni kunnianloukkaustapauksissa. Hans Anderssonin mukaan Tukholmassa käsiteltiin tapauksia, joissa osapuolet olivat statukseltaan eriarvoisia, kun taas Norrköpingissä kunnianloukkaukset tapahtuivat oman sosiaaliryhmän piirissä. Susanna Terhon mukaan 1600-luvun lopun aineisto Vaasasta ja Mustasaaresta osoittaa, että tapaukset, joissa loukattu oli alempiarvoinen, olivat melko harvinaisia. Syyksi hän olettaa, että loukkauksen kohteeksi joutuneen oli vaikea puolustaa itseään ylempiarvoista vastaan, rikkomatta hierarkian asettamia sääntöjä.¹⁰⁸

Turun piikojen toiminta isäntäänsä vastaan loukatun kunniansa puolesta ei tuomiokirjojen mukaan vaikuta epätavalliselta 1720- ja 1730-luvulla. Syyinä saattaa olla palvelijan ja isännän pestuusopimuksen mukana muotoutunut kiinteä suhde. Piika tai renki ei ollut kuka tahansa talon ulkopuolinen henkilö. Palkollisella oli asema talossa, vaikka se oli tiukan hierarkian määräämä ja isännän vallan alainen. Palvelusväellä oli oikeus teoriassa jopa nousta isäntäänsä vastaan nostamalla kunnianloukkauskanne, mutta korostettakoon tapauksien olleen selkeitä. Oikeuskäsittelyissä ei ilmennyt palkollisten syytteitä heikentäviä seikkoja. Palvelijoiden oli oltava vakailta vesillä lähtiessään oikeuteen isäntäänsä vastaan.

Toisaalta palkollisilla oli muutoinkin mahdollisuus hakea oikeutta itselleen virallista tietä. Isännän ja palvelijan skismat liittyivät aina viimekädessä pestuusopimukseen, joka vahvistettuna antoi palkolliselle työtä ja isännälle työntekijän samalla määrittäen heidän suhteensa. Koska oikeudessa puitiin epäselviä pestuutapauksia sekä isännän että palvelijan näkökulmista ja palkollisella oli oikeus periä palkkaansa oikeudessa, olivat piikat ja rengit oikeutettuja saaman myös kunniansa takaisin julkisesti, oli vastassa sitten isäntä tai samaan sosiaaliryhmään kuuluva herjaaja.

¹⁰⁷ KA TKO 22.7.1727: 686-687.

¹⁰⁸ Andersson, H. 1998, 119; Terho 2000, 58.

3.4. Sosiaalinen ympäristö - turvaverkosto ja kontrolloija

Miehen ja naisen kunniallisuus perustui hyvän maineeseen. Maine oli edellytys yhteisössä toimimiselle. Miesten mainetta ja kunniaa uhkasivat väärinkäytökset tai laiskuussyytökset jokapäiväisessä työssä, yleisten velvollisuuksien, viranomaisten kunnioittamisen ja ehtoollisella käymisen, laiminlyönti, ja epärehelliseksi varkaaksi syyttäminen. Naisen maine perustui samoihin asioihin kuin miehellä päivittäisiin työtehtäviin liittyvissä asioissa ja rehellisyyden merkityksessä. Varkaussyytökset tutkittiin aina tarkasti, mutta kaikkein tärkein naisen kunniaa määrittävä tekijä oli siveellisyys. Epäilykset naisen kevytkenkäisyydestä olivat vakava uhka hänen maineelleen. Marie Lindstedt Cronberg liittää kontrollin patriarkaalisen yhteisön piirteeksi, jossa naisen osa oli synnyttää ja pitää huolta taloudesta. Kunniallisen naisen ihannekuva oli äiti ja vaimo, joka huolehti miehestään ja lapsistaan. Naisen asema määräytyi aina suhteessa mieheen, mutta myös naiset tarkkailivat toisiaan etenkin siveellisyyden ja rehellisyyden suhteen.¹⁰⁹

Sosiaalista kontrollia on jokaisessa yhteisössä ja se on eräs yhteisöä koossapitävä voima. Puhdasoppisuuden kukoistusaikana epävirallinen sosiaalisen kontrollin osa valjastettiin kolmisäätyopin yhteiskuntakäsityksen tukemiseen. Yhteisö kontrolloi jäseniään, huoneenhallituksiaan, ja lujitti näin kuuliaisuutta maalliselle ja hengelliselle esivallalle. Kuinka yhteisön sisäinen epämuodollinen sosiaalinen kontrolli sitten toimi käytännössä? Koska maine oli katu-uskottavuuden takuu, joutui huonomaineinen nopeasti hankaluuksiin.¹¹⁰ Tuleeko patriarkaalisuuden periaatteita esiin sosiaalisen kontrollin kautta? Vaikuttiko kolmisäätyoppi konfliktien ratkaisuun?

Piika Maria Matintytär Posti oli useita kertoja oikeudessa syytettynä varkauksista vuonna 1725. Hän oli varastanut vaatetavaraa kamreeri Svahnin talosta ollessaan pesemässä siellä pyykkiä. Kamreerin piika Katariina Matintytär oli löytänyt Marialta isäntänsä talouteen kuuluvan paidan ja palauttanut sen rouvalleen. Linnan kirvesmies Martti Mikonpojan vaimolta Maria oli varastanut villapaidan. Lisäksi hän oli pantannut suolamestarin vaimon, Kirsti Petterintyttären, puolesta porvari Simolan vaimon kolme

¹⁰⁹ Lindstedt Cronberg 1997, 223-224, 232-234.

¹¹⁰ Huonomaineisen oli vaikea saada itselleen valanvahvistajia oikeuskäsittelyissä, Jokiaho 2000, 140. Esimerkkejä maineen vaikutuksesta epäilyksiin ja uskottavuuteen oikeudessa, ks. Terho 2000, 55-57.

hopealusikkaa omaksi edukseen ylihintaan. Maria myös syytti oikeudessa Kirstiä perusteettomasti velan maksun laiminlyönnistä.¹¹¹

Tapaukset seuraavat toisiaan ja Maria Posti yrittää valehdella itsensä irti syytteistä. Marian vastaus varkaussyytteisiin oli aina, että hänellä on ollut kyseinen tavara käytössään, mutta se ei ollut varastettu, vaan hänen äitinsä, porvari Postin lesken, omaisuutta. Äiti ei kuitenkaan ollut paikalla istunnoissa todistamassa tyttärensä puolesta. Jokaisella kantajalla oli kuitenkin monta todistajaa, piikoja ja vaimoja, tukenaan, ja Marian vastaväitteet pystyttiin kumoamaan. Jopa kahdeksan vuotta vanhan villapaidan kutoja tulee todistamaan villapaitatapauksessa. Todistajilla oli vielä omat lausuntojensa vahvistajat. Kamreeri Svahnin piian ilmoitus Marian varastamasta paidasta ja sen takaisin taloon toimittaminen aloitti syytteiden vyöryn Mariaa vastaan. Piian toiminta osoitti kolmisäätyopinkin vaatimusten mukaista lojaaliutta ja rehellisyyttä isäntäväkeä kohtaan. Mariasta oli saatu selvästi tarpeeksi ja varkaalle haluttiin rangaistus, mikä onnistuikin.

Maria oli ilmiselvissä rahavaikeuksissa juonistaan langetettujen sakkojen vuoksi. Villapaidasta hänen piti korvata kaksi hopeataalaria ja pantatuista lusikoista 15 kuparitaalaria. Kevään ja kesän 1725 kestäneiden oikeustapausten käsittelyjen päätteeksi hän haastaa elokuussa samana vuonna piika Riitta Tammelinin äitinsä nimissä maksamattomasta 22 kuparitaalarin velasta kämnerinoikeuden kuultavaksi. Velka ei vaikuta uskottavalta, koska aiemmin oli käynyt ilmi Marian äidin olleen velkaa kamreerin piialle, Katariina Matintyttäreille. Marialla ei ollut myöskään valtakirjaa, joka olisi oikeuttanut hänet toimimaan äitinsä edustajana. Tapaus jääkin käsittelemättä Riitan kiukkuisten kommenttien myötä. Hänen mukaansa hänellä ei ollut hävyttömälle irtolaiselle, Maria Postille, mitään vastattavaa.

Myös todistajien oli oltava hyvämaineisia, koska heidän sanansa olivat merkittäviä tapauksen ratkaisun kannalta. Tapaukset eivät edes tulleet oikeudenkäyntiin asti, ellei kantajalla ollut esittää ainakin yhtä todistaa tukenaan.

¹¹¹ KA TKO 14.4.1725: 155; 5.6.1725: 469; 31.7.1725: 654.

Piika Sohvi Antintytär syytti porvari Martti Tolpoa lyönneistä ja iskuista huhtikuussa 1724. tukenaan hänellä oli vammat tutkinut kaupungin välskäri ja paikalle tapahtumahetkellä tullut porvari Jussi Kimppa. Sohvi oli ollut palveluksessa Samuel Barkarin talossa huhtikuun alusta lähtien. Porvari Tolpo oli ollut talossa käymässä ja lähennellyt Sohvia. Sohvi oli vastustellut ja Tolpo oli kaatanut hänet eteisen lattialle, jolloin Sohvi oli purrut Tolpoa sormeen. Tolpo suivaantui ja alkoi lyödä häntä luudalla ja saavitangolla (*såstång*). Tolpo yritti puolustautua väittämällä, että Sohvi oli kiusoitellut häntä ja saanut Tolpon innostumaan puheellaan. Luuta ja tanko olivat eteisessä ja ne olivat pudonneet Sohvin päälle vahingossa temmellyksen tuoksinnassa. Väite ei auttanut Tolpoa, koska porvari Jussi Kimppa todisti tuleensa eteiseen ja nähneensä Tolpon piian kimpussa. Martti Tolpo sai 12 markkaa sakkoa ja lisäksi hänen tuli maksaa Sohville kolme hopeataalaria.¹¹²

Martti Tolpo yritti puhdistaa omaa mainettaan syyttämällä Sohvi-piikaa viekoittelevaksi, huonoksi naiseksi, joka oli saanut hänet lankeamaan viettelyksiinsä. Ilman Kimpan tuloa eteiseen piialle olisi voinut käydä paljon huonommin, eikä hänellä todennäköisesti olisi ollut mahdollisuutta edes ilmoittaa tapauksesta. Varsinkin mahdollisen raiskauksen todistaminen olisi ollut toivotonta ja riskinä olisi ollut syytteen kääntyminen kantajaa vastaan, jolloin maine olisi ollut menetetty. Sohvin tukena oli kuitenkin todistaja ja hän sai paitsi korvauksen kärsimistään säryistä myös maineensa pidettyä nuhteettomana.

Ulkopuolisten, asian jollain tapaa liittyvien todistajien lisäksi palkollisilla saattoi olla isäntäväkeä tukenaan. Olihan tuelle jo laillisetkin perusteet ja se oli huoneentaulun velvoite. Isännän puolustaessa palkollistaan oli kyseessä myös talon kunnian puolustus. Hyvässä talossa ei pidetty huonoa palvelijaa.

Porvari Kissala oli renkinsä Antti Yrjönpojan tukena pahoinpitelysyytöksiä koskevassa tapauksessa. Syytteet sai kaupungin luutnantti Abraham Hertman. Oli ollut Antin vuoro vartioida kaupungin katuja muiden vuorossa olevien miesten kanssa. Hänellä ollut vuoron alettua isäntänsä antama työ kesken, joten hän ei ollut ehtinyt mukaan vartiointiin kun häntä oli kutsuttu. Luutnantti oli silloin tullut sisälle hakemaan Anttia

¹¹² KA TKO 16.4.1724: 147-150; 2.5.1724; 199.

mukanaan kahdeksan miestä. Renki oli luutnantin mukaan kuitenkin vain maannut sängyssä, eikä halunnut nousta, jolloin luutnantti oli ojentanut häntä läimäyksin.¹¹³

Antti kielsi luutnantin syytökset ja vetosi isännän antamaan työkäskyyn, jota hänen oli toteltava ennen muita käskyjä. Luutnantti syytti renkiä laiskuudesta, mikä antoi hänelle oikeuden kuritukseen, piti hän renkin olla mukana hänen partiointiryhmässään. Palkollisen kuritusoikeus oli vain isännällä, vieraan palvelijaa ei saanut ojentaa. Rengin saamat läimäykset osuivat myös isännän, porvari Kissalan kunniaan. Luutnantti oli tullut hänen taloonsa komentamaan hänen renkiään. Tässä tapauksessa näytetään toimineen patriarkaalisuuden periaatteen mukaisesti: renki on huoneenhallituksen jäsen, jota isäntä puolustaa.

Suutari Erkki Sipinpoika ja hänen piikasa Anna Tuomaantytär ja piika Marja Henrikintytär äitinsä porvari Kuparin lesken kanssa syyttivät porvari Antti Muuria perheen herjaamisesta vuonna 1739. Porvari Muuri oli levittänyt huhuja ympäri kaupunkia, sanoen piikojen elokuussa varastaneen jauhoja porvari Kuparin myllystä. Muuri ei ollut tullut oikeuskäsittelyihin paikalle. Hänelle määrättiin rangaistukseksi kihlakunnantuomarin puhuttelu syyskäräjillä.¹¹⁴

Muuri selvästi häpesi puheitaan. Varkaaksi herjaaminen oli vakava syytös ja kääntyi lausujaa itseään vastaan, mikäli asialle ei ollut todisteita. Piioilla oli perheensä tuki Antti Muurin perusteettomia syytöksiä vastaan. Kun asiasta tehtiin julkinen, puhdistui piikojen maine huhupuheitten aiheuttamilta epäilyksiltäkin. He olivat kunniallisia piikoja kunniallisista taloista. Muurin tilanne ei sen sijaan ollut kovin kehuttava. Edessä oli tuomarin julkinen puhuttelu käräjillä ja maineeseen tuli ehkä särö pahojen puheiden levittämisestä.

Heikki Ylikangas on määritellyt kunnian ja maineen 1500-1600-lukujen osalta sukusidonnaiseksi, jolloin loukkaus yksilöä kohtaan oli loukkasi koko sukua. Suku oli yksilölle turvaan antava tekijä keskusvallan ollessa heikko, siksi kunniaakin puolustettiin tiukasti. Johan Söderberg puolestaan korostaa kunnian yksilöllisyyttä, jolla oli vaikutusta enemmän yksilön sosiaalisen verkoston piirissä kuin perheen ja suvun

¹¹³ KA TKO 23.7.1726: 736.

¹¹⁴ KA TKO 12.9.1739: 733-746; 15.9.1739: 743-744.

yhteydessä. Kunnian kytkeytyminen kokonaisuudessaan sosiaaliseen ympäristöön ei sulje pois sukua ja perhettä kohtaan osoitettua uskollisuutta. Näin ollen kunnian käytös vahingoitti paitsi sukua, koko paikallisyhteisöä.¹¹⁵

Turussa varsinkin palvelusväen kunnian merkitys korostui nimenomaan yksilön suhteissa sosiaaliseen ympäristöönsä. Palvelijan kiinteä yhteys pestuutaloonsa oli ainakin teoriassa kuin sukulaisuussuhde, vaikkakin alisteinen. Palkollisten tekemisiä, menemisiä ja sanomisia tuli siis valvoa, koska ne vaikuttivat talonkin kunniaan. Talon, naapuruston ja sitä kautta koko yhteisön kunnia oli yhteisöä koossa pitävä voima. Harmonian säilyttämiseen tähdännyt kontrolli kohdistui palkollisten elämään monin tavoin. Oliko palkollisen toiminta yhteisössä sitten täysin isännän tai emännän luvan varassa?

¹¹⁵ Suvun merkityksestä esim. Ylikangas 1999, 45-51; kunnian puolustamisesta Ylikangas 1999, 104-110; Söderberg 1990, 247-248; suvun, perheen ja kotitalouden kunniaa tarkemmin ks. Jokiaho 2000, 150-154; Vilkuna 1996a ja 1996b.

4. YHTEISÖ PALKOLLISTEN SOSIAALISTEN SUHTEIDEN MÄÄRITTÄJÄNÄ

4.1. Naimaton piika tiukimmin valvottu

Kihlauksissa kunnian ja maineen merkitys korostui. Pariskunnan oli oltava hyvämaineinen jo seurusteluaihana, jotta he saisivat yhteisön ”siunauksen” kihlaukselleen. Jos jompikumpi pariskunnasta osoittautui maineeltaan epäilyttäväksi vaikutti se myös parin kunniaan ja sitä kautta maineeseen. Maineen tahrautuminen ja kunnian menettäminen oli peruste kihlauksen purkamiselle, johon oli oikeus sekä miehellä että naisella. Tosin naisen huonomaineisuus oli helpommin todistettavissa, ”synnin jäljet” kun näkyivät aviottomana lapsena. Naisen oli oltava aina kaksin verroin tarkempi kunniansa suhteen myös miestä alemman statuksensa vuoksi.

Ruotsi-Suomessa naisia ja miehiä kontrolloitiin lain mukaan periaatteessa yhtä paljon seksuaalimoraalin ollessa kyseessä. Salavuoteus oli uhka yhteiskunnalle, joten myös miehet saivat rangaistuksen kiinni jäädessään. Teoria ei yleensä toteudu käytännössä. Naisilta tivattiin aviottoman lapsen isää niin raskauden ja synnytyksen aikana kuin salavuoteudesta syytetyn penkillä kämnerinoikeudessa. Jos isä löytyi ja tunnusti lapsen saivat molemmat sekä sakkoja että kirkkorangaistuksen. Jos pari lupautui avioitumaan, rangaistukset pienuivat. Yhdessä kärsiminen ei ehkä ollut niin hävettävä yhteisön edessä, mutta jos isää ei löytynyt, toisin sanoen mies ei tunnustanut, nainen sai kyllä kärsiä häpeänsä yksin.

Börje Bergfelt on väittänyt 1700-luvun oikeuslaitosta seksistiseksi, koska nainen sai aina salavuoteudesta kiinni jäädessään rangaistuksen, mutta mies pääsi usein kuin koira veräjältä, jos pystyi oikeudessa todistamaan, ettei ollut lapsen isä. Käytännössä todistaminen tapahtui sana vastaan sana periaatteella ja jos mies pystyi osoittamaan naisen maineen huonoksi, oikeus yleensä vapautti miehen syytteistä. Nykyajan näkökulmasta Bergfeltin kanssa voi kyllä olla samaa mieltä, mutta ajatellen 1700-luvun oikeuskäsitystä hänen argumenttinsa vaikuttaa epäilyttävältä. Bergfeltin päätelmät perustuvat hänen Tukholmaa käsittelevään aineistoonsa, jossa hän on laskenut salavuoteudesta tuomittujen miesten ja naisten määrät vuosina 1707-1760 Tutkimuksen tarkoituksena on tulkita mahdollisia sivilisoitumisen merkkejä yhteiskunnassa.

Bergfeltin mukaan yhteiskuntaa, jossa mies ja nainen eivät ole yhdenvertaisia lain edessä ei voi pitää sivilisoituneena.¹¹⁶

Puuttumatta sen enempää sivilisaatiokysymykseen, voi kuitenkin aiheellisesti kysyä, miksi Bergfelt ei tarkastele kysymystään lainkaan empiirisesti, vaan tukeutuu kvantitatiiviseen aineistoon kysymyksessä, johon ei voi löytää vastausta taulukoiden perusteella. Bergfeldt ei ota huomioon maineen merkitystä tapauksissa, eikä myöskään henkilöiden statusta, sosiaalisia verkostoja ja varallisuutta. Oikeudessa sekä mies että nainen kuulusteltiin samalla tavalla ja heillä oli yhtäläinen oikeus kutsua todistajia puhumaan puolestaan. Todistajien lausunnot tapauksen osapuolista ja heidän maineestaan painoivat eniten vaakakupissa ratkaisun hetkellä. Naisen syyllisyys oli tietenkin selvä asia, hänhän synnytti todisteen epäsiiveellisuudesta, aviottoman lapsen. Oikeuskäytännön mukaan syylliseksi ei voinut todeta ketään ilman päteviä todisteita, joten miesten puolustautuminen oli helpompaa.

Naisten seksuaalisuutta kontrolloitiin siis eri tavalla kuin miesten. Kontrollin tehokeinona oli kunnian menettäminen ja häpeän kokeminen. Naista kohdannutta häpeää kuvastaa huonon maineen leimaamat nimitykset tuomiokirjoissa. *Qwinspersonen*, naishenkilö, oli yleisin Turun tuomiokirjoissa käytetty nimitys salavuoteudesta kiinni jääneelle naiselle. Muita nimityksiä olivat irrallinen henkilö (*en löös person*) tai nainen (*kvinnan*), jotka olivat yhtä halventavia kuin naishenkilöksi nimittäminen statuksen tai ammatin ilmaisemisen sijasta.¹¹⁷

Tiiviisti asutussa kaupunkiyhteisössä naapuritalon asiat eivät jääneet salaisuuksiksi eikä varsinkaan palkollisväellä sopinut olla edes tuttavilla, joista isäntäväki tai naapurit eivät olisi tienneet. Esimerkiksi piika Riitta Tuomaantytären ystävyys- ja tuttavuussuhteet joutuivat julkiseen selvitykseen alkuvuonna 1725. Hän oli kämnerin ja viskaalin

¹¹⁶ Bergfelt 1994, 89-91; 1997, 46-48.

¹¹⁷ Niin naisen kuin miehen statusta kuvaava nimitys oli tärkeä ja se merkittiin virallisiin dokumentteihin lähes poikkeuksetta. Naisten nimitykset olivat yleisimmin ammattia ja asemaa ilmaiseva *piika* tai asemaa suhteessa mieheen ilmoittavat *vaimo*, *leski*, *tytär* tai *neiti*, jolloin yleensä isän nimi tuli myös esille. Sogner – Lindstedt Cronberg – Sandmo esittävät, että neiti tai neito (engl. *maiden*) olisi kunniallisen naimattoman naisen nimike. Väite pitää täysin paikkaansa puhuttaessa ylempien säätyjen tyttäristä. Sogner – Österberg 2000 (toim.), 192. On kuitenkin huomattava, että rahvaan naista ei koskaan nimetty neidiksi Turun tuomiokirjoissa tai seurakuntien historiakirjoissa, vaan heidät kirjattiin yleensä isänsä tyttäreiksi tai isäntänsä piioiksi. Neidiksi (ruots. *fröken*, tai *jungfru*) nimitettiin aateliston ja porvariston naimattomia naisia. Sanojen merkitys tarkistettu Svenska Academiens Ordbokista: <http://g3.spraakdata.gu.se/saob>.

kuulusteluissa epäselvistä pestuusopimuksistaan ja lisäksi hän odotti aviotonta lasta. Riitta väitti porvari Jussi Mikonpojan olevan lapsen isä, mutta porvari ei tunnustanut, vaan sanoi Riitan ja suutarin renki Heikki Heikinpojan harjoittaneen lihallista yhteyttä. Renki kuitenkin kielsi ja hänen puolestaan todisti venäläisen teurastajan Friedrich Korovitsin vaimo, Anna Tuomaantytär, joka kertoi, että Riitta oli hoitanut Heikki Heikinpoikaa tämän ollessa sairaana tuomalla hänelle leipää ja voita sekä silloin tällöin maitoa. Teurastajan vaimon mukaan Riitta ja Heikki olivat hyviä ystäviä, eikä hänellä ollut muuta sanottavaa heistä.

Porvari Jussi Mikonpoika vuorostaan pyysi porvari Rådelmanin leskeä, Maria Jaakontytärtä, ja porvari Kukkolan vaimoa, Liisa Yrjöntyttä, todistamaan mitä tiesivät Riitan ja Heikin suhteesta. Leski väitti, että heillä oli suhde. Liisa Yrjöntyttä puolestaan muisti tapauksen porvari Antti Krydinin talossa: Liisa oli nähnyt miehen Riitan luona kamarissa. Mies oli kuitenkin juossut pois, kun hän oli mennyt tarkistamaan tilannetta. Heikki Heikinpoika selvitti, että hän oli tuolloin ollut paikalla, mutta vain tervehtimässä sairaana ollutta Riittaa.¹¹⁸

Naapurin puolelta tapahtumia tarkkaillut porvari Trykin vaimo oli myös nähnyt vieraan miehen Riitan luona. Trykin vaimo oli silloin alkanut huutaa ja kirkua sekä lyödä käsiään yhteen. Tällöin kaupunginpalvelija, Mikko Mikonpoika, joka oli istunut iltaa porvari Kukkolan luona oli kuullut Trykin vaimon metelöinnin ja juossut paikalle. Riitan luona ei kuitenkaan ollut näkynyt enää ketään.¹¹⁹

Riitta Tuomaantytären sosiaaliset suhteet kiinnostivat niin teurastajan vaimoa kuin leskivaimoa, porvarin vaimoakin ja naapurin vaimoa. Kaupunginpalvelijakin oli tullut paikalle kesken illanviettonsa kuultuaan epätavallisen kirkumisen. Syynä oli piika, jonka tiedettiin käyneen miehen luona ja jonka vuoteen äärellä oli nähty mies. Miksi Heikki oli juossut pois tarkkailijoiden tullessa paikalle? Oliko hänellä syytä pakoilla vai halusiko hän vain välttyä selityksien antamiselta? Kyseiset seikat todistavat sosiaalisen kontrollin toimivuuden. Naapuruston asioista oltiin perillä, vaikka vaikuttaa siltä kuin Kukkolan vaimo ja Rådelmanin leski eivät olisi tunteneet Heikkiä kovin hyvin, koska he todistajanlausunnossaan vain totesivat nähneensä miehen vierailevan Riitan luona,

¹¹⁸ KA TKO 11.1.1725: 17.

¹¹⁹ KA TKO 13.1.1725: 27.

eivät nimenneet Heikkiä vierailijaksi. Sen sijaan he olivat mitä ilmeisimmin porvari Jussi Mikonpojan hyviä tuttuja, koska he todistivat hänen puolestaan. Jussi Mikonpojan todistajat kuuluivat myös alempaan porvaristoon kuten hän itsekin.¹²⁰

Kyseessä oli yhden ryhmän jäsenen maine vastaan piian maine, jolloin esiin kaivettiin kahden vuoden takaiset asiat. Porvarin oli saatava todistettua piian huonomaineisuus, jotta selviäisi isyyssyytteistä. Vastaavasti Riitan ja Heikin puolesta todisti räätäli Henrik Lundin vaimo, Marja Niilontytär, joka kertoi oikeudessa miehensä rengin ja Riitan suhteesta, ettei hän tiedä heidän välillään tapahtuneen mitään lihallista yhteyttä (*kiöttligit angägne*), vaan että he, kuten nuoriso yleensä, olivat vain puhuneet keskenään (*dhe som ungfolk plägar giöra tillsammans hwarannan talt*). Samaa sanoi porvari Heikki Kissala, joka tiesi Riitan ja Heikki-rengin ystävyystyöistä. Nuoriso piti luonnollisesti yhtä, kuten räätälin vaimon todistus kertoi, mutta yhteydenpidon oli tapahduttava siveellisyyden rajoissa.

Sosiaalinen kontrolli, yhteisön paine, oli seikka, joka vaikutti palkollisten elämään isäntien käskyjen ja ohjeiden lisäksi. Sosiaalinen kontrolli vaikutti varmasti enemmän palkollisten ystävyys- ja seurustelusuhteisiin kuin isäntäväkien ohjeet. Toisaalta ympyrä sulkeutuu juuri yhteisön sisäisen kontrollin muodossa: palkollisten silmällä pitäminen toimi isäntäväen huoneenhallituksen hyväksi. Kontrolloitu palvelija ei voinut tuottaa häpeää palvelustalonsa huoneenhallitukselle.

4.2. Palkollisen kihlautuminen – kahden kauppa patriarkaalisen yhteisön ehdoilla

Avioliitto oli perinteisesti sukujen taloudellinen ja poliittinen liitto, joka ei kaivannut kirkon tai muun esivallan valvontaa. Avioitumista edelsi kihlaus aika, jonka merkitys kansan keskuudessa oli avioliiton veroinen. Ruotsissa kihlaus rinnastettiin papin suorittamaan vihkimiseen 1590-luvulta lähtien. Kihlaus käsitettiin koeajaksi, paitsi puolisoitten toisilleen sopivuudesta myös taloudellisten sopimusten toimivuudesta. Periaatteessa avioliittoon ei voitu pakottaa ketään. Jos yhteiselo kihlauksen aikana ei

¹²⁰ Kollektiivisuudesta ja yksityisyyden kapeudesta, vrt. Pohjola-Vilkuna 1995a, 79.

ottanut sujuakseen, ero hyväksyttiin yleisesti. Kihlaussopimuksen rikkoja sai kuitenkin aina rangaistuksensa.¹²¹

Käsitykset kihlauksesta ja avioliitosta erosivat kansan ja kirkon edustajien kesken. Vain vihkimisellä oli kirkollinen luonne, mutta kihlauksella oli kaikkein sitovin merkitys. Ruotsalainen, perheenhistoriaa tutkinut, David Gaunt nimittääkin sitä rahvaan avioliitoksi ja kihlajaisia sekularisoituneiksi häiksi. Jos pariskunnalle syntyi lapsi kihlauseikana, lapseen suhtauduttiin kuin avioliitossa syntyneeseen ja lapsella oli myös täysi perimysoikeus vanhempiinsa nähden, jos jompikumpi vanhemmista kuoli ennen kirkollista vihkimistä. Kihlaus oli julkinen tapahtuma, jossa läsnä oli parin lisäksi useita todistajia. Kirkko ei hyväksynyt kihlparin yhteen muuttamista ja rankaisi yhteiselon ennen vihkimistä aloittaneita sakoilla. Ennen vihkimistä kihlparille syntyneitä lapsia ei kirkkokaan voinut julistaa aviottomiksi, siinä kihlauksen merkitys pysyi kansan katsantotavan mukaisena.¹²²

Avioliiton laillinen solmimisikä oli täysi-ikäisyys, joka vuosien 1721 ja 1734 lakien mukaan oli tytöillä 15 vuotta ja pojilla 21 vuotta. Kansanomaisessa käytännössä avioitumisiät olivat kuitenkin korkeampia. Naisen sopivana avioitumisikänä on pidetty 20-25-vuoden ikää ja miehen katsottiin olevan sopivassa iässä avioliittoon 25-30-vuotiaana.¹²³ Ajatellen renkien ja piikojen töitä tekevien ”uran” kestoa, voi hyvinkin olettaa palkollisten avioitumisiän olevan juuri yllä mainitun kaltainen.

Kihlautuminen vahvistettiin kihlajaislahjoilla ja parin julkisesti esiintymisellä kihlparina, toisin sanoen todistajien läsnä ollessa parin tuli ilmaista olevansa kihloissa ja aikovansa mennä vihille. Joskus pelkkä julkinen puhe kihlautumisesta tai tunteista puhuminen saatettiin katsoa kihlaukseksi tai ainakin ”vakavaksi aikeeksi” kihlautua ja ottaa myös kirkollinen vihkimys. Kihlajaislahjat olivat perinteisesti sukujen keskenään vaihtamia ja todistajien läsnä ollessa ja naimakauppa vahvistettiin morsiamen ja sulhasen tai heidän isiensä kädenlyönnillä.

¹²¹ Vrt. sotilas Simo Matinpöjan ja piika Aune Tuomaantytären kihlauksen purkaminen KA TKO 18.10.1722: 350-353; 25.10.1722: 362-363.

¹²² Gaunt 1996, 66-69; Jokiahö 2000.

¹²³ Talve 1990, 219-220.

Kihlajaislahjoina annettiin esimerkiksi rahaa, vaatteita ja paloviinaa, kuten renki Jussi Perttelinpojan ja piika Kirsti Antintyttären kihlautuessa vuonna 1720. Jussi antoi Kirstille yhden karoliinin rahan ja hopeisen tarjottimen ja Kirsti puolestaan antoi sukat ja kaksi pikarillista paloviinaa. Kemiöläinen renki Heikki Sipinpoika oli ollut todistamassa kihlajaislahjojen vaihtoa ja hän kuuli myös Jussin lupauksen viedä Kirsti vihille ”Jumalan antaessa rauhan ilon”, jolloin Jussi voisi palata pakomatkaltaan Ruotsista, jonne joutui lähtemään miehitysvaltaa pakoon karattuaan Helsingin sotavankileiriltä Turkuun. Toisena esimerkkinä on soljentekijäkisälli Jussi Blomin ja Peatta Jussintytären kihlajaiset vuonna 1733. Sanojensa mukaan Peatta sai Jussilta hopeisen nuuskarasian, virsikirjan, korunahkaiset kengät, nahkatakki ja silkkisen nenäliinan lahjoina. Lisäksi sulhanen oli luvannut ostaa sormukset ja vakuuttanut häiden olevan samana syksynä tai viimeistään hänen päästessä mestariksi. Kihlaus vahvistettiin Peatan ja Jussin kättelyllä. Pariskunnan kihlauksesta ei ollut ystäväpiirin keskuudessa epäilystäkään, koska Jussi oli yleisesti puhunut Peatasta tulevana vaimonaan, vaikkei hän ollutkaan antanut Peatan luettelemia kihlajaislahjoja todistajien ollessa läsnä. Kihlajaislahjojen lisäksi lupaus kirkollisen vihkimisen hankkimisesta oli ratkaisevaa kihlauksen voimassa olemisen kannalta¹²⁴.

Turussa palkollisten kihlautuminen näyttäisi olleen kämnerinoikeuden pöytäkirjamateriaalin perusteella kuitenkin enemmän kahden kauppa. Saattoihan olla, ettei sukulaisilla tai perheellä ollut mahdollisuutta tulla Turkuun asti todistamaan tapahtumaa, useat palkolliset kun muuttivat kaupunkiin pitkienkin matkojen päästä. Toisaalta herää ajatus vanhempien läsnäolon tarpeettomuudesta. Palkollisethan eivät saaneet avioitua kesken pestin tai ainakaan pestuusopimusta ei voinut rikkoa, joten avioitumissuunnitelmille on saattanut riittää isäntäväen suostumus.

Ruotsalainen Malin Lennartson on tutkinut rahvaan avioliiton rakentamista Växjössä 1600-luvulla. Hän tarkastelee miesten ja naisten välisiä suhteita kirkkolain ja tuomiokapitulien pöytäkirjojen valossa. Hänen mukaansa vuoden 1686 kirkkolaki määritteli kihlauksen olevan avioliiton veroinen jos kihlapari on ”häväissyt toinen toisensa” ja ollut sukupuolilyhteydessä ennen vihkimistä. Lain mukaan tällöin kihlapari oli pakotettu ”täydellistämään kirkon siteellä” suhteensa. Lennartson huomauttaakin,

¹²⁴ KA TKO 30.4.1722: 35-37, 25.9.1736:626-627. Kihlajaislahjoista: Talve 1990, 221-222.

että vanha ajatustapa kihlauksen merkityksestä lähes avioliiton veroisena miehen ja naisen yhteiselön muotona näkyy vuoden 1686 kirkkolaissa.¹²⁵

Monien Turun kämnerinoikeudessa käsiteltyjen seksuaalirikkomustapausten yhteydessä kävi ilmi, että yleensä pariskunnat, joita syytettiin salavuoteudesta, josta todisteena oli syntynyt avioton lapsi, olivat kihloissa tai puhuneet keskenään kihloihin menemisestä. Jälkimmäisessä tapauksessa sanottu keskustelu suhteen laillistamisesta toimi puolustusyrityksenä maineen menetystä vastaan. Kihlaus oli kuitenkin pystyttävä todistamaan oikeudessa, jotta maine palautuisi. Edellä esitetty Jussin ja Peatan tarina ei päättynyt fraasiin ”elivät yhdessä onnellisina elämänsä loppuun asti”, vaan Peatta joutui vaatimaan kunniansa palauttamista oikeusteitse Jussin lähdettyä Saksaan Peatan tultua raskaaksi. Heidän lapsensa syntymästä ja Jussin pakenemisestä oli kulunut vuonna 1736 jo kolme vuotta, jotka Peatta oli saanut lapsensa kanssa kärsiä häpeästä. Koska Peatalla oli selvät todisteet ja kunnialliset todistajat kihlauksesta, hänet julistettiin kämnerinoikeuden päätöksellä kisälli Jussi Blomin virallisesti kihlatuksi morsiameksi ja niin ollen kunnialliseksi naiseksi.¹²⁶

Sakkoja ja häpeärangaistusta seksuaalimoraalia rikkoneet eivät voineet välttää kiinni jäätyään, eivät edes kihlausta todistamalla. Peatta oli joutunut sekä maksamaan sakot että kärsimään kirkkorangaistuksen julkisen häpeän. Sakkorangaistuksen summa salavuoteudesta oli kymmenen hopeataaleria, jos rikkomukseen oli syyllistytty ensimmäisen kerran. Jos avioliiton ulkopuolisesta seksuaalisesta kanssakäymisestä jäi kiinni toisen tai useamman kerran saattoi sakot nousta viidellä hopeataalarilla kertaa kohden. Yksinäinen nainen, joka oli saanut aviottoman lapsen saattoi myös yrittää parantaa mainettaan todistamalla, että mies oli vietellyt hänet kihlauslupauksen perusteella. Tällöin todistajien lausunnot painoivat paljon. Jos isäehdokas itse ei ollut paikalla tai kiisti jyrkästi mahdollisen isyytensä, oli nainen heikoilla puolustuksessaan.

Salavuoteusoikeudenkäyntien nostattamat osapuolten väliset tunnekuohut tulevat selvästi esiin pöytäkirjoista. Renki Jaakko Lassenpoika ja piika Anna Grelsintytär olivat saaneet tuomion kihlauslupauksen perusteella tapahtuneesta salavuoteudesta kesällä 1737. Anna oli tämän jälkeen tullut raskaaksi, mutta hänen sulhasensa Jaakko kielsikin

¹²⁵ Lennartson 1999, 123-126.

¹²⁶ KA TKO, 8.12.1736: 953-954.

yhtäkkiä isyytensä ja väitti Annan olleen häntä kohtaan aina vihamielinen, jotta hänen ei tarvitsisi viedä Annaa vihille. Anna suuttui ja ilmoitti oikeudessa, ettei edes huolisi Jaakkoa aviomiehekseen, vaikka Jaakko olisi lopulta suostunutkin tekemään hänestä kunniallisen naisen, mikä oli hänen velvollisuutensa, kihloissa kun olivat.¹²⁷

Mitä tapahtui, jos pariskunta halusi purkaa kihlauksen? Kuten todettu, syyksi riitti toisen osapuolen kunniaton käyttäytyminen. Muita perusteita kirkkolaisissa kihlauksen purkamiselle olivat osapuolten viha toisiaan kohtaan, väkivaltaisuus, siveettömyys ja parantumaton tai tarttuva sairaus. Lisäksi vasten tahtoaan kihlautumaan pakotetut saivat luvan erota.¹²⁸ Kuinka kihlauksen purkaminen onnistui käytännössä? Professori Johan Thorwösten piika Valpuri Tuomaantytär ja pellavankutojakisälli Yrjö Hannunpoika Steenman olivat olleet kihloissa (*achteskaps handell ingått*) piian mukaan muutaman vuoden ajan vuonna 1736. Valpurin mukaan Yrjö halusi purkaa lupauksensa ilman että hän, morsian, olisi siihen syyllinen. Yrjö oli jo kihlautunut piika Maria Martintyttären kanssa ja Valpuri vaati Yrjöä rangaistavaksi. Kisälli väitti, ettei hän ollut kihlannut Valpuria, eikä antanut hänelle avioliittolupausta vahvistavia lahjoja. Oikeus kehotti osapuolia neuvottelemaan asiasta ja tulla takaisin oikeuden eteen samana päivänä kellon lyötyä kaksitoista. Osapuolet olivat päässeet neuvotteluissaan oikeuden ehdottamaan sopimukseen, jonka mukaan kisälli on velvollinen maksamaan Valpurille 30 kuparitaalaria ennen kuin hänet on kolmasti kuulutettu uuden kihlatun morsiamensa kanssa.¹²⁹

Jos kihlapari ei ollut erotessa neuvotteluväleissä saattoi oikeus vain julistaa kihlauksen puretuksi ilmoittamalla julkisesti kummankin osapuolen haluavan erota, kuten kävi piika Aune Tuomaantyttären ja sotilas Simo Matinpojan kihlauksen päätteeksi vuonna 1722. Aune halusi erota Simosta, koska Simo oli väkivaltainen ja haukkui kihlattiaan jatkuvasti. Aune ei kuitenkaan tuonut asiaa oikeuteen vaan Simo, joka ilmoitti haluavansa myös erota Aunesta, joka oli loukannut häntä eropuheillaan ja uhkaamalla itsemurhalla, ellei pääsisi sulhasestaan eroon.¹³⁰ Eroon ”enemmän” syyllinen osapuoli joutui maksamaan sakot ja oikeuskulut.

¹²⁷ KA TKO 31.8.1737: 906-908.

¹²⁸ Lennartson 1999, 125.

¹²⁹ KA TKO 15.9.1736: 580, 595.

Kihlautuminen oli suullinen avioliittolupaus, joka todistajien vahvistamana oli lähes avioliittoon verrattavissa oleva sopimus perinteisesti paitsi kansan keskuudessa myös oikeuslaitoksen piirissä. Kihlaus takasi parin aseman yhteisön kunniallisina jäseninä, millä oli suuri merkitys erityisesti naisen kunnialle. Kirkon oppien mukaan pariskunnan oli käytävä ottamassa kuulutukset ja vasta kirkollinen vihkiminen vahvisti heidän liittonsa. Näin meneteltiin, mutta seurustelu ja kihloissa oleminen saattoivat kestää vuosiakin ennen papin aamenta.

Mitä tapahtui jos palkollinen ja yhteisön hierarkiassa palvelijaa ylemmäksi katsottu henkilö halusivat mennä naimisiin ja ilmoittivat aikeistaan kihlautumalla julkisesti? Oliko kihlaus ja avioliitto mahdollinen, jos toisen osapuolen suku vastusti suhdetta? Kirjuri Carl Gustav Rijknäck ja hovioikeudenneuvos Erich Saloniuksen piika, Anna Jussintytär, olivat ilmoittaneet kihlauksestaan keväällä 1736. Nuorten avioliittoaiheet eivät sopineet Carl Gustavin vanhemmille. Kersantti Gillian Rijknäck ja rouva Helena Dahlström sanoivat poikansa olevan liian nuori 20-vuoden iässä tekemään itsenäisiä päätöksiä ja juuri nuoruutensa vuoksi antanut ”houkutuslintujen houkutella” itseään vastoin vanhempien tahtoa, kuten Helena-rouva sanoi. Heidän koko sukunsa oli vastaan Carl Gustavin avioliittoa talonpoikaissuvusta kotoisin olevan ”yleisen piian” kanssa.¹³¹

Carl Gustavin vanhemmat eivät kuitenkaan pystyneet osoittamaan Anna Jussintytärtä huonomaineiseksi, mutta väittivät hänen houkutelleen poikansa huonoille teille ja siveettömyyteen. He syyttivät Annaa myös siitä, ettei heidän poikansa enää käy kirkossa kuulemassa Jumalan sanaa. Carl Gustav kielsi vanhempiensa syytökset, mihin vanhemmat vastasivat uhkaamalla häntä perinnöttä jättämisellä ja kaiken perheen tuen kieltämisellä liiton toteutuessa. Carl Gustav vastasi ettei mitkään uhkaukset voineet estää häntä solmimasta avioliittoa Anna Jussintyttären kanssa, koska Annan maineessa ei ollut moitteen sijaa. Oikeus kehotti nuorta kirjuria harkitsemaan tarkoin ja pitkään päätöstään, koska hän ei omistanut sellaista asuntoa, johon voisi vaimonsa viedä, vaan oli suin päin syöksemässä itsensä ja tulevan vaimonsa asunnottomuuteen ilman suvun tukea. Carl Gustav vastasi oikeudelle, ettei suinkaan voi saada Annaa mielestään, vaan haluaa elää ja kuolla hänen kanssaan (*...kan ingalunda bringa sitt sinne ifrån henne utan will lefva och dö med henne*). Kesän 1736 aikana Carl Rijknäck oli pestautunut

¹³⁰ KA TKO 18.10.1722: 350-353 ja 25.10.1722: 362-363.

¹³¹ KA TKO 5.4.1736: 291- ja 14.4.1736: 332-335.

Hämeenlinna varuskunnan sekatyömieheksi ja oli loppuvuodesta käymässä kaupungissa vanhempiensa luona, jolloin oikeudenkäyntejä jatkettiin. Erich Salenius toimi piikansa puolustajana. Helena Rijknäck edusti poikaansa, jonka väitti olevan sairaana, mitä Salenius ei uskonut, vaan sanoi, että rouva vain ei halua päästää poikaansa oikeuden kuultavaksi. Anna Jussintytär oli vedonnut asiassa maaherraan.¹³²

Kirjuri ja piika olivat vakaasti päättäneet mennä naimisiin vastoin yleistä mielipidettä. Rijknäckin suku oli vastaan liittoa ja kämnerinoikeudessa kehoitettiin kirjuria harkitsemaan tekojaan, suositeltiin siis taipumista suvun tahtoon. Piika Anna osoitti vetoomuksellaan maaherralle suhteensa kirjuriin olevan kunniallisella pohjalla, eikä mitään lain vastaista ollut tapahtumassa. Käytännössä Annan ja Carl Gustavin tapaus oli harvinainen. Talonpoikaissuvusta kotoisin oleva Anna ei kelvannut Rijknäckin miniäksi, varsinkaan kun hän oli piika. Anna ja Carl Gustav tiesivät varmasti kihlauksensa saavan vastustajia. Seurauksena kihlauksesta olikin välitön negatiivinen aseman muutos Carl Gustavin kohdalla. Hän joutui jättämään kirjurin tehtävät Turussa ja muuttamaan Hämeenlinnaan varuskunnan sekatyömieheksi. Anna jatkoi piikana Saloniuksella. Huomattavaa on hovioikeudenneuvos Saloniuksen tuki piialleen tämän oikeusjutussa. Anna ei voinut kuin vedota hyvämainaisuuteensa ja toivoa isäntänsä tuon auttavan. Carl Gustav tunnusti rakkautensa ja osoitti koko yhteisön edessä uhmaavansa sukunsa tahtoa.

Kuinka kihlaparille lopulta kävi, jää hämärän peittoon¹³³, mutta heidän tapauksensa osoittaa perheen roolin ja talon isännän aseman merkityksen, oikeudenmukaisuuden periaatteen toteutumisen ja yksilön, tässä tapauksessa piian, kunnian olevan avainasemassa säätyrajoja uhkaavia konflikteja ratkaistaessa.

¹³² KA TKO 5.4.1736:291; 14.4.1736: 332-334; 17.11.1736: 842-843; 13.12.1736:984-987. Lisäksi vrt. Taulukko 2 piikojen aviomiesten ammasteista. Vihittyjen parien luettelosta ei löydy kirjuria piian puolisona. KA Turun suomalainen seurakunta Vihityt II 1722-1740.

4.3. Avioliiton myötä pois palveluksesta?

Palveluksessa oli siis pääosin nuoria, potentiaalisessa avioitumisiässä olevia ihmisiä. Vaikka palvelusajan katsottiinkin olevan myös puolison etsimisen aikaa, palkollisten avioliittoihin kesken pestuukauden suhtauduttiin lain kirjaimen perusteella kielteisesti. Riskinä oli, että talo menettää palvelijansa pariskunnan halutessa saman katon alle, mikä olisi aiheuttanut pestuusopimuksen rikkomisen. Kesken pestuukauden talosta lähtenyt palvelija oli velvollinen korvaamaan isäntävälle aiheutuneet taloudelliset menetykset joko rahana tai etsimällä tilalleen kunnollisen sijaisen. Palkollinen luonnollisesti menetti palkkansa jäljellä olevan palvelusajan osalta.¹³⁴ Turun palkollisväestöön kuuluvien avioliittojen määrää tarkasteltaessa asia ei kuitenkaan ole yksiselitteinen. Huolimatta avioliiton solmimisen aiheuttamista ongelmista työn suhteen, Turun suomalaisen seurakunnan vihittyjen luettelon mukaan, 1720-luvulla vihittyjä piikoja on paljon. Renkejä vihittyjen luettelossa on vain muutamia, mistä voi päätellä renkien eroavan palveluksesta ennen avioliiton solmimista. Toisaalta, kuten luvussa kaksi on todettu, kyseisellä vuosikymmenellä Turussa työskenteli piikoja suhteellisesti paljon enemmän kuin renkejä.

Miehen vastuulla avioliitossa oli huoneenhallitus ja perheen elättäminen, joten miehellä oli oltava mielellään joku muu ammatti kuin rengin pesti. Näin teoriassa, mutta 1720-luvun lopun ja 1730-luvun vihittyjen luettelossa renkien ja piikojen avioliitot näyttävät hyvin tavallisilta. 1730-luvulla Turun väkiluku kasvoi ja porvarien taloudellinen asema vakautui jälleen, jolloin rengeille riitti töitä. Vihittyjen luettelon tarkastelun perusteella ainakaan 1730-luvun turkulaisilla isäntäväillä ei voinut yleisesti ottaen olla mitään palkollisten avioliittoja vastaan.

Vihittyjen luettelossa miesten ammattiasema on esitetty naisten ammattia ja asemaa selkeämmin. Tosin porvari on yleisin ammattinimike, eikä sitä ole eritelty tarkemmin. Taulukon ryhmä ”muut” kattaa sekalaisen joukon miesväkeä nuoresta miehestä loisiin, mittamiehiin, sekatyömiehiin laivureihin ja talonpoikiin. Vihityt naiset on merkitty sen

¹³³ Perheen vaiheita jäljitettiin tuloksetta Turun ja Hämeenlinnan seurakuntien historiakirjoista. Ks. www.genealogia.fi/hiski?fi.

¹³⁴ Nygård 1989, 119, 121.

sosiaalisen aseman mukaan, mikä heillä oli ennen avioliiton solmimista. Luettelossa on leskiä, neitejä tai epämääräistä asemaa osoittavalla naimen-nimityksellä merkittyjä.

Taulukko 2: Turun piikojen avioliitot aviomiesten ammattien mukaan vuosina 1722-1740:¹³⁵

vuosi	porvari	käsi-työläinen	kisälli	renki	vahtimies	kirvesmies	sotilas	ajuri	laivuri	muut	yhteensä
1722	6	2	-	1	2	1	4	-	-	9	15
1723	6	-	1	-	3	1	1	-	-	10	22
1724	5	1	-	-	2	1	-	-	-	5	14
1725	4	-	1	-	-	1	3	-	-	5	14
1726	3	3	1	1	4	-	3	-	-	3	18
1727	1	2	1	2	1	-	2	-	-	4	13
1728	1	2	2	5	-	3	-	-	-	3	16
1729	-	-	5	-	2	1	2	-	-	5	15
1730	2	-	1	7	2	3	4	-	-	6	25
1731	3	2	2	3	-	7	1	-	-	3	21
1732	2	6	4	6	1	4	-	2	-	1	26
1733	2	1	3	8	-	1	1	1	2	2	21
1734	-	4	2	1	3	-	-	1	1	5	26
1735	2	-	4	8	2	4	1	1	1	3	28
1736	3	4	3	3	-	3	-	3	4	-	23
1737	1	2	10	4	1	3	4	2	1	5	33
1738	1	3	6	3	2	6	1	1	5	6	34
1739	3	1	7	3	-	2	1	1	1	6	25
1740	2	1	-	15	-	-	-	-	-	20	38

¹³⁵ KA Turun suomalainen seurakunta, Vihityt II 1722-1740. Vrt. Helsingin naispalkollisten puolisoitten ammatit 1700-luvun lopulla, Herrala 1997, 53.

Huolimatta porvarismiesten huomattavasta osuudesta piikojen aviomiehinä heti isonvihan päätyttyä, yhtään kauppiasta ei ollut vihitty piian kanssa, vaan heidän morsiamensa olivat aina neitejä tai leskiä. Säätyrajoja on siis noudatettu, kun kyseessä on ollut yhteiskunnan ylempiin kerroksiin kuuluneiden avioliitot. Tavallinen pienporvari tai käsityöläinen on voinut avioitua piian kanssa ilman säätyrajojen järkkymistä. On otettava huomioon, ettei välttämättä rajat olleetkaan uhattuina, koska piikoina saattoi toimia porvaristoon ja käsityöläisiin kuuluvien sukujen tyttäriä. 1730-luvun kuluessa piikojen avioliitot porvaristoon kuuluvien miesten kanssa vähenevät ja käsityöläisten, kisällien, renkien ja kirvesmiesten osuus piikojen aviomiehinä kasvaa. Voisi olettaa syyn olevan rauhan ajan palautumisessa ja Turkuun suuntautuneissa muuttajissa. Palvelusväki ja muu työväestö, esimerkiksi kirvesmiehet ja ajurit, tulivat Turun ulkopuolelta. Ehkä myös säätyrajat tiukkenivat jälleen poikkeustilan ollessa ohi, kuten suvun suhtautuminen kirjuriin ja piian kihlaukseen edellä osoitti. Huomattavaa on kuitenkin käsityöläisten osuus. Käsityöläiset, jotka valitsivat piian puolisoiksi, olivat yleensä suutareita, räätäleitä, värjäreitä ja kutojia, joukossa muutama muurarimestari ja pellavankutojamestari. Myös kisällit edustivat yleensä edellä mainittuja käsityöläisryhmiä. Kisällien ja piikojen avioliitot yleistyivät huomattavasti 1730-luvulla edelliseen vuosikymmeneen verrattuna. Vuoden 1740 suuri luku sarakkeessa ”muut” selittyy siten, että kyseisenä vuotena piian otti vaimokseen kymmenen sekatyömiestä ja kahdeksan leskeä. Muina vuosina sekatyömiehiä meni piikojen kanssa naimisiin noin yhdestä kolmeen ja miespuolisia leskiä ei esiintynyt vihittyjen luetteloissa juuri lainkaan.

Entä renkien avioituminen? Oliko rengin vaimo aina piika? Yleistäen näin voi sanoa, etenkin 1730-luvun osalta, kuten edellä on todettu. Vuosina 1728-1740 renkien vaimoiksi vihittiin kuusi leskeä, seitsemän porvarin tytärtä ja viisi naishenkilöä. Vuosittain renkejä vihittiin näihin ryhmiin kuuluneiden naisten kanssa yhdestä kolmeen paria. Vuosina 1731 ja 1735 renkejä ei mennyt naimisiin muiden kuin piikojen kanssa. Renkien avioliitoissa porvarien tyttärien kanssa tuskin oli kyseessä säätykierto, vaan renkit olivat todennäköisesti pienporvareiden poikia, kuten morsianten voi olettaa olleen pienporvarien tyttäriä, etenkin kun he ovat olleet suomalaisen seurakunnan

jäseniä. Varakkaammat porvarit kuuluivat ruotsinkielisiin ja kuuluivat Turun ruotsalaiseen seurakuntaan.¹³⁶

Turun ruotsalaisen seurakunnan vihittyjen luettelo alkaa tämän työn aikarajauksen kohdalla vuodesta 1736. Katsaus vuosien 1736-1740 vihittyjen luetteloon paljastaa palvelusväkeen kuuluneiden avioliittojen osuuden hyvin pieneksi verrattuna muihin seurakunnassa vihittyihin. Palvelusväki kuuluikin suurimmaksi osaksi Turun suomalaiseen seurakuntaan. Renkejä ei ole ruotsalaisen seurakunnan luettelossa. Neljän vuoden aikana avioitui yhteensä yksitoista piikaa. Vuosina 1736 ja 1739 vihittiin kumpanakin kolme piikaa ja vuosina 1737 ja 1738 avioliittoon astui molempina vuosina kaksi piikaa. Vuonna 1740 vihittiin yksi piika. Piikojen aviomiehet olivat neljässä tapauksessa käsityöläisten tai kisällien ryhmään kuuluvia: kammantekijämestari, viilantekijä, räätälin kisälli ja tupakantekijän kisälli. Lisäksi kaksi kirvesmiestä, tullitarkastaja, hovioikeuden vahtimestari, opiskelija ja rakuuna veivät piian vihille kyseisinä vuosina. Yksi mies oli ilman ammattinimikettä.¹³⁷

Avioliitto on voinut merkitä piialle nousua sosiaalisessa arvoasteikossa muutoinkin kuin vaimon asemaan pääsyä, esimerkiksi avioituessa käsityöläismestarin kanssa. Säätykierto oli kuitenkin melko harvinaista ja usein vanhemmat vastustivat lastensa epäsäätyisiä avioliittoja, jopa siinä määrin, että statukseltaan ylemmän suvun edustaja menetti perheensä tuen ja edessä oli säätykierto alaspäin, kuten edellisessä kihlautumista käsitellyssä luvussa todettiin.¹³⁸

Piikana toimineen naisen palkollisena jatkaminen avioitumisen jälkeen riippui taloudellisista seikoista. Porvarissäätyyn avioituneet tuskin jatkoivat piikomista, mutta tilanne oli toinen sotilaan tai rengin vaimolla. Jos miehen työt toivat leivän pöytään saattoi vaimo hyvin lopettaa piikomisen ja kenties siirtyä käsityöläiseksi tai miehen työstä riippuen avustamaan aviomiestään, kuten usein käsityöläisten ja kauppiaiden keskuudessa. Vaimojen työ yleensä toi lisäansioita miesten ollessa perheen pääelättäjiä.¹³⁹ Piian ja rengin avioituttua keskenään voi olettaa heidän jatkaneen palkollisina lakia noudattaen pestuukauden loppuun tai enintään muutaman vuoden

¹³⁶ KA Turun suomalainen seurakunta, Vihityt II 1721-1740.

¹³⁷ KA Turun ruotsalainen seurakunta, Vihityt I 1736-1740.

¹³⁸ Ks. myös Herrala 1997, 54-60.

ajan. Iäkkäät palvelijat eivät olleet kovin yleisiä, palvelus oli nuorten työtä. Palkollisen avioituminen ei välttämättä merkinnyt välitöntä palvelusajan loppumista, vaikka pääsääntöisesti niin voikin sanoa.

¹³⁹ Vainio-Korhonen 1998, 32.

5. HUONO PALVELIJA UHKASI PATRIARKAALISTA JÄRJESTYSTÄ

5.1. Varastaminen oli vakava rikos

Turun kämnerinoikeuden tuomiokirjoissa esiintyy harvakseltaan varkaustapauksia, joissa osapuolena ovat isäntä ja palkollinen. Tapaukset ovat esiintyessään niin vakavia, ettei niiden ratkaisua voitu saada aikaan kämnerinoikeudessa, vaan käsittely siirtyi aina raastuvanoikeuteen. Luultavasti pikkunäpistykset olivat sellaisia asioita, jotka eivät tulleet julkiseen käsittelyyn, vaan ne selvitettiin isännän ja palvelijan kesken.

Mistä sitten oli kyse, kun palvelija syyllistyi törkeänä pidettyyn tekoon, isännältään varastamiseen? ”Varaspalvelijoita” ei voi pitää millään tapaa rehellisistä palvelijoista poikkeavana ryhmänä, eikä edes omana ryhmänään. He tuntuvat olevan kunniallisia palkollisia, joilla on lailliset pestuusopimukset. Mikä sai kunniallisena pidetyn palkollisen varastamaan? Tekikö tilaisuus varkaan? Oliko kyseessä muutakin kuin oman materiaalisen edun tavoittelua?

Liisa Jussintytär oli ollut palttinankutoja Corellin leskellä, Kristiina Kruusilla, piikomassa puolen vuoden pestuusopimuksella alkuvuodesta 1737. Hän oli kuitenkin lähtenyt talosta ennen sovittua ajankohtaa ja rikkonut siten pestuusopimusta. Syyksi lähtöönsä Laitilasta irtolaisena pidätetty Liisa sanoi, että Kruusin kisälli oli kohdellut häntä väkivaltaisesti. Leski Kruus ei uskonut syytöstä ja ilmoitti julkisesti, ettei halua Liisaa takaisin palvelukseensa, koska hän oli aiheuttanut lesken taloudessa enemmän haittaa kuin hyötyä varastelemalla ruokaa ja juomaa. Kisälli Erik Sandberg ja piika Anna Greta Giers todistivat Liisan käytöksestä raskauttavia seikkoja. Liisan piiankirstusta oli löytynyt lapsen sarkavaatteet, miesten paita ja naisten villasukat. Sen lisäksi hän oli varastanut leipää ja maltaita sekä vienyt kellarista paloviinaa Kristiina Kruusin ollessa Tukholmassa. Viinat hän oli juonut emäntänsä talossa Luostari-korttelissa asuneen vanhan vaimon kanssa. Naisten juomingit eivät olleet kaunis näky. Liisa oli kertoman mukaan oksennellut talousastioihin ja paikka oli löyhkännyt vielä useita päiviä jälkeenpäin.¹⁴⁰

¹⁴⁰ KA TKO 5.9.1737: 933-935; 14.9.1737: 952-957; 17.9.1737: 966-968. Naisten juopottelua pidettiin yleisesti tuomittavana ja häpeällisenä. Asiasta tarkemmin ks. Vilkuna 1995, 279-280.

Liisa oli syyllistynyt emäntänsä pettämiseen varastamalla ruokaa ja ryyppäämällä hänen paloviinansa. Juopottelu oli johtanut holtittomaan käyttäytymiseen emännän talossa. Hän ei selvästikään ollut totellut häntä ylemmässä asemassa olleita kisälli Sandbergia ja piika Anna Greta Giersiä¹⁴¹, jotka olivat epäilemättä ojentaneet häntä emännän poissa ollessa. Hyvin todennäköisesti Liisan valitukset kisällin väkivaltaisuudesta liittyivät juopotteluun. Voi olettaa kisällin kyllästyneen piian rellestämiseen ja rankaisseen häntä. Piian olisi pitänyt ahkeroida askareissaan, mutta hän aiheutti vain häpeää talolle käytöksellään. Kisälli oli tavallaan isäntä talossa, tai ainakin korkea-arvoisin henkilö, emännän poissa ollessa. Mahdollista on myös, että kisällistä olisi ollut tulossa isäntä ja mestari, käsityöläislesket kun saattoivat mennä naimisiin kisälliensä kanssa¹⁴². Väkivaltaisuuksella ja rankaisulla oli eroa, joten leskirouva Kruus ei ehkä siksi uskonut Liisan syytteitä. Kruusin näkökulmasta piika ansaitsi kurituksen käytöksestään. Lisäksi Liisan asemassa olevan oli muutenkin vaikea syyttää ketään. Hänen maineensa oli mennyt varkauksien ja juopottelun myötä.

Oliko Liisan käytös kapinaa ylempiään kohtaan? Ilmeisesti hän ei uskaltanut niskoitella suoraan emännälleen, koska teki rikkomuksensa, kun emäntä oli matkalla Tukholmassa useita päiviä, ellei muutamia viikkoja. Hän oli selvästi talouden sisäisessä hierarkiassa alimmalla tasolla, hänen tuli totella kaikkia. Ehkä hän emännän poissa ollessa uskalsi ottaa askeleen hierarkian rappusissa. Liisa tiesi rikkovansa sääntöjä ja lakia vastaan, mistä kertoo hänen karkumatkansa. Emännän paluu oli pelottava Liisa kannalta ja hän päätti paeta syynään kisällin antama kuritus. Liisa otti hetkeksi ohjat omiin käsiinsä, mutta joutui ojasta allikkoon hierarkkisessa yhteisössä, jossa jokaisen oli pysyttävä hänelle osoitetussa paikassa.

Varasteleva palkollinen ei aina ollut talon heikoimmassa asemassa. Kauppias Esaias Wechterille tuli kosolti harmia ja taloudellisia tappiota vuonna 1727 pestaamansa rengin, Mikko Kristianinpojan vuoksi. Tammikuussa 1728 oli selvinnyt, että kauppiaan Tukholman matkan aikana kauppapuodista oli hävinnyt kaikenlaista. Kauppias vaati korvausta kadonneesta säkillisestä juustoja ja samoin korvattavaksi puodin kadonneet

¹⁴¹ Anna Greta Giers oli korkea-arvoisesta, mutta köyhtyneestä, suvusta. Hän toimi palttinankutojan lasten opettajana ja piikana. Hänen statuksensa oli tavallista palvelijaa korkeampi taustansa vuoksi ja siitä osoituksena hänellä oli muun muassa oikeus käyttää hienompia vaatteita kuin rahvas. KA TKO 13.10.1736: 685, 687.

¹⁴² Vrt. Kallio 2000, 51-53.

käteisvarat, yhteensä 700 kuparitaalaria. Lisäksi Mikko oli vienyt puotipoika Mikael Carpaukselta säästöt, yhteensä 30 kuparitaalaria ja kaksi karoliinia. Kauppias Wechter moitti renkinsä olleen kaiken kukkuraksi laiska ja aina väsynyt, koska vietti yönsä ulkona kaupungilla. Puotipoika Carpaus kertoi kuulleensa kerran yöllä, rengin liikkuvan puodissa. Hän meni katsomaan, mitä siellä sillä kertaa tapahtuisi ja tavannut rengin humalassa hattu päässä. Mikko-renki oli kehuskellut tehneensä elämänsä kaupat, juopotelleensa puuseppä Poran kanssa ja ostaneensa hienon hatun. Mikko oli jatkanut tarinointiaan käskemällä puotipojan lähteä kauppiaan palveluksesta ja vakuutellut voivansa hankkia hänelle renkivoudin paikan maaherran palveluksessa.¹⁴³

Lähes yhtä törkeäksi varkaudeksi voisi luokitella kauppias Johan Nettelbladin piian, Maria Heikintyttären isännältään varastamisen. Paitsi isännältään, Maria oli varastanut Nettelbladin vierailta, herra Ehrenstolpelta ja herra Sandvikilta, rahapussit heidän nukkuessaan. Piian katsottiin olevan korvausvelvollinen herroille yhteensä 47 kuparitaalaria ja 11 äyriä. Piika oli kuitenkin käyttänyt rahat kenkiin, sukkiin, paitaan, kahteen damastimyssyyn ja esiliinakankaaseen. Lisäksi hän oli ostanut rahoilla maitoa, mikä ei kauppiaan mukaan voinut ainakaan nälästä johtua, koska Marialla oli ollut hallussaan koko talouden avaimet ja näin ollen pääsy kauppiaan ruokavarastoille kauppiaan ollessa rouvineen maalla. Marian varkaudet olivat epäilemättä olleet kova kolaus Nettelbladille, olihan kauppias uskonut hänelle luottopiian tehtävät luovuttaessaan hänelle talouden avaimet. Kauppiaan taloudesta oli piian kirstun kätköihin hävinnyt pellavaa, syvä tinalautanen, hieno damastiliina ja kuten kauppias itse sanoi, luultavasti myös paljon muuta, mitä hän ei ollut vielä huomannut. Maria ei voinut kieltää häntä vastaan nostettuja syytteitä. Odottaessaan oikeudenkäyntiä kaupungin säilössä, hän oli pyytänyt vahtimieheltä lupaa saada puhua emäntänsä kanssa. Hän olikin tunnustanut kaiken Nettelbladin vaimolle pormestarin läsnä ollessa. Emännältään hän pyysi myös lupaa päästä pois vankeudesta odottamaan oikeudenkäyntiä. Pyyntöön ei suostuttu ja kuten edellä mainituissa tapauksissa Mariankin varkaudet päättyivät raastuvanoikeuteen käsiteltäviksi.¹⁴⁴

Vaikuttaa siltä, että sekä Mikolla Wechterin palveluksessa että Marialla Nettelbladin piikana oli hyvät pestupaikat. Maria toimi niin sanottuna avainpiikana, kutakuinkin

¹⁴³ KA TKO 4.1.1728: 2-5.

¹⁴⁴ KA TKO 3.3.1736: 184-192; 13.3.1736: 210.

emännän sijaisena, isäntäväen poissa ollessa ja ilmeisesti kauppiaan renki-Mikollakin oli vastuullisia tehtäviä isännän Tukholman matkan aikana. Molemmat olivat palkollisenuran huipulla varsinkin verrattuna palttinankutojan lesken Liisa-piikaan. Mikolla ja Marialla ei ollut motiivina puutteeseensa varastaminen, vaan heillä oli muut motiivit. Molemmat halusivat rahaa ja myös ylellisyyttä, joka ei ollut sallittua rahvaalle. Mikko rikkoi hierarkian rajat ja hyvät tavat käyttämällä hattua, joka oli vain säätyläisille varattu asuste. Hyvien tapojen mukaan hattu piti lisäksi ottaa päästä pois, kun astuttiin taloon sisään.

Yhteisenä nimittäjänä Marialla, Liisalla ja Mikolla, ja heidän tapauksillaan, on rikoksen tekeminen isännän tai emännän ollessa poissa talosta. Luonnollisesti varkaudet oli helpompi toteuttaa tällöin, mutta etenkin piikojen puheesta selviää heidän pelänneen tai ainakin kunnioittaneensa isäntäväkiään. Häpeä oman kunnian menettämisestä saattoi vaikuttaa piikojen reagointiin tilanteissa. Maria halusi tunnustaa tekonsa nöyrästi emännälleen anoen samalla lievennystä pidätysmääräykseensä. Liisa taas katsoi parhaimmaksi karata talosta ja koko kaupungista tapahtumien jälkeen.

Mikko sen sijaan ei ainakaan kämnerinoikeudessa näyttänyt minkäänlaisia katumuksen merkkejä. Hän kommentoi vain sanoakseen, ettei varastanut puotipojalta kuin 18 kuparitaalaria ja 12 äyriä ja väittää, ettei hän voinut olla humalassa puotipojan kertomuksen mukaisesti, koska puuseppä Poran kanssa nautittu viinamäärä oli niin pieni. Toisaalta hänellä ei ollut enää mitään menetettävää. Hän oli varastanut isännältään suuren summan rahaa, keikaroinut hattu päässä humaltuneena ja houkutelut puotipoikaa jättämään pestinsä. Mikko oli rikkonut lähes kaikkia palvelijan asemaan ja pestuusopimukseen liittyviä lakeja ja tapoja vastaan. Puotipojan houkuttelemisen isäntänsä jättämiseen toisen hyväksi oli myös rangaistava teko.

Näyttääkin siltä, että patriarkalisuuden mukaisia lakeja toteutettiin kirjaimellisesti, kun kyseessä oli selkeä rikollinen toiminta isäntää vastaan. Piikojen ja renkien pienet näpistelyt isänniltä olivat helpommin rangaistavissa kotitalouden piirissä, mutta kun varkaus ylitti törkeyden rajan loukaten isännän valtaa vaadittiin ankarampia toimia. Kun isäntä veti palvelijansa oikeuteen varkaudesta, hän tavallaan halusi varmistaa esivallan avulla häntä ja normeja vastaan rikkoneen rankaisun.

Omistusoikeus oli kiistattoman loukkaamaton ja varkaan halveksuminen oli mentaliteetti. Tulkinnan varaa ei ollut missään, vaan rikokset todettiin tapahtuneiksi ja lähetettiin edelleen käsiteltäviksi raastuvanoikeuteen. Sovittelu ei voinut tulla kysymykseenkään, kun palvelusväkeen kuuluvat loukkasivat isäntänsä omaisuutta ja kunniaa, rikkoivat kuuliaisuuden periaatteen ja pettivät näin isäntänsä. Kyseessä oli kolmisäätyoppia tulkiten lapsen rikos vanhempia vastaan. Palvelijat loukkasivat sekä omistusoikeutta että patriarkalisuuden periaatteita varastamalla isäntäväeltään.

Turussa tapahtui 1700-luvun alkupuolella vähän varkauksia. Palkollisen varastaessa isännältään kyseessä oli usein pikkuvarkaudet. Varaspalkollisia voidaan pitää tilaisuutensa huomanneina ”amatööreinä”. Olisi tuskin ollut edes mahdollista ”ammattimaisesti” huijata isäntäväkeä koko pestuun ajan kiinni jäämättä. Kuitenkin Lindströmin mukaan Tukholman esimerkit 1400-luvulta 1600-luvulle kuitenkin nostavat palvelusväen esille yhtenä ”varasryhmänä” sotilaiden ja merimiesten lisäksi¹⁴⁵. Toisaalta Turun esimerkkien perusteella voisi sanoa, ettei palkollinen, joka jatkuvasti ”hankki lisätuloja” varastamalla yleensä varastanut omalta isäntäväeltään¹⁴⁶.

Österberg on analysoinut varkauksien vähäisyyttä Skandinaviassa keskiajalla verraten muuhun Eurooppaan. Hänen mukaansa selittäviä tekijöitä ovat Pohjoismaiden tasaisemmat varallisuuserot verraten feodalismien hallitsemaan Keski-Eurooppaan ja pohjoisen kaupunkien vähyys ja pienuus. Suurissa kaupungeissa oli enemmän asukkaita ja samalla enemmän mahdollisuuksia varkauksiin pienemmillä kiinni jäämisen riskeillä. Uudella ajallakaan varkauksien määrät eivät nousseet Skandinaviassa. Österberg onkin päätenyt näkemykseen, jonka mukaan Pohjolaan oli muotoutunut taloudellisten ja sosiaalisten rakenteiden mukana paitsi oma sääntöjen ideologia myös yleisempi omistusoikeutta korostava mentaliteetti.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Lindström 1988, 114.

¹⁴⁶ Tämän työn luku 4.4: varasteleva piika Maria Posti.

¹⁴⁷ Österberg 1988, 56-60.

5.2. Mikä sai palvelijan karkaamaan?

Karkaaminen oli palkolliselle viimeinen keino ja uhkarohkea yritys päästä eroon palveluspaikastaan ennen pestuusopimuksen umpeutumista. Karkaamiset olivat kuitenkin harvinaisia tapauksia. Nygård on painottanut, että karkaamisen ja tiheän työpaikan vaihdon syynä oli isäntäväen ja palkollisten huonot välit. Rengit karkasivat yleensä paremman palkan perässä tai tilanteessa, jolloin heitä uhkasi sotaväkeen värväytyminen isännän puolesta¹⁴⁸. Väkivaltaisuus vaikuttaa olleen pääsyy karkaamiseen ainakin piikojen osalta, mutta oliko karkaamiselle olemassa muita syitä? Oliko karkaaminen hetken mielijohde vai suunniteltu teko¹⁴⁹? Kuinka karanneisiin palvelijoihin suhtauduttiin kaupunkiyhteisössä? Vaikuttiko karkaaminen palvelijan tai talon maineeseen?

Palvelusväen karkaaminen näyttäisi olleen harvinaista Turussa 1720-1730-luvulla. Ajanjaksolta löytyi yhteensä neljä¹⁵⁰ tapausta, joissa kyse oli varsinaisesta karkaamisesta. Talosta luvatta poistuminen oli myös palvelijoiden rike. Kun luvaton poissaolo venyi yli kahden päivän mittaiseksi, lain mukaan kyseessä oli karkuruus. Omaa lomaa ottavan ja ryyppäämään retkahtaneen renginkin oli selvittävä takaisin isäntänsä taloon ennen kahden päivän umpeutumista, mikäli halusi selvitä pelkällä juopottelua seuraavalla rangaistuksella, nuhteilla, sakoilla tai rahattomana häpeärangaistuksella¹⁵¹.

Piika Maria Matintytär pakeni väkivaltaista isäntäänsä tammikuun lopulla 1733. Hän sanoi isäntänsä seppä Rundbergin lyöneen häntä kepillä ja työvälillä. Seppä ei myöntänyt edes kurittaneensa piikaa. Maria pakeni 20.1. markkinaväen mukana, mutta tuli takaisin kaupunkiin äitinsä luokse viikon jälkeen. Hän ilmoittautui itse korpraali Holmbergille tarkoituksenaan irtisanoutua julkisesti Rundbergin pestistä raatihuoneen oikeudessa. Maria kielsi kenenkään auttaneen häntä pakomatalla ja kertoi nukkuneensa heinäladoissa. Oikeudessa ihmeteltiin kovin, kuinka hän oli selvinnyt talvisäässä ilman apua, mutta Maria pysyi kertomuksessaan ja sanoi laittaneensa kaikki omistamansa

¹⁴⁸ Nygård 1989, 112-116.

¹⁴⁹ Wilmin mukaan karkaaminen oli yleensä hetken mielijohde. Hän on tulkinnut karkaamiset yhdeksi osoitukseksi palvelusväen spontaaniudesta verrattuna staattisiin isäntäväkiin. Wilmi, 1991, 174.

¹⁵⁰ Ensimmäinen karkaustapaus (Liisa Jussitytär) esitelty luvussa 6.1. varkaustapauksen yhteydessä.

vaatteet päälleen, jotta tarkeni yötkin karkumatkallaan. Seppä Rundbergin vaimo, Riitta Heikintytär, väitti Marin vain piileskelleen korpraali Holmbergin saunassa koko ajan, joten korpraali oli osasyyllinen ja avunantaja. Maria kieltäytyi jyrkästi menevänsä takaisin sepän taloon sanoen, että häntä saa uhata vaikka kuolema, mutta hän pyrkii kapteeni Rosenmüllerin pestiin. Marian annettiin pysyä päätöksessään ja hänen oli suoritettava sepälle vuosipalkkansa kahdeksan hopeataalaria ja pestirahansa 16 äyriä sekä aiheuttamansa kulut kolme taalaria hopeaa.¹⁵²

Mestari Gustav Hård oli tunnettu huonon isännän maineestaan. Kuitenkin jonkun oli aina pakko pestautua hänen palvelukseensa, vaikka odotettavissa oli kovaa kohtelua. Hårdin piioista kuitenkin vain yksi teki oman ratkaisunsa 1720-1730-luvulla. Mestarin Liisa-piika päätti lähteä kahdeksan päivää kynttelinpäivän jälkeen 1736 Turusta Lemun pitäjän Kainun kylän rustholliin, missä hänen äitinsä asui. Liisan tuli maksaa palkkansa ja pestirahansa lisäksi aiheuttamansa kulut Hårdille.¹⁵³

Molemmissa tapauksissa piioilla oli paikka mihin karata ja Marialla lisäksi tiedossa uusi työpaikkakin. Voidaan siis olettaa karkaaminen olleen yleensä harkittu teko, vaikka seuraukset pestuusopimuksen rikkomisesta kävivätkin karannen palkollisen kukkaron päälle. Kuten Nygård on todennut, saatiin kaikki karkurit yleensä kiinni ja vietiin oikeuteen, jossa heidän todettiin olevan velvollisia maksamaan palkkansa takaisin entiselle isännälleen, elleivät suostuneet jatkamaan talossa¹⁵⁴. Toisaalta karkaamista voi myös pitää avunhuutona yhteisölle. Palkollisten epäinhimillistä ja epäoikeudenmukaista kohtelua ei hyväksytty. Koska laittomat pestistä lähtemiset olivat niin harvinaisia, ne varmasti herättivät huomiota ja puhuttivat kaupunkilaisia. Tieto ja puheet karanneesta palkollisesta saattoivat vaikuttaa talon maineeseenkin, mikä taas vaikeutti uusien palkollisten löytämistä. Palkollisen maineeseen karkumatka ei välttämättä vaikuttanut.

Kolmas karkaustapaus poikkeaa edellisistä. Akatemian rahastonhoitajan Johan Petter Flachseenin rouva, Brigitta Sund totesi harmikseen juuri joulun alla vuonna 1734

¹⁵¹ Tämän työn luku 4.2.: juopottelemaan ratkenneen rengin tapauksessa oli korostettiin, että hän oli viipynyt poissa kaksi päivää, ei enempää.

¹⁵² KA TKO 31.3.1733: 47-51; 5.2.1733: 63-69; 12.2.1733: 85-88.

¹⁵³ KA TKO 13.3.1736: 206-210.

¹⁵⁴ Nygård 1989, 113-115.

piikansa Anna Jussityttären karanneen hänen poissa ollessaan. Rouva oli kohdellut piikaansa hyvin. Hän oli maksanut mukisematta sakot, kun piika oli kulkenut hienoissa vaatteissa ja joutunut vastaamaan ylellisyysasetuksen rikkomisesta. Tulistuneena rouva ilmoitti, ettei halunnut piikaa takaisin, kun vielä hänen karkumatkinsa aikana oli yksi talon ikkunoistakin rikkoutunut. Anna ei jäänyt sanattomaksi hänkään ja julisti, ettei ollut tulossakaan takaisin pestiin. Hän myönsi olleensa poissa enemmän kuin kaksi päivää. Hän oli ensin mennyt kotikyläänsä, Suur-Lohjan Moisioon synnyttämään lapsensa, mutta tullut sitten takaisin Turkuun. Hän oli kuitenkin joutunut olemaan paljon poissa talosta, koska kävi kirjoittamassa kirjeitä perheelleen ja sukulaisilleen, jotka asuivat Uudellamaalla. Palkollisasetuksen mukaan Anna joutui maksamaan Brigitta Sundille pestuurahansa kuparitaalarin ja 16 äyriä ja vuosipalkkansa 24 taalaria kuparia sekä rikkoutuneesta ikkunasta neljä kuparitaalaria ja 16 äyriä. Lisäksi rouva vaati takaisin maksamansa kuuden kuparitaalarin ylellisyysakkorahat, jotka hän oli kaiken kukkuraksi joutunut lainaamaan.¹⁵⁵

Annan pestuupaikka vaikutti ulospäin hyvältä, siksi rouvan oli helppo osoittaa tuotumuksensa kiittämättömälle ja uppiniskaiselle piialle. Hän oli hyvä emäntä ja piika huono palvelija, jonka siveettömyyskin tuli todistetuksi aviottoman lapsen syntymän myötä. Luultavasti häpeä aviottoman lapsen syntymästä sai Annan tekemään päätöksensä. Hänen keinonsa selvitä lapsensa kanssa ilman pestiä velkoineen olivat vähissä. Hän turvautui sukulaisiinsa. Annan aikeena oli mitä ilmeisimmin päästä pois Turusta.

Annan tapaus vahvistaa käsitystä pakenemisen syistä: tilanne pestissä oli käynyt kestävämmäksi. Esimerkkien karkaamispäätöksen tehneet piikat myös turvautuivat sukulaisiinsa tai äitiensä tukeen. Vaikka isäntäväen ja palkollisten välinen suhde oli kuin perheenjäsenten välinen suhde niin lain mukaan kuin suoraan kolmisäätyopistakin luettuna, ei se ulottunut kuitenkaan biologisten vanhempien ja suvun antaman turvan mittakaavoihin. Isäntäväki oli perhe, joka antoi palkolliselle elannon ja laillisen turvan sekä aseman yhteisössä, mutta palvelijan vanhemmat antoivat viimekädessä sellaista henkistä tukea jälkeläisilleen, jota piika tai renki ei voinut saada parhaimmaltakaan isäntäväeltä. Biologisten perheenjäsenten välit erosivat aina suhteessa talon muuhun

¹⁵⁵ KA TKO 14.12.1734: 891-896.

väkeen. Patriarkaalisuus ilmeni eri tavalla paitsi paikallisyhteisössä, myös talon sisäisessä verkostossa.¹⁵⁶

5.3. Myrkytysyritys – äärimmäinen rikos

Turussa ei tapahtunut henkirikoksia tutkittuna ajanjaksona. Siksi erikoisena tapauksena nousi esille kultaseppä mestari Henrik Biörmanin¹⁵⁷ ja piikansa Riitta Sakariaantytären välien selvittely maaliskuussa 1726. Tavalliselta näpistelyltä näyttänyt piian rike paisui murhayrityksen mittoihin.

Kultaseppä Biörman syytti Riittaa ensin vain pikkutavaroiden ja ruuan varastelusta. Biörman oli myös kurittanut Riittaa varkauksista. Kuulusteluissa kävi ilmi, että piika oli pyytänyt kultaseppän puotipoikaa hankkimaan hänelle vähän elohopeaa, jolloin kultaseppä Biörman lisäsi syytteisiin myös myrkytysyrityksen. Riitta vakuuttaa, ettei hänellä ollut aikomusta tosissaan myrkyttää isäntäänsä, vaikka olikin pyytänyt elohopeaa puotipoika Johan Callelta.¹⁵⁸

Mestarin mukaan piialla oli selkeät aikeet hänen myrkyttämiseensä, koska Riitta oli useita kertoja pyytänyt Johania hankkimaan elohopean. Marianpäivänä Johan olikin sitten tuonut myrkytysainetta Riitalle, jolloin Riitta oli alkanut epäroidä kostonhalussaan. Riitta väitti Johanin sanoneen, sen olevan sama, kumpi heistä myrkyttäisi kultaseppän, joten Riitta voisi sen tehdä aivan yhtä hyvin. Puotipoikakin oli nimittäin saanut osansa Biörmanin kurituksesta ja valittanut siitä Riitalle, jolloin Riitta oli tokaissut Johanillakin olevan syytä isännän myrkyttämiseen. Johanin kertomuksen mukaan taas Riitta oli käskenyt häntä myrkyttämään heidän isäntänsä. Johanin mukaan Riitta oli myös sanonut oivallisen myrkytystavan olevan myrkytysainetta sekoittamisen isännän juomaan ja korosti Riitan painostaneen häntä moneen kertaan.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Vanhempien ja lasten välisestä tunnesiteestä esim. Österberg 1988, 145.

¹⁵⁷ Henrik Biörmanin ammattinimike on tuomikirjan mukaan kultaseppä, mutta Nikulan esittämässä kultaseppien nimiluettelossa häntä ei ole. Sen sijaan sekä Nikulan nimiluettelossa että Turun seurakuntien kirkonkirjoissa esiintyy Henrik Biörman niminen värjärimestari. Nikula 1970; kirkonkirjat esim. www.genealogia.fi/hiski?fi.

¹⁵⁸ KA TKO 30.3.1726: 414-417; 5.4.1726:454-460; 6.4.1726: 460-465.

¹⁵⁹ KA TKO 30.3.1726: 414-417; 5.4.1726:454-460; 6.4.1726:460-465.

Kaupunginpalvelijan tullessa pidättämään Riittaa oli hän itkenyt ja pyytänyt anteeksi isännältään toimiaan. Biörman kielsi antaneensa anteeksi. Asia jätettiin raastuvanoikeudessa ratkaistavaksi, jolloin tarkemman tutkinnan kohteeksi joutui myös puotipoika Johan Callen.¹⁶⁰

Kultasepän alaiset olivat joutuneet kurituksen kohteeksi ja halusivat kostaa isännälleen. Riitta ja Johan syyttelivät toinen toistaan kämnerinoikeudessa, koska idean alullepanija oli tavallaan enemmän syyllinen. Toinen voisi aina vedota joutuneensa painostetuksi tai houkutelluksi mukaan juoneen, jolloin syyllisyys näyttäisi vähäisemmältä.

Elohopea oli suhteellisen harvinainen aine ja aikeet se myrkytyskäyttöön aiheuttivat epäilemättä kylmiä väreitä aikalaisille. Arsenikki oli tunnettu myrkyllisenä aineena, mutta elohopeaa käytettiin muun muassa lääkkeenä kupan hoitoon. Turusta tunnetaan yksi ”elohopeamurha” vuodelta 1643, mutta piian ja puotipojan sanailu elohopean käytöstä isäntään on hyvin poikkeuksellista vakavalla asialla pallottelua. Ajatuskin, että vihamies saattaisi myrkyttää pahaa-aavistamattoman uhrin juoman oli kammottava.¹⁶¹

Kultaseppä Biörman oli alun perin suivaantunut näpistelevään piikaansa, joka vei nappeja ja pikkurahoja sekä joitakin tekstiilejä, joiden arvoksi oli kertynyt ajan myötä kadonneiden esineiden listan pidentyessä seitsemän kuparitaalaria. Lisäksi Biörman sanoi Riitan vieneen elintarvikkeita, mutta ilmoitti, ettei välitä periä menetetyistä ruuista mitään. Loppujen lopuksi myrkytysuunnitelma sai järkyttävyydessään kaiken huomion, vaikkeivät Riitta ja Johan luultavasti tosissaan olleetkaan elohopean isännän juomaan ujuttamisessa. Kuulusteluissa he vai syyttivät toinen toistaan, eikä oikeutta tuntunut kiinnostavankaan tarkempi kuulustelu. Asia siirrettiin myös suhteellisen nopeasti, kolmen istunnon jälkeen, raastuvanoikeuteen, vaikka yleensä kämnerinoikeudessa pyrittiin selvittämään tapauksien taustat yksityiskohtaisesti ennen asian siirtämistä eteenpäin.

Mikäli kultaseppä Biörman olisi ollut todella julma isäntä alaisilleen, olisi se varmasti ollut yleisesti kaupunkilaisten tiedossa. Hänen palkollisilleen olisi myös tullut monin tavoin halvemaksi karata palveluksesta, kuin kehitellä myrkyjuonia. Lisäksi murhat

¹⁶⁰ KA TKO 30.3.1726: 414-417; 5.4.1726:454-460; 6.4.1726:460-465.

¹⁶¹ Karonen 2000, Yhteisö ja ”suunniteltu” henkirikos Turussa vuonna 1643, 55-86.

ja tapot olivat harvinaisia rikoksia 1600-luvulta lähtien ja vakavien väkivaltarikosten määrä oli laskeva 1700-luvun puoliväliin saakka¹⁶². Ajatuksenkin tasolle jääneenä Riitan ja Johanin rikos oli vakava. He tekivät rikoksen kaikkia kolmisäätyopin hallituksia vastaan: isäntäänsä, lakia ja kirkon opetuksia vastaan. Yhteisön silmissä he olivat vähällä rikkoa viidettä käskyä, joka kuuluu ”Älä tapa”, joten heidän rikoksensa kohdistui myös itse Jumalaan hänen käskyjensä kyseenalaistamisen muodossa. Kostosuunnitelma kolhaisi kultasepän kunniaa. Hän ei itsekään luultavasti niinkään ollut peloissaan henkensä puolesta kuin kunniansa ja maineensa rikkumattomuuden puolesta. Tapaus saattoi viestittää kaupunkilaisille kultasepän olleen palkollisiaan tyhmempi, koska häntä hierarkiassa paljon alemmalla tasolla olevat piika ja puotipoika pääsivät keksimään moisen kammottavan juonen hänen selkensä takana.

Tapaus sotki piian ja puotipojan elämän. Edes Riitan katuvat anteeksipyynnöt eivät auttaneet, mikä osoittanee tapauksen olleen vakavampi kuin Riitta ja Johan olisivat ehkä koskaan aavistaneetkaan. Heidän maineensa oli mennyttä ja vapauskin vaakalaudalla. Paljon mahdollista oli myös, että heidän maineensa muuttui hieman pelottavaksi tai ainakin kammoksuttavaksi ihmisten puheissa. Kuolema oli pelottava asia, etenkin kun se ei tapahtunut luonnollisesti. Toisen ihmisen tai oman kuoleman toivominenkin oli kauhistuttava asia 1700-luvun alussa elävälle ihmiselle.

¹⁶² Esim. Ylikangas 2001, 4.

6. PALVELUSVÄKI PATRIARKAALISESSA KAUPUNKIYHTEISÖSSÄ

Palvelusväellä oli merkittävä asema isonvihan jälkeisen Turun jälleenrakennusvaiheessa. Piikojen lukumäärä yli kolminkertaistui ja renkien määrä kaksinkertaistui tutkimusajanjakson, vuosien 1722-1740 välisenä aikana. Palkollisten harteilla oli pääosa porvariston ammatteihin kuuluvien ruumiillisten töiden tekeminen. Ilman heitä kaupunki ei olisi tullut toimeen. Turku myös kiinnosti palveluspaikkana, koska se soi laajemmat mahdollisuudet pestuupaikan valitsemiseen kuin pienemmät paikkakunnat.

Isonvihan jälkeen suurvalta-ajalla kirkon julistama ja valtiovallan tukema kollektiivisuutta korostanut kolmisäätyoppi ei ollut enää kirkon virallisessa ohjelmassa ihmisten opetuksen tärkeimpänä asiana. Kolmisäätyoppi ei kuitenkaan heti lakannut vaikuttamasta ihmisten arkipäivään, olihan sitä saarnattu kirkoissa vuosikymmeniä.

Kolmisäätyoppiin sisällytetty isäntävalta kosketti erityisesti palvelusväkeä. Heidän tunnustettu asemansa työntekijöinä perustui isännän valtaan taloutensa jäsenistä. Palkolliselta vaadittiin nöyryyttä ja kunnioitusta, jonka isäntä palkitsi laillisella suojelulla eli palvelijan henkirahan maksamisella, palkalla ja asunnolla. Pestuu antoi palkolliselle myös virallisen aseman talonväen joukossa

Kuinka kolmisäätyoppi, patrarkkaalisuus ja perinteiset tavat näkyivät 1720-1730-luvun arjessa? Toiminnot yhteiskunnan virallisten instituutioiden, oikeuslaitoksen tai kirkon, piirissä paljastavat kolmisäätyopin mukaisten kunniakäsityksien ja hierarkkisuuden vaikutuksen. Viranomaiset pyrkivätkin pitämään yllä rahvaan kollektiivisuutta kontrollisyistä. Opin vaikutus tuntui kuitenkin myös ruohonjuuritasolla. Talon kunnia ja ylipäätään talonpidossa korostui kolmisäätyopin mukainen huoneenhallituksen merkitys yhteiskunnan peruspylväänä. Kiistat ja konfliktit isäntäväkien ja palkollisten välillä kertovat isäntäväen käyttävän kolmisäätyopin hierarkkista kunniakäsitystä perusteluina ajaessaan talon oikeuksia palvelijaan nähden. Toisaalta palvelusväki käyttää samaa keinoa hakiessaan oikeutta. Heillä oli asemansa, vaikka se olikin hierarkian pohjalla. Kunniallinen palkollinen oli yhtä pätevä ajamaan asiaansa kuin kunniallinen isäntä.

Isäntävaltaisuus ei jäänyt pelkästään kotitalouden piiriin kuuluvaksi, vaan se hallitsi koko yhteiskuntaa. Sen vaikutukset ja ihmisten patriarkaaliset toiminnot tulivat esiin eri tavoilla erilaisissa tilanteissa ja eri ryhmien kesken. Patriarkalaisuus oli joissain tapauksissa itsestäänselvyys. Piit ja rengit eivät esimerkiksi kyseenlaistaneet isäntien asemaa ja määräysvaltaa, vaikka saattoivat niskoitellakin sitä vastaan. Sen sijaan tietyissä muodoissa patriarkaaliset isännän ja emännän oikeudet palvelusväkeen nähden olivat hyvin tiedostettuja. Isäntäväellä oli oikeus kurittaa uppiniskaista palkollistaan opetustarkoituksessa ja kontrolloida palvelusväen elämää. Myös naapurusto oli tietoinen patriarkalaisista oikeuksista ja edesauttoi omalla toiminnallaan niiden toteutumista, koska he eivät suoraan saaneet isäntäväen ja palvelusväen välisiin asioihin. Kunnian ja maineen merkitys ja häpeän pelko korostuivat sosiaalisen paineen vaikuttamina. Yhteisö lujitti sosiaalisella kontrollilla patriarkalaisuutta.

Oli olemassa myös asioita, joihin kolmisäätyoppi ja patriarkalaisuus eivät vaikuttaneet tai vaikuttivat vain vähän. Nuorison seurustelu, ystävyysuhteet ja suhtautuminen avioliittojen solmimiseen olivat seikkoja, joissa päti rahvaan perinteiset käsitykset. Kirkkoa kauhistutti rahvaan esiaviolliset suhteet, mutta rahvas itse katsoi ne hyväksytyiksi. Avioton lapsi ei ollut kansalle kauhistus, jos pariskunnalla oli selvät aikeet yhteiseloon ja avioliittoon. Sen sijaan tuomittavaa oli saada avioton lapsi suhteesta, joka ei voinut syystä tai toisesta johtaa viralliseen vihkimiseen.

Käsitykset nuorison käyttäytymisestä eroavat myös esivallan ja alamaisten käsityksissä. Viranomaisten virallinen mielipide tuomitsi ilonpidon, tanssit, juopottelun ja epäilyksiä herättävät ystävyysuhteet, joissa kansa ei välttämättä nähnyt mitään pahaa. Toisaalta ihmisten kiinnostus toisten asioihin sai joskus pahansuopia piirteitä, jolloin erilaisten vaikuttimien kautta sosiaalinen kontrolli nousi tuomitsemaan nuorison ja erityisesti palkollisten käyttäytymistä. Toisaalta taas nuoren iän ja tietämättömyyden katsottiin olevan joskus olevan lieventävä asianhaara kämnerinoikeuden tapauksien ratkonnassa. Perinteiset tavat ja ajatusmallit eivät suodattaneet kirkon ja valtiovallan oppeja ja näkemyksiä lävitseen.

Kuinka ajatusmallit, mentaliteetit saadaan näkyviin? Miksi kämnerinoikeudessa käsitellyt palvelusväkiä koskevat tapaukset tulivat ilmi? Johdannossa luotu katsaus kasvatopsykologian teoriaan normatiivisten ja ei-normatiivisten tekijöiden

vaikutuksesta ihmisen kehitykseen osoittautuu pohdinnan arvoiseksi mentaliteettikysymyksen yhteydessä. Juuri ei-normatiiviset tekijät tuovat esiin mentaliteetteja ja mahdollisesti vaikuttavat hitaaseen prosessiin niiden muokkautumisessa ja muuntumisessa.

Epätavallinen, odottamaton nuoren ihmisen kuolema ja yhteisön jäsenten suhtautuminen siihen kertovat ihmisten mentaliteetista, heidän peloistaan, uskomuksistaan ja käsityksistään kuolemasta. Keväällä 1730 kaupungin viskaali Johan Lesles tutki hatuntekijämestari Salomon Sneiderin piian, Kirsti Jussintyttären, äkillistä kuolemaa (*hastiga död*). Salomon Sneider kertoi kuulusteluissa Kirstin valittaneen kaksi päivää ennen kuolemaansa olevansa hyvin sairas ja oksentaneensa sappea. Sneider kertoi kutsuneensa paikalle rykmentin välskäri Henrik Levin Geitelin, joka oli tutkinut Kirstin ja kysynyt oliko tämä raskaana, minkä piika oli kieltänyt. Välskäri oli sanonut isännälle piian kyllä paranevan.¹⁶³

Ennen kuolemaansa Kirsti myönsi häntä katsomaan tulleelle lapsenpäästäjälle olleensa raskaana ja sanoi saman talon Yrjö-rengin olevan lapsen isä, minkä renki myös tunnusti. Yrjö lupasi mennä naimisiin Kirstin kanssa isäntä Sneiderin ollessa todistajana. Sneider halusi kiirehtiä vihkimistä ja käski rengin hakea papin paikalle, lupasipa vielä viiniäkin tarjota. Yrjö kuitenkin oli sanonut, että Kirsti kyllä ehtii kuolla ennen kuin hän saa papin paikalle heitä vihkimään.¹⁶⁴

Sneider korosti viskaalille ilmoittaneensa heti Kirstin vanhemmille kuolemasta. Hän oli myös heti lähettänyt ruumiin ja Kirstille kuuluneet tavarat sureville vanhemmille. Suomalaisen seurakunnan pappi ilmoitti oikeudessa, ettei Kirstin kuolemasta voida syyttää omaisia tai Sneiderin talon asukkaita. Kirstin isä, Jussi Jussinpoika, oli seuraamassa oikeuden ilmoituksia ja vaati lisäselvityksiä, jotta hän pääsisi hautaamaan menehtyneen tyttärensä.¹⁶⁵

Kuolema ja siihen liittyvät olosuhteet saivat hatuntekijämestarin huolestumaan. Hän toivoi voivansa pelastaa talonsa maineen kiiruhtamalla palkollisiaan papin vihittäväksi.

¹⁶³ KA TKO 10.4.1730: 159-166.

¹⁶⁴ KA TKO 10.4.1730: 159-166.

¹⁶⁵ KA TKO 13.4.1730: 171-173.

Huhut ja puheet hänen talostaan eivät silloin välttämättä loukkaisi kunniaa, jos piika ja renki saataisiin vihittyä. Ehkä hän uskoi piikansa parantuvan, olihan välskäri sanonut niin. Toiveikkaalta ja hyvältä isännältä hän sai itsensä kuulostamaan myös lupauksella viinin tarjoamisesta vihitylle parille. Kuolema kuitenkin korjasi piian ilmeisesti jo ennen lapsen syntymää, koska lapsesta ei mainita viskaalin tutkimuksissa mitään.

Mestari Sneider halusi ruumiin pois talostaan mahdollisimman pian. Hänen juridiset velvollisuutensa palvelijan suhteen päättyivät kuolemaan, mutta voi olettaa hänen muutoinkin kiirehtineen piian ja tämän syntymättömänä kuolleen lapsen poisvientiä talostaan. Esivallan, naapuruston ja Sneiderin talonväen mielissä hatuntekijän talossa oli tapahtunut kauheita. Ensin piika ja renki syylistyivät siveettömyyden syntiin, josta oli ollut seurauksena piian raskaus. Piika salasi raskautensa, mikä sekkin katsottiin rikokseksi yhteisöä kohtaan. Lopputulos oli kuin suoraan saarnakirjasta: synnin palkka on kuolema.

Kuoleman pelottavuudesta kertoo paitsi viskaalin tarkka selvitystyö ennen asian siirtämistä raastuvan oikeuteen myös papin läsnäolo paikalla. Pastorin tehtävänä oli tutkinnallisten seikkojen lisäksi myös rauhoittaa Sneiderin talon väkeä ja naapureita ilmoituksellaan, ettei tapahtumasta syytetä ketään. Tieto oli tarkoitettu koko yhteisölle huojennukseksi. Vaikka kirkon oppien mukaan synneistä sai aina rangaistuksen, ei ainakaan Kirsti Jussintyttären kuolemaan liittyvien tapahtumien käsittelyssä käy ilmi kirkonmiehen taholta kollektiivisen uskon korostusta ja Jumalan koko yhteisöön kohdistuvan vihan julistusta¹⁶⁶. Yhteisö selvästi tarvitsi pastorin rauhoittavia sanoja pelottavan tapahtuman kohtaamisessa, mutta vastuu synneistä oli yksin synnintekijällä. Kollektiivinen uskon ja rangaistuksen käsitys saattoi olla vielä juurtuneina ihmisten mieliin, vaikka kirkon ylläpitämä opetus Jumalan vihan ja siunauksen yhteydestä Ruotsi-Suomen valtakuntaa koskeviin tapahtumiin murtui valtakunnan sotilaallisen tappion hetkellä suuressa Pohjan sodassa¹⁶⁷.

¹⁶⁶ Papisto ja valtaapitävä eliitti pyrkivät yleisesti ylläpitämään käsitystä yhteisön yhteisestä omastatunnosta ja Jumalan vihasta, joka kohtaa koko yhteisöä yhden ihmisen syntien vuoksi. Kolmisäätyopista kumpuavan kollektiivisuuden käsitteellä oli tarkoitus kontrolloida, moralisoida ja rangaista rahvasta. Tarkemmin ks. Vilkuna 1996b, 73-76.

¹⁶⁷ Juva 1979, 320.

Kollektiivisen uskonkäsityksen ja Jumalan kollektiivisen rankaisun korostamisen loppuminen kirkon virallisessa linjassa ei merkinnyt kuitenkaan uskonnon aseman heikentymistä yhteiskunnassa. Oli edelleen kunniakasta käydä ehtoollisella ja osoittaa olevansa seurakuntayhteisössä. Uskonnollisuus oli jo perinteenäkin vahvassa asemassa ihmisten mielissä. Oikeudenkäynneissä monet todistaja vanhoivat omantuntonsa kautta tai vakuuttivat omantuntonsa olevan puhdas. Käsitys omastatunnosta oli juurtunut nimenomaan kirkon pappien saarnoista. Kuinka kansan usko tai viitteet siitä, kuinka rahvas uskoi, tulevat ilmi suhteessa kuolemaan?

Ei-normatiiviset tekijät vaikuttavat esimerkiksi odottamattomasti kuolinvuoteelle joutuneeseen nuoreen. Tällöin ihminen on tilanteessa, jossa hänen lausumansa sanat paljastavat sekä vallitsevan mentaliteetin ja totunnaisuuden vaikutuksen että muutoksen hänen omassa käsitysmaailmassaan.

Nuori piika, Kaisa Jussintytär kuoli lapsivuoteeseen neiti Kristina Meijerin luona kesällä 1737. Nuoren kuoleman epätavallisuuden lisäksi esivallan tutkimuksien kohteena oli kysymys, voitiinko Kaisalle suorittaa kristillinen haudaus, koska hän ei ollut käynyt ripillä ennen kuolemaansa. Neiti Meijer puhui Kaisan puolesta oikeudessa selvittäen hänen kristinopin taitojaan ja vakuuttaen hänen olleen aikeissa käydä ripillä. Ehtoollisella käymätön ja muidenkin kirkollisten tapojen laiminlyöjä katsottiin yleensä kirkon oppien mukaan ”jumalattomaksi ihmiseksi”, joita ei haudattu hautausmaalle. Kaisan syntitaakkaa suurensi vielä avioton lapsi.¹⁶⁸

Kaisan viimeiset sanat kuolinvuoteella kiinnittävät huomiota. Kaisa ei ollut käynyt pyhällä ehtoollisella koskaan ja tiesi, ettei kirkon oppien mukaan ollut ”autuuden tilassa” varsinkaan aviottoman lapsen synnytettyään. Hän tiesi, että kirkon näkökulmasta hän kuului niitten ”jumalattomien” joukkoon, jotka haudattaisiin hiljaisuudessa joko ilman pappia tai papin paikalla ollessa häpeällisestä elämästä varottavin puhein¹⁶⁹. Yhtälö oli varmasti hyvin pelottava, mutta hän toivoi pääsevänsä autuuteen Jumalan avulla. Hän uskoi *itse* pelastuvansa uskonsa ja katumuksensa vuoksi, vaikka niin maallisen kuin hengellisenkin tuomiovallan mukaan hän oli rikollinen ja

¹⁶⁸ KA TKO 11.7.1737: 743-755; hautauskäytännöistä ks. Rimpiläinen 1971, 283.

¹⁶⁹ Rimpiläinen 1971, 283-284.

syntinen, jolta maallinen valta eväsi pääsyn kirkkomaan lepoon¹⁷⁰. Kuoleman hetkellä kirkon opit ja maalliset lait eivät painaneet *henkilökohtaisen* uskon rinnalla.

Kansan oli vaikea erottaa kirkon opetuksien pohjalta kuningasta ja kirkkoa tai maallista ja hengellistä valtaa, joka heitä hallitsi. Huoneentaulun ihanteen mukaan näin tuli ollakin. Sen sijaan suuri osa rahvaasta käsitti maallisen ja kirkollisen hallinnon kahdeksi osaksi samaa asiaa, valtaa. Kirkon valta hallitsi sielua ja maallinen valta ruumista.¹⁷¹ Esivaltojen kiinteä yhteistyö alamaisten kontrolloimiseksi liitti ihmisen sielun ja ruumiin saman kontrollin alaiseksi. Niinpä Kaisakaan ei voinut pyytää apua sielulle kirkon puolelta joutumatta samalla oikeuslaitoksen edustajien kuulusteltavaksi. Hänen olisi pitänyt tunnustaa syntinsä molempien instituutioiden edustajille. Ainoaksi ratkaisuksi jäi maallisen ja hengellisen esivallan hylkääminen ja omaan uskoon ja armahdukseen luottaminen.

Ilmapiiri 1720-1730-luvulla oli käynyt otolliseksi ihmisen itsensä löytämiselle. Kollektiivisen ajattelutavan muutoksen sai alulle sekä koetut koettelemukset, katovuodet, rutto, sota ja miehitysaika että Venäjältä palaavien sotavankien uutta ajattelutapaa ilmentävät kertomukset. Ihmiset eivät enää voineet uskoa yhden ihmisen synnin aiheuttavan koko yhteisöä, kylää tai kaupunkia, koskettavan Jumalan rangaistuksen toteutumiseen. Sen sijaan ihmiset alkoivat pohtia minuutta ja ymmärtää vastuun itsestään, sisäisestä yksilöllisyydestä ja omasta ruumiista.¹⁷²

Itsetietoisuuden syntyminen ja ajattelutavan muutokset tulivat esiin itsemurhissa, joiden määrä nousi 1800-luvulla¹⁷³. Itsemurhasta puhumisen, joko uhkauksena, loukkauksena tai kiristyskeinona, voidaan katsoa olleen osa jonkinasteista minäkuvan muodostusta. Turun tuomiokirjoissa on 1720-luvulta kaksi esimerkkiä puheesta, jossa puhuja uhkaa itsemurhalla. Puhe eroaa selkeästi ajan yleisestä suhtautumistavasta kuolemaan.

Koska itsemurha oli tabu, saattoi se pelottavana ja iljettävänä vaikuttaa ihmisen elämään jo pelkän mainitsemisen perusteella. Edellä on mainittu esimerkki piika Aune

¹⁷⁰ Kämnerinoikeus ilmoitti vasta syksyllä, ettei kristillistä hautausta voida suorittaa. KA TKO 12.10.1737: 1222-1224.

¹⁷¹ Ödman 1995, 157.

¹⁷² Vilkuna 1996b, 82-83.

¹⁷³ Vilkuna 1996b, 72-73, 80.

Tuomaantyttären ja sotilas Simo Matinpojan kihlauksen purkamisesta, jonka yhteydessä Aune uhkasi itsemurhalla, ellei pääse eroon Simosta. Näin ollen hänet katsottiin syylliseksi eroon, vaikka hän olikin alun perin se osapuoli, joka haki kihlauksen peruuttamista. Aune oli uhannut juosta mereen tai vaikka laittaa päänsä pyövelin kirveen alle ennemmin kuin suostuisi avioliittoon ilkeäksi ja väkivaltaiseksi toteamansa miehen kanssa. Hänen puheensa oli liian ronskia ja loukkaavaa sulhaskandidaatille ja kämnerinoikeudelle.¹⁷⁴

Aunen puhetta voi tulkita loukatun hyökkäykseksi Simoa, loukkaajaa, vastaan. Tavallaan Aune osoitti yksilöllisyytensä rajulla tavalla kihlauksen purkamisessa, joka oli julkinen asia koko yhteisölle. Aunen käytöksestä oikeussalissa ei myöskään välity merkkejä puheiden katumisesta, vaikka yleisen käsityksen mukaan jo rikoksella uhkaaminen, samoin kuin rikoksen tekeminen, vaikutti ihmisen maineeseen¹⁷⁵.

Toinen tapaus sattui Turun hospitaalissa isonvihan aikana. Asian toi julki heikkolahjainen (*bräkeligen*) renki Jussi Jussinpoika syksyllä 1729, kun häntä kuulusteltiin salavuoteudesta Valpuri Sipintyttären kanssa. Valpuri oli myös suljettu hospitaaliin. Jussi kertoi Valpurin pakottaneen hänet hospitaalissa venäläismiehityksen aikana laittomiin tekoihin. Valpuri myös uhkasi juosta jokeen tai lyödä puukon rintaansa, jos Jussi, joka oli tapahtumahetkellä noin kymmenenvuotias, kertoisi asiasta jollekin.¹⁷⁶

Voidaan olettaa Aunen ja Valpurin normin rikkomisen taustojen olevan isonvihan ajassa. Lisäksi Valpuri ei ollut ”normaali” yhteisönsä silmissä, koska hänet oli suljettu hospitaaliin. Valpurin ja Jussin tapaus käsiteltiin hyvin nopeasti. Auneakaan ei kuulusteltu tarkemmin puheistaan. Tapahtumat vain todettiin, eikä niitä haluttu tutkia tarkemmin.

Rauhan ajan alku oli Turunkin asukkaille monin tavoin sekava, mikä käy ilmi edellisten tapauksien lisäksi muun muassa epäselvistä talokaupoista, joissa osallisina on usein

¹⁷⁴ Ks. luku 5.2. KA TKO18.10.1722: 350-255, 25.10.1722: 362-363.

¹⁷⁵ Renvall 1949, 141, 156.

¹⁷⁶ KA TKO 22.9.1729: 845-848; 24.9.1729: 853-855; 29.10. 1729: 919-921.

palvelusväkeä.¹⁷⁷ Epäselvässä tilanteessa ei toimittu normin mukaan. Kaupunkiin kriisiajaksi jääneiden asukkaiden keskuudessa on havaittavissa henkiset arvet, jotka ilmentyivät ajan käyttäytymistavoille epätyypillisinä ilmaisuina. Kuitenkin nämä arvet saattoivat olla vaikuttimia pitkässä yksilöllistymisen kehityskulussa. Palautuminen rauhan aikaan oli tapahtunut 1730-luvun kuluessa, eikä sekavia talokauppoja tai Aunen ja Valpurin puheen tapaisia purkauksia ole jäänyt 1730-luvun tuomiokirjojen lehdille.

Kuolemaan liittyvät ja siihen liitetyt uskomukset ja pelot peilautuvat myös lapsenmurhatapauksessa. Tapaus kertoo julmalla tavalla myös yhteisöelämän ankarista säännöistä ja toisaalta todistavat kollektiivisuuden voiman ja jopa muuttumattomuuden tietyiltä osin. Toisaalta esimerkiksi itsemurhapuheiden voi olettaa olleen lähes mahdottomia ajatellakaan tapahtuviksi ennen isonvihan aikaa. Asenteiden, arvojen, uskomuksien ja pelkojen raja-aidat eivät siis kaikki kaatuneet samaan aikaan, vaan tiettyjen osien muuntuessa hiljalleen saattoivat muut osat pysyä hyvinkin jyrkästi paikoillaan.

Piikojen ja renkien elämään vaikuttivat siis monet yhteisöstä ja yhteiskunnasta kumpuavat asenteet ja arvot. Mikä sitten oli palkollisen oma rooli omassa elämässään? Vaikka palvelijalla olikin viranomaisten taholta tuleva paine pestuun ottamiseen ja pestuusopimuksen mukana hän astui talon isännän määräysvallan alaiseksi, ei palkollisia voi mielestäni voida pitää määräyksistä riippuvaisena ihmisten ryhmänä. Pestuupaikan etsintään ja valintaan vaikutti heidän oma aktiivisuutensa parhaan paikan löytämiseksi. Pestuutalon vaihtaminen puolivuositain tai vuosittain, lyhytaikaisten pestien solmiminen ja äärimmäisenä keinoa karkaaminen olivat tapoja, joilla minimoitiin huonossa talossa vietetty aika. Lisäksi palkolliset tiesivät oikeutensa lain edessä ja pitivät niistä kiinni. Laki ja yhteisö puolustivat palvelijaa isännän äärimmäisen epäoikeudenmukaisiksi katsottuja toimia vastaan. Palvelusväellä oli keinonsa pestuupaikassa ilmenneiden ongelmatilanteiden selvittämiseen ja he myös käyttivät niitä.

Palkollisen sidonnaisuus isäntäväkeen ja isännän vallan alle oli tosiseikka, jota ei juurikaan kyseenalaistettu. Palvelusväki muodostui pääosin nuorista ihmisistä, joiden

¹⁷⁷ Tyypillinen esimerkki on talon myymisen yhteydessä ilmenneet omistuskiistat, jolloin palkollinen oli tai väitti olevansa talon laillinen omistaja. Esim. KA TKO 16.10.1722: 343-344; 13.12.1724: 29-31.

voi hyvällä syyllä olettaa suunnitelleen tulevaisuutta ja toimineen omien päämäärien saavuttamiseksi. Tiesiväthän he pestuuta ottaessaan sen kestoajan. Palvelusaika oli myös potentiaalista puolison etsimisaikaa ja sosiaalisten verkostojen luomisen aikaa. Avioliiton solmiminen merkitsi useassa tapauksessa siirtymistä muuhun työhön. Mielestäni palkollisella oli mahdollisuus omaan elämään, eikä kaikkia hänen toimiaan voi pitää isännän käskyjen tai kontrollin alaisena. Palkollisella oli niin sosiaalisen toimijan kuin juridisenkin toimijan rooli.

Pohtiessa palkollisten homogeenistä ryhmää, herää kysymys piikojen ja renkien suhteesta ryhmäänsä. Oliko jonkinlainen ryhmäidentiteetti olemassa? Kaikki palkolliset olivat samojen lakien alaisia, tekivät samantyyppistä ruumiillista työtä ja olivat alistettuja hierarkiassa ylempänä olevien määräysvallalle. Kuitenkin piika ja renki on mielestäni enemmän yksilö, joka on sidottu pestuutalonsa kautta naapurustoon ja sitä tietä koko kaupunkiyhteisöön. Luonnollisesti palkolliset seurustelivat muiden palkollisten kanssa ja todennäköisesti jakoivat yhteisiä mielipiteitä työtään ja asemaansa koskien, mutta mielestäni heillä ei ollut palkollisille yhteistä ryhmäidentiteettiä, ehkä juuri työn tiedetyn väliaikaisuuden vuoksi.

Sosiaaliset suhteet muodostivat palkollisten tärkeimmän turvaverkoston osan. Tärkeää oli henkilön oman kunnian ja maineen lisäksi suhteet hyvämaineisiin ihmisiin. Omat vanhemmat olivat tärkeässä osassa etenkin naimattomien naisten elämässä, määrittyihän naisen asema suhteessa isään ennen avioliiton solmimista. Lisäksi muun tuttavapiirin kunniallisuus saattoi olla ratkaiseva tekijä yksilön elämässä. Esimerkiksi jos oikeuden eteen joutuneella piialla ei ollut vanhempia puolustamassa tytärtään, saattoi ystäväpiirin todistus syytetyn puolesta olla merkittävä apu ja etu syytetyille. Yhteisön sisäinen kontrolli valvoi jäsenien elämää ja tiiviisti asutussa kaupunkiyhteisössä naapurisopu ja kunnialliset suhteet määrittivät niin talon/huoneenhallituksen/perhekunnan kuin yksilönkin elämää. Palkollisella oli palvelijan sosiaalinen status, hän ei kuulunut säätyihin, mutta henkilökohtainen maine vaikutti ja määräiti heidän elämänsä.

Kämnerinoikeuden pöytäkirjamerkintöjen perusteella voi sanoa palkollisella olleen oikeus myös ”omaan elämään” ja ”vapaa-aikaan”. Pestuutapahtuman jälkeen isäntäväki oli oikeutettu ja velvoitettu olemaan tietoinen palkollisensa menemisistä ja tulemisista, palkollisen oli oltava hyödyllinen hänelle maksetun palkan ja parseleiden arvosta.

Ihminen ei kuitenkaan ole kone, joka tekee vain sen mihin se on ohjelmoitu. Vaikkei 1700-luvulla ollutkaan olemassa vapaa-ajan käsitettä, ottivat palkollisetkin itselleen omaa aikaa mahdollisuuksien sallimissa rajoissa ja riskillä rajat ylittäen. Jos rajat ylitettiin, isännän nuhteet ja jopa ruumiillinen kuritus olivat todennäköisiä seurauksia. Palkollisen ”oma elämä” ei saanut häiritä työntekoa eikä saanut olla häpeäksi tai haitaksi talolle, johon hänet oli pestattu.

Palkollisväestöön kuuluvat seurustelivat, kävivät kylässä toisten palkollisten tai muiden ystävien luona, juttelivat tuttujen kanssa kaupungilla toimittaessaan isäntäväen, ja joskus omiakin, asioita, kävivät kirkossa ja markkinoilla sekä tanssivat ja juopottelivat. Viimeksi mainitut yleensä olivat niitä harrastuksia, joista koitui harmia koko huoneenhallitukselle. Sen sijaan kirkossa käyminen ja säädylliset sosiaaliset suhteet olivat hyväksytyjä. Seurustelusuhteet olivat hyväksytyjä, mutta naimisiinmeno kesken pestuukauden ei ollut suotavaa. Avioton raskaus oli merkki piian kevytkenkäisyydestä ja maine oli mennyttä ja joissain tapauksissa työpaikkakin, ellei lapselle löytynyt isää ja pari mennyt naimisiin. Palkollisen oli siis oltava tarkkana isäntäväen, naapureiden, kirkon ja maallisen esivallan kontrollin kohteena.

Palvelusväkeä tutkimalla voisi jatkossa syventää pohdintoja ja tulkintoja mentaliteettienhistoriasta. Aikarajauksena kahdeksantoista vuotta ei riitä tuomaan esiin muutoksia maailmankuvassa ja mielenlaadussa. Aikarajauksen pidentämisen myötä voisi saada etsiä piireitä laajemmista ilmiöistä, joihin mentaliteetit liittyvät. Kaupunki on edelleen relevantti tutkimusalue palkollisten suhteen sen tarjoamien moninaisten säätyrajojen – ja erojen sekä eri ihmisryhmien ansiosta. Kuolema ja itsemurhapuheet ei-normatiivisine piirteineen mentaliteetin selittäjinä tarjoavat mahdollisuuksia lisätutkimuksiin. Kuinka maallistumiskehitys 1700-luvun kuluessa vaikuttaa tavallisen kansan elämään? Onko palvelusväen piirissä havaittavissa merkkejä yksilöllistymisestä? Löytyykö palvelusväen elämään vaikuttavista asioista sivilisoitumisen merkkejä? Miten mahdollinen sivilisoitumien vaikutti palkollisiin?

LIITE 1.

Palvelusväkeä koskevat Turun kämnerinoikeuden tapaukset vuosilta 1722-1740

1722	25	tapausta
1723	3	
1724	15	
1725	19	
1726	9	
1727	17	
1728	7	
1729	15	
1730	17	
1731	16	
1732	14	
1733	16	
1734	15	
1735	18	
1736	27	
1737	24	
1738	43	
1739	36	
1740	11	

yhteensä 226

LIITE 2.

Turun kämnerinoikeuden tapauksien luonne vuosina 1722-1740
(Tutkimuksessa käytettyjen tapauksien osalta)

palkollinen vs. isäntäväki	13	tapausta
isäntäväki vs. palkollinen	26	
isäntä ja palkollinen vs. muu	4	
palkollinen vs. palkollinen	10	
viranomainen vs. palkollinen	19	
viranomaisen tutkimus palkollisasiassa	7	
palkollinen vs. muu	17	
muu vs. palkollinen	11	

yhteensä 107

LIITE 3.

Turun kämnerinoikeuden palvelijoita koskevien tapausten aiheet vuosina 1722-1740

(Tutkimuksessa käytettyjen tapausten osalta)

palkkakiista	8	tapausta
pestuukiista	11	
varkaus tai näpistys	13	
karkaaminen	4	
velka	6	
väkivalta	9	
kunnianloukkaus	15	
perintäoikeus tai kauppakirja	9	
ylellisyysrikos	14	
salavuoteus	5 *	
kihlauksen tai avioliiton purku	4	
muut	17	

* Salavuoteustapauksissa ammattinimikkeitä ei aina mainita. Liitteeseen on otettu vain tapaukset, joissa ammatti (palkollinen) käy selkeästi ilmi. Lukumäärä on todellisuudessa paljon suurempi.

Huom. yksi kanne saattaa sisältää useita syytöksiä.

LÄHTEET

1. Alkuperäislähteet

Kansallisarkisto (KA)

Turun kämnerinoikeuden (TKO) mikrofilmatut tuomiokirjat Jyväskylän maakunta-arkistossa.

1722-1724 ES 1633	1733-1735 ES 1638
1724-1726 ES 1634	1735-1736 ES 1639
1726-1728 ES 1635	1737-1738 ES 1640
1729-1731 ES 1636	1738-1740 ES 1641
1731-1733 ES 1637	

Läänintilit. Turun kaupungin mikrofilmatut henkikirjat (THK) Jyväskylän maakunta-arkistossa.

1722 ES 2987; 1725 LT 24; 1731 ES 1245; 1724 LT 20; 1726 LT 28;
1723 1739 ES 1262

Väestörekisteriarkisto. Suomen sukututkimusseuran puhtaaksikirjoittamat mikrofilmatut historiakirjat Jyväskylän maakunta-arkistossa.

Turun suomalainen seurakunta, vuodet 1722-1740: 55700 II Vihityt
Turun ruotsalainen seurakunta, vuodet 1736-1740: 55702 I Vihityt

2. Lähdejulkaisu

Ruotzin Waldakunnan laki. Hyväksi luettu ja vastaan otettu Herrain päivillä 1734. Porvoo 1984.

3. Sähköiset viitetietokannat

Svenska Academiens Ordbok, <http://g3.spraakdata.gu.se/saob>

HisKi-tietokanta, Suomen sukututkimusseuran puhtaaksikirjoittamat seurakuntien historiakirjat, www.genealogia.fi/hiski?fi

4. Kirjallisuus

Aalto 1996, Aalto, Seppo, Kruunu ja kirkko siveellisyyden vartijoina. Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621-1700. Bibliotheca historica 12. Helsinki.

Aalto 1991, Aalto, Sirpa, Oikonimitraditionen och den lutherska husläran. Teoksessa Panu Pulma (red.), Den problematiska familjen. Historiallinen Arkisto 97. Vammala.

Ahonen 1988, Ahonen, Voitto, Jälleenrakennuksen politiikka ja talous. kaupunkien toipuminen isostavihasta noin vuoteen 1740. Helsinki.

Andersson, G 1998, Andersson, Gudrun, tingets kvinnor och män. Genus som norm och strategi undet 1600- och 1700-tal. Studia Historica Upsaliensia 187. Uppsala.

Andersson, H 1994, Andersson, Hans, Rättsäkerheten i stormaktstidens Stocholm. Teoksessa . Arne Jarrick - Johan Söderberg (red.). Människövärdet och makten. Om civiliseringsprosessen i Stockholm 1600-1850. Stockholmsmonografier vol 118. Uppsala.

Andersson, H 1998, Andersson, Hans, ”Androm till varnagel...” Det tidigmoderna Stockholms folklika rättskultur i ett komparativt perspektiv. Acta Universitatis Stockholmiensis. Studies in Economic History 28. Stockholm.

Ankarloo 1999, Ankarloo, Bengt, Patrarkatet. Scandia 1999:1.

Artæus 1992, Artæus, Iréne, Kvinnorna som blev över. Ensamstående stadskvinnor under 1800-talets första hälft – fallet Västerås. *Studia Historica Upsaliensia* 170. Uppsala.

Bergfelt 1994, Bergfelt, Börje, Osedlighet i 1700-talets Stocholm. Teoksessa Arne Jarrick - Johan Söderberg (red.), *Människövärdet och makten. Om civiliseringsprocessen i Stockholm 1600-1850*. *Stockholmsmonografier* vol 118. Uppsala.

Bergfelt 1995, Bergfelt, Börje, Enhetsstatens sista strid. Kyrkig makt mot folklig sekularisering. Häften för kritiska studier 1995:3.

Bergfelt 1997, Bergfelt, Börje, Den teokratiska statens död. Sekularisering och civilisering i 1700-talets Stockholm. *Stockholm Studies in Economic history*. Stockholm.

Braconier 1945, Braconier, Jean, svensk tjänstehjonspolitik fram till 1800-talet. *Statsvetenskaplig Tidskrift för politik, statistik, ekonomi*. Häft. 4/1945.

Clarkson 1982, Clarkson, L. A., Introduction: Wage-Labour 1500-1800. Teoksessa Kenneth D. Brown, *The English Labour Movement 1700-1951*. Dublin.

Davis 1996, Davis, Natalie, Zemon, Sosiaalhistorian haasteet. Teoksessa Marjatta Rahikainen (toim.), *Matkoja moderniin. Lähikuvia suomalaisten elämästä*. *Historiallinen Arkisto* 107. Helsinki.

Eilola 1997, Eilola, Jari, Naapurin piika kirsusi olutta sarvet molemmilla sivuillaan. Huhut ja kunnia noituusjutuissa 1600-luvun pikkukaupungeissa. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela (toim.), *Huhut, unet, sodomiitit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhuttelusanat ja ammattinimikkeet*. *Jyväskylän historiallinen arkisto* 3. Jyväskylä.

Eilola 2001, Eilola, Jari, Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittelemisen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa. *Suomen historian liseniaatin tutkielma* Jyväskylän yliopiston Historian laitoksessa.

Englund 1994, Englund, Peter, Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden. Stockholm.

Florén 1996, Florén, Anders, Mentalitetshistoria. Teoksessa Stellan Dahlgren, Anders Florén, Fråga det förflutna. En introduktion till modern historieforskning. Lund.

Frykman – Löfgren 1979, Frykman, Jonas, Löfgren, Orvar, Den kultiverade människan. Skrifter utgivna av Etnologiska sällskapet i Lund. Stockholm.

Gaunt 1996, Gaunt, David, Familjeliv i Norden. Stockholm.

Ginzburg 1996, Ginzburg, Carlo, Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista. Suomentanut Aulikki Vuola. Esipuhe Matti Peltonen. Tampere.

Goubert 1987, Goubert, Pierre, The French Peasantry in the Seventeenth Century. Reprinted. Cambridge.

Harnesk 1986, Harnesk, Börje, Patriarkalismen och lönearbete. Historisk Tidskrift 1986 (3).

Harnesk 1990, Harnesk, Börje, Legofolk. Drängar, pigor och bönder i 1700- och 1800-talens Sverige. Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the Humanities 96. Umeå.

Heikkinen 1986, Heikkinen, Antero, Mittaammeko poikkeusyksilöllä? Historiallinen Arkisto 1986: 3.

Heikkinen 1993, Heikkinen, Antero, Ihminen historian rakenteissa. Mikrohistorian näkökulma menneisyyteen. Helsinki.

Heikkinen 1997, Heikkinen, Antero, Oikeusdraama yhteisön kasvopiirteiden tulkitsijana. Teoksessa Tie tulkintaan. Juhlakirja akatemianprofessori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997. Tabula Gratulatoria. Juva.

Herrala 1997, Herrala, Leena, Helsingin palvelusväki sääty-yhteiskunnan murroksessa 1700-luvun jälkipuolella. Palkollisuus naimattoman naisen elämänvaiheena. Suomen historian pro gradu-tutkielma Jyväskylän yliopiston Historian laitoksessa.

Jansson 1994, Jansson, Arne, Mörda för att få dö. Teoksessa Arne Jarrick - Johan Söderberg (red.). Människövärde och makten. Om civiliseringsprocessen i Stockholm 1600-1850. Stockholmsmonografier vol 118. Uppsala.

Jansson 1998, Jansson, Arne, From Swords to Sorrow. Homicide and Suicide in Early Modern Stockholm. Stockholm Studies in Economic History 30. Stockholm.

Jokiaho 2000, Jokiaho, Mika, Suvun, perheen ja kotitalouden kunnian tähden. Seksuaalisuus ja sivilisoituminen uuden ajan alussa Pohjanmaalla (1540-1690). Teoksessa Olli Matikainen (toim.), Rikos historiassa. Jyväskylän historiallinen arkisto vol 5. Jyväskylä.

Juva 1979, Juva, Mikko, Luterilainen puhdasoppisuus. Teoksessa Päiviö Tommila et al. (toim.), Suomen kulttuurihistoria I. Porvoo.

Kallio 2000, Kallio, Anni, Räätilimestari yhteisönsä jäsenenä Turussa vuosina 1625-65, (toim. Peri Karonen). Jyväskylän yliopiston Historian laitos. Suomen historian julkaisuja 27. Jyväskylä.

Kallio 1913, Kallio, Topi, Palvelijapolitiikasta Suomessa 18. vuosisadalla. Helsinki.

Koskimies 1954, Koskimies, Y. S., Muuttoliikkeestä Suomessa 1700-luvun alkupuoliskolla. Historiallinen Aikakausikirja 1954.

Karonen 1999, Karonen, Petri, Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521-1809. Juva.

Karonen 2001a, Karonen, Petri, A Life for a Life versus Christian Reconciliation. Violence and the Process of Civilatization in the Kingdom of Sweden, 1540-1700. Teoksessa Five Centuries of Violence in Finland and the Baltic Area. Heikki Ylikangas, Petri Karonen and Martti Lehti. The History of Crime and Criminal Justice Series. The

Ohio State University. Originally published in 1998 by the History of Criminality Research Project, Academy of Finland, Helsinki.

Karonen 2001b, Karonen, Petri, Yrityksen johtaminen, partiarkalismi: kotitalouden ja liiketoiminnan perustava johtojatetus – mutta missä muodossa? Julkaisematon käsikirjoitus.

Karonen 2001c, Karonen, Petri, Moninainen patriarkalisuus – Normien ja käytäntöjen solmukohdat. Julkaisematon käsikirjoitus.

Katajala 1994, Katajala, Kimmo, Nälkäkapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683-1697. Historiallisia Tutkimuksia 185. Jyväskylä.

Katajala 1995, Katajala, Kimmo (toim.), Manaajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa. Tietolipas 145. Suomen kirjallisuuden seura. Jyväskylä.

Korhonen 1945, Korhonen, Arvi, Käräjöpöytäkirjat historiallisena lähteenä. Käräjöpukareita ja käräjäjuttuja. Historian aitta X. Jyväskylä.

Kuoppala 1963, Kuoppala, Jussi, Suomen papisto ja työväenkysymys 1863-1899. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 65. Vaasa.

Kussmaul 1981, Kussmaul, Ann, Servants in Husbandry in Early Modern England. Cambridge.

Kuusinen - Korkiakangas 1991, Kuusinen, Jorma, Korkiakangas Mikko, Ihmisen kehitys elämänkaaren näkökulmasta. Teoksessa Jorma Kuusinen (toim.), Kasvatuspsykologia. Juva.

Kuvaja 1999, Kuvaja, Christer, Försörjning av en ockupationsarmé: den ryska arméns underhållssystem i Finland 1713-1721. Åbo.

Kärpänen 2000, Kärpänen, Seppo, Esivalta, pappi ja paikallisyhteisö. Perniön kirkkoherrat Perniön pitäjäyhteisössä 1645-1700. Suomen historian pro gradu-tutkielma Jyväskylän yliopiston Historian laitoksessa.

Laslett 1972, Laslett, Peter, Household and Family in Past Time. Cambridge.

Laslett 1977, Laslett, Peter, Family Life and Illicit Love in Earlier Generations. Essays in Historical Sociology. Cambridge.

Liliequist 1991, Liliequist, Jonas, Brott, synd och straff. Tidelagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talet. Umeå.

Lindberg 1980, Lindberg, Bo, Teokratisk åskådning och naturrätt. Teoksessa 17 Uppsatser i svensk idé- och lärdoms historia. Uppsala.

Lindstedt Cronberg 1997, Lindstedt Cronberg, Marie, Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680-1880. Lund.

Lempiäinen 1963, Lempiäinen, Pentti, Rippikäytäntö Suomen kirkossa uskonpuhdistuksesta 1600-luvun loppuun. Forssa.

Lennartson 1999, Lennartson, Malin, I säng och säte. Relationer mellan kvinnor och män i 1600- talets Småland. Malmö.

Manninen 1989, Manninen, Juha, Maailmankuvan konteksti. Mentaliteettien historia. Teoksessa Markku Envall, Seppo Knuutila, Juha Manninen. Maailmankuva kulttuurin kokonaisuudessa. Prometheus. Jyväskylä.

Manninen 1984, Manninen, Merja, Pigornas levnadslopp I Uleåborg på 1700-talet. Historisk Tidskrift för Finland 1984.

Matikainen 2000, Matikainen, Olli, (toim.), Rikos historiassa. Jyväskylän historiallinen arkisto vol 5. Jyväskylä.

Matinoli 1962, Matinoli, Eero, Huomioita oikeuskäsityksestä 1600- ja 1700-luvuilla. Historiallinen Arkisto 58. Turku.

Mikkeli 1984, Mikkeli, Heikki, Mentaliteettien historiaa: Oliko 1500-luvun ihminen ahne ateisti? Historiallinen Arkisto 82. Helsinki.

Mäkelä-Alitalo – Alitalo 1998, Mäkelä-Alitalo, Anneli – Alitalo, Ilkka, (toim.), Sukututkijan sanat ja nimet. Sukuseurojen keskusliitto ry. Saarijärvi.

Niemelä 1991, Niemelä, Jari, Kristinopin merkinnöistä väestökisteriksi. Kirkollinen väestökirjanpito Turun hiippakunnassa 1600-luvulta 1820-luvulle esimerkkialueena Porin rovastikunta. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 22. Turku.

Nikula 1970, Nikula, Oscar, Turun kaupungin historia 1721-1809. Nide I. Turku.

Nikula 1971, Nikula, Oscar, Turun kaupungin historia 1721-1809. Nide II. Turku.

Normann 1948, Normann, Carl-E., Prästerskapet och det karolinska enväldet. Studier över det svenska prästerskapets statsuppfattning understormaktstidens slutskede. Samlingar och studier til svenska kyrkans historia 17. Lund.

Nygård 1989, Nygård, Toivo, Suomen palvelusväki 1600-luvulla. Palkollisten määrä, työ, palkkaus ja suhteet isäntäväkeen. Historiallisia Tutkimuksia 150. Jyväskylä.

Nygård 1994, Nygård, Toivo, Itsemurha suomalaisessa yhteiskunnassa. Studia Historica Jyväskyläänsä 50. Jyväskylä.

Orrman 1980, Orrman, Eljas, Henkikirjat henkilöhistoriallisena lähteenä. Genos 1980.

Peltonen 1992, Peltonen, Matti, Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta. Tampere.

Pleijel 1951, Pleijel, Hilding, Från hustavalns tid. Kyrkohistoriska folklivstudier. Lund.

Pleijel 1987, Pleijel, Hilding, Patriarkalismens samhällsideologi. Historisk Tidskrift 1987 (2).

Pohjola-Vilkuna 1995a, Pohjola-Vilkuna, Kirsi, Eros kylässä. Maaseudun luvaton seksuaalisuus vuosisadan vaihteessa. Suomi 177. Mikkeli.

Pohjola-Vilkuna 1995b, Pohjola-Vilkuna, Kirsi, Lapsen murha – Avaamaton tarina. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela – Timo Pitkänen (toim.), Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina. Jyväskylä

Ranta 1990, Ranta, Jarmo, Inkeriläisten elämää 1600-luvulla tuomiokirjojen valossa. Dokumentteja Inkerinmaalta. Joensuu.

Ranta 1975, Ranta, Raimo, Turun historia 1600-1721. Nide I. Turku.

Ranta 1975, Ranta, Raimo, Turun historia 1600-1721. Nide II. Turku.

Rautelin 1996, Rautelin, Mona, Kona som av olovlig beblandelse varder havande. Regionala variationer i förekomsten av barnamord i Finland 1790-talet. Teoksessa Sari Forsström (toim.) Laittomuuden laitateillä. Rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin. Studia Historica Helsingiensis. Helsinki.

Renvall 1949, Renvall, Pentti, Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatsomuksensa valossa. Turun yliopiston julkaisuja Sarja B. Osa XXXIII. Turku.

Rimpiläinen 1971, Rimpiläinen, Olavi, Läntisen perinteen mukainen hautauskäytäntö Suomessa ennen isoavihaa. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 84. Helsinki.

Roiko-Jokela 1996, Roiko-Jokela, Heikki, Kirkko ja muuttuva yhteiskunta. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela – Timo Pitkänen (toim.), Kirkonkirjat paikallisyhteisön kuvaajina. Jyväskylä.

Stadin 1980, Stadin, Kekke, Den gömda och glömda arbetskraften. Stadskvinnor i produktionen under 1600- och 1700 –talen. Historisk Tidskrift 3/1980.

Sundin 1982, Sundin, Jan, Kontroll, straff och försöning. Kyrklig rättvisa på sockennivå före 1850. Teoksessa Jan Sundin (red.), Kontroll och kontrollerade. Formell och informell i ett historisk perspektiv. Forskningsrapportet från Historiska institutionen i Umeå 1. Umeå.

Sundin 1992, Sundin, Jan, För Gud, staten och folket. Brott och rättskipning i Sverige 1600-1840. Rätthistoriskt Bibliotek. Bandet 47.Lund.

Söderberg 1990, Söderberg, Johan, En fråga om civilisering. Brottmål och tvister i svenska häradsrätter 1540-1660. Historisk Tidskrift 2/1990.

Takala 1993, Takala, Martti, Lex Dei – Lex Politica Dei. Lex Politica Dei-teos ja Kaarle IX:n lainsäädäntö. Historiallisia Tutkimuksia 169. Tampere.

Talve 1990, Talve, Ilmar, Suomen kansankulttuuri. Suomen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 514. Mänttä.

Terho 2000, Terho, Susanna, Puhdasoppisuuden kollektiivinen mentaliteetti ja maailmankuva 1600-luvun lopulla. Suuret kuolonvuodet (1695-1697) Vaasassa ja Mustasaassa. Suomen historian pro gradu-tutkielma Jyväskylän yliopiston Historian laitoksessa.

Toivanen 1999, Toivanen, Jenni, Jälkeenjätetyt. Leskinaiset 1700-luvun lopun jämsäläisessä maalaisyhteisössä. Suomen historian pro gradu-tutkielma Jyväskylän yliopiston Historian laitoksessa.

Vainio-Korhonen 1998, Vainio-Korhonen, Kirsi, Käsin tehty – miehelle ammatti, naiselle ansioiden lähde. Käsityötuotannon rakenteet ja strategiat esiteollisessa Turussa Ruotsin ajan lopulla. Historiallisia tutkimuksia 200. Helsinki.

Vilkuna 1994, Vilkuna, Kustaa, H. J., Valtakunnan eduksi, isänmaan kunniaksi ruukinpatruunalle hyödyksi. Suomen rautateollisuus suurvalta-ajalla. Historiallisia Tutkimuksia 188. Tampere.

Vilkuna 1995, Vilkuna, Kustaa H. J., Alkoholin nauttimispaikka, juopottelijat ja juomisen ajankohta 1500-1700-luvun Suomessa. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela – Timo Pitkänen (toim.), Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina. Jyväskylän historiallinen arkisto. Jyväskylä.

Vilkuna 1996a, Vilkuna, Kustaa, H. J., Arkielämää patriarkalisessa työmiesyhteisössä. Rautaruukkilaiset suurvalta-ajan Suomessa. Historiallisia Tutkimuksia 196. Helsinki.

Vilkuna 1996b, Vilkuna, Kustaa, H. J., Jumala elä rankase minua. Yksilöllisen subjektin synty. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela (toim.), Siperiasta siirtoväkeen. Murrosaikoja ja käännekohtia Suomen historiassa. Jyväskylä.

Vilkuna 1997, Vilkuna, Kustaa, Menneisyyden ihmisen todellinen unimaailma: Unet ja persoonallisuus historiassa. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela (toim.), Huhut, unet, sodomiitit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhuttelusanat ja ammattinimikkeet. Jyväskylän historiallinen arkisto vol 3. Jyväskylä.

Wilmi 1991, Wilmi, Jorma, Isäntäväet ja palvelusväen pito 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella. Taloudellispohjainen tutkimus Turun ja Porin sekä Pohjanmaan läänien maaseudulta. Jyväskylä.

Wirilander 1974, Wirilander, Kaarlo, Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721-1870. Historiallisia Tutkimuksia 93. Helsinki.

Virrankoski 1970, Virrankoski, Pentti, Tuomiokirjojen käyttö historian tutkimuksessa. Turun Historiallinen Arkisto 22. Turku.

Virrankoski 1986, Virrankoski, Pentti, Anders Chydenius. Demokraattinen poliitikko valistuksen vuosisadalta. Juva.

Ylikangas 1999, Ylikangas, Heikki, Väkivallasta sanan valtaan. Suomalaista menneisyyttä keskiajalta nykypäiviin. Juva.

Ylikangas 2001, Ylikangas Heikki, What happened to Violence? An Analysis of the Development of Violence from Medieval Times to the Early Modern Era Based on Finnish Source Material. Teoksessa Heikki Ylikangas, Petri Karonen, Martti Lehti, Five Centuries of Violence in Finland and Baltic Area. The History of Crime and Criminal Justice Series. The Ohio State University. Originally published in 1998 by the History of Criminology Research Project, Academy of Finland, Helsinki.

Ödman 1995, Ödman, Per-Johan, Kontrasternas spel. En svensk mentalitets- och pedagogikhistoria. Stockholm. I & II. Gjøvik.

Österberg – Lennartson – Næss 2000, Österberg, Eva, Lennartson, Malin, Næss, Hans Eyvind, Social Control Outside or Combined with the Secular Judicial Arena. Teoksessa Österberg, Eva, Sogner, Sølvi (eds.), People Meet the Law. Control and Conflict-Handling in the Courts. The Nordic Countries in the Post-Reformation and Pre-Industrial Period. Translated into English by Alan Crozier. Otta.

Österberg – Lindström 1988, Österberg, Eva, Lindström, Dag, Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns. Studia Historica Upsaliensia 152. Lund.

Österberg 1992, Österberg, Eva, Folklig mentalitet och statlig makt. Perspektiv på 1500- och 1600-talets Sverige. Scandia 1992:1.

Österberg 1996, Österberg, Eva, Folkets mentalitet och statens makt. Teoksessa Folk förr. Historiska essäer. Eskilstuna.

Österberg – Sogner (eds.) 2000, Österberg, Eva – Sogner, Sølvi, (eds.) People Meet the Law. Control and Conflict-Handling in the Courts. The Nordic Countries in the Post-Reformation and Pre-Industrial Period. Translated into English by Alan Crozier. Otta.